T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

FEMİNİST DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA KADIN VE TANRI

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYRA GÜLSÜM ÖZKAN

AMASYA
Ekim – 2023

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

FEMİNİST DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA KADIN VE TANRI

Hazırlayan
Sümeyra Gülsüm ÖZKAN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ALTUNIŞIK

AMASYA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

Sümeyra Gülsüm ÖZKAN tarafından hazırlanan "FEMİNİST DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA KADIN VE TANRI" başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 31/08/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri		**İmza**
Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ALTUNIŞIK	…….
Üye	: Doç. Dr. Fatma YÜCE	…….
Üye	: Doç. Dr. Ahmet PİRİNÇ	…….

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 31/08/2023

……

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

31/08/2023

Sümeyra Gülsüm ÖZKAN

İmza

ÖZET

FEMİNİST DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA KADIN VE TANRI

Sümeyra Gülsüm ÖZKAN

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Eylül/2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ALTUNIŞIK

Tarih boyunca kadının varlığı, konumu, neliği daima tartışılan bir konu olmuştur. Bu nedenle dünyadaki tüm kültürlerin ve dinlerin kadına dair bir tanımlaması vardır. Ontolojik bir problem olarak kadının ele alındığı bu çalışmada; kadının bedeni, benliği, toplum içinde edindiği kimlik ve rolleri ataerkil kültür ve tektanrıcı dinlerle ilişkisi sorgulanarak felsefi bir zeminde tartışılmaya ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada feminizm tarihinden başlayarak kadının varlığı ve bedeninin problematik yönü ortaya koyulmaya, feminizmin kadın bedeni üzerinden dine ve Tanrı'ya yaklaşımı ile Tanrı ve kadın arasındaki ilişki gösterilmeye gayret edilmiştir. Bununla beraber kadının toplumdaki rolü açısından "öteki" haline getirilmesinin arkasındaki felsefi, toplumsal ve dini dinamiklere değinilmiştir. Bu yolda tezin amacı ötekiliğin kadının kaderi ve mahkumiyeti olmadığını göstermek ve Tanrı'nın, kadın bedeni ve benliğinin önünde bir engel teşkil etmediğini kanıtlamaktır. Bu tezde daha önceki çalışmalardan farklı olarak bir beden felsefesi yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bedenli bir varlık olan kadının toplumsal cinsiyet problemlerine, patriarkal düzen tarafından atfedilen roller ve kimliklerle kendine yabancılaşan kadının durumuna, benlik ve kimlik karmaşalarına ve bunların toplumsal, siyasi, hukuki, dini ve dilsel düzlemde yeniden inşasının imkanına, Tanrı-kadın, din-kadın ilişkilerine felsefi perspektiften bakılmıştır. Filozofların kadın hakkındaki görüşlerinin arka planındaki toplumsal ve dini algılar gösterilmeye gayret edilmiştir. Felsefe tarihinde ruh-beden, akıl-beden, doğa-ruh, din-beden ikiliklerinde beden uzun süre ötelenmiş ve bu konuya mesafeli yaklaşılmıştır. Teolojik olarak da -özellikle Hıristiyan teolojisinde- beden kötülüğün, günahın ve kirliliğin temsilcisi olmuştur. Kadının ontolojik bir problem olarak tartışmamızın en önemli nedenlerinden biri bedenle kurulan ilişkilerdeki öteki olanın temsilcisinin beden olmasıdır. Çünkü yukarıda verilen dikotomiler içinde bedene yapılan atıflar ve çağrışımlar kadının ontolojik varlığı ile özdeşleştirilerek kadın için de geçerli kabul edilmiştir. Bu çalışmada felsefenin yanında sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve fenomenoloji gibi disiplinlerden de yararlanılmıştır.

Çalışmanın sonucunda kadının ikincil konumda olmasının sosyolojik, dini, hukuki, siyasi, politik ve felsefi birçok sebebinin olduğu ancak ötekiliğin onun kaderi olmadığı, dinlerin değil din yorumlarının ve din algılarının kadının kendi potansiyelini kamil bir şekilde ortaya çıkarmasının önünde engel oluşturduğu fakat toplumun dinamikleri ve ataerkil kültürün izleri dilsel, felsefi, sosyolojik ve hukuki zeminlerde incelenerek kadın için yeni bir inşa sürecinin mümkün olabileceği fikrine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din felsefesi, feminizm, Tanrı, kadın, beden

ABSTRACT

WOMAN AND GOD IN THE CONTEXT OF FEMINIST PHILOSOPHY OF RELIGION

Sümeyra Gülsüm ÖZKAN

Amasya University, Institute of Social Science

Department of Philosophy and Religios Sciences M.A., September/2023

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet Akif ALTUNIŞIK

Throughout history, the existence, position and nature of women has always been a controversial issue. For this reason, all cultures and religions in the world have a definition of women. In this study, which deals with women as an ontological problem; The body, the self, the identity and roles of women in society, their relationship with patriarchal culture and monotheistic religions have been questioned and tried to be discussed and analyzed on a philosophical basis. In this study, starting from the history of feminism, it has been tried to reveal the problematic aspect of the existence of women and her body, and to show the relationship between God and women, with the approach of feminism to religion and God through the female body. In addition to this, the philosophical, social and religious dynamics behind the turning of women into the "other" in terms of their role in society are mentioned. In this way, the aim of the thesis is to show that otherness is not a woman's destiny and condemnation, and to prove that God is not an obstacle in front of the woman's body and self. In this thesis, different from previous studies, a body philosophy has been tried to be made. In addition, the gender problems of the embodied woman, the situation of the woman alienated by the roles and identities attributed by the patriarchal order, the self and identity confusions and the possibility of their reconstruction on the social, political, legal, religious and linguistic level, God-woman, religion-woman relations. viewed from a philosophical perspective. It has been tried to show the social and religious perceptions in the background of the philosophers' views on women. In the history of philosophy, in the dualities of soul-body, mind-body, nature-spirit, religion-body, the body has been postponed for a long time and approached with a distance. Theologically, especially in Christian theology, the body has been the representative of evil, sin and pollution. One of the most important reasons for our discussion of women as an ontological problem is that the body is the representative of the other in relations with the body. Because the references and associations made to the body in the dichotomy given above are identified with the ontological existence of women and

accepted as valid for women as well. In this study, besides philosophy, disciplines such as sociology, anthropology, psychology and phenomenology were also used. As a result of the study, there are many sociological, religious, legal, political, political and philosophical reasons why women are in a secondary position, but otherness is not her destiny, religion interpretations and religious perceptions, not religions, prevent women from revealing their own potential in a perfect way, but the dynamics of society and patriarchal culture By examining the traces of women on linguistic, philosophical, sociological and legal grounds, the idea that a new construction process is possible for women has been reached.

Keywords: Philosophy of Religion, feminism, God, woman, body

ÖNSÖZ

Öncelikle bu çalışmayı yapmaktan gurur duyduğumu belirtmek isterim. Tez yazım sürecim oldukça zorlu geçse de her şeye rağmen ayakta kalan güçlü kadınlar için bir çalışma yapmak beni bu süreçte daima motive etti. Kadın, çalışmamızın temel konusu ve öznesidir. Toplum içinde kadının varlığını, kimliğini, üstlendiği rolleri, konumunu ve statüsünü araştırmayı, özel ve kamusal alanlarda kadının durumu hakkında farkındalık oluşturmayı, kadınların yaşadıkları zorlukları, tahakküm biçimlerini, şiddet ve baskı türlerini belirleyip bunları önlemeyi nihayetinde de kadının teorik ve pratik alanda hayatını kolaylaştırmayı kendine amaç edinen batı menşeili bir ideoloji olan feminizm, dışlanan, ötekileştirilen, bedensel ve zihinsel olarak eril iktidar mekanizmaları tarafından sınırlanan kadının ikincilliğinin altında yatan tarihi, felsefi, hukuki, sosyolojik, biyolojik ve inançsal dinamiklerini inceler. Bu nedenle feminizm toplumsal bir realiteden ortaya çıkmış reaktif bir ideolojidir.

Çalışmamızın ilk bölümünde kadının ontolojik açıdan ötekiliği problemi ele alınmış olup bu problem felsefi ve fenomenolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Beden felsefesinin bize kazandırdığı "bedenli bir varlık olarak var olma ve algılama" bilinciyle kadın bedeni üzerindeki eril tanımlamalar ve kadının benlik ve kimlik problemleri tartışılmıştır. İkinci bölümde ise dinlerin kadın tasavvurları, kadına bakış açıları, kadın için sundukları ya da önerdikleri roller, statüler ele alınarak kadının din/inanç ve Tanrı ile ilişkisi incelenmiştir. Bu noktada özellikle dini metinlere atıf yapılarak dini metinlerin ataerkil dil ve üslup yapılarıyla erkek lehinde oluşturulan dini algı ve yorumların kadın üzerinde kurduğu tahakküm çeşitlerine ve tarihsel gerçekliklere değinilmiştir. Patriarki, toplumun her bir alanına sızmış, uzun yıllar sürdürüldüğü için de kuvvetlenmiş kompleks bir sistemdir. Biz de bu sistemin din, hukuk, toplum ve felsefe üzerindeki etkilerini göstermeye ötekiliğin kadının yazgısı olmadığını ortaya koymaya çalıştık.

Çalışma sürecim boyunca maddi ve manevi olarak benden desteğini esirgemeyen ve hep yanımda olan hocalarıma, aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle tez çalışmam boyunca bilgi birikimi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren ve önderlik eden kıymetli hocam ve aynı zamanda danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ALTUNIŞIK'a şükranlarımı sunarım.

Sümeyra Gülsüm ÖZKAN

…/…/…….

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI i
ÖZET ii
ABSTRACT iv
ÖNSÖZ vi
İÇİNDEKİLER vii
GİRİŞ 1

I. BÖLÜM

1. KADININ VARLIĞI VE BEDEN PROBLEMİ 18
1.1. Ontolojik Bir Problem Olarak Kadın 18
1.2. Kadının Beden, Kimlik ve Benlik İnşası 26
1.3. Öteki Olmanın Sancısı 34

II. BÖLÜM

2. KADIN, TANRI VE DİN 39
2.1. Kadının Varoluş Mücadelesinde Tanrı'ya Bakış 40
2.2. Kadının İnşa Sürecinde İnanç Faktörünün Etkisi 54
2.3. Feminizm, Din ve Tanrı İlişkisi 65
SONUÇ 76
KAYNAKÇA 79
ÖZ GEÇMİŞ ..... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

GİRİŞ

Tarihsel sürece bakıldığında bazı istisnalar hariç kadının yeri ve değeri bağlamında pek iyi bir konumda olmadığı görülecektir. Kadınlar genelde ikili ilişkilerdeki zıt kutup olarak tasvir edilmiş ve çoğu zaman kargaşanın, çöküşün, bozulan düzenin, kötülüğün nedeni olarak görülmüştür. Her toplumda, her çağda ve her düzende kadının varlığı felsefi, psikolojik, toplumsal ve tarihsel düzlemde tartışılan bir konu olmuştur.

Kadınlara farklı farklı roller biçilmiş ve kadınlar devamlı birtakım kalıplara sığdırılmaya çalışılmıştır. Öyle ki kimi zaman Themis gibi adaletin sembolüyken kimi zaman Pandora gibi varoluşuyla evrendeki tüm kötülüğün yegâne sebebi olarak görülmüştür. İlerleyen süreçlerde ise kadın sünneti, bekaret kemerleri gibi nice uygulamalar tarih sahnesinde yerini almıştır.

Kadın olmak, tarih boyunca birçok toplumda ve coğrafyada kadınlığa yüklenen anlam, değer, söylem ve idealler çerçevesinde gerçekleştirildiği için oldukça zorlu süreçleri de içinde barındırır. Bu nedenle kadın, doğduğu andan itibaren tek başına var olabilmeyi tecrübe edemeyen bir varlıktır. Örneğin doğduğu anda bir babanın kızıdır, aile kurduğunda bir erkeğin eşidir daha sonra bir çocuğun annesidir ama kadın olarak varoluşu ve bu yoldaki çabası tarih akışında düşünsel ve pratik anlamda problematik ve hatta kaotik bir süreç olagelmiştir. Bunun bir sonucu olarak kadın hakiki bir özne olamamış ve ikincil bir konumda kendine biçilen, çoğu zaman dikte edilen, rolleri yerine getirerek toplumsal hayattaki kurgusal öteki haline getirilmiştir.

Kadının ötekiliği ve ikincilleştirilmesinin kökleri oldukça derindir. Mitolojilerde dahi bunun izlerine rastlamak mümkündür. Mitolojik anlatılar geçmişe dair fikir sahibi olma noktasında, insanlığın gelişimini takip etmede ve yorumlamada önemli bilgiler sağlaması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Mircea Eliade'da Batılı bilginlerin *mit*i yaygın anlamı olan fabl, uydurma, kurmaca şeklinde anlamak yerine onun gerçek bir öyküyü belirttiğini, kutsal sayıldığını, örnek oluşturduğunu ve anlamlı olduğu için de son derece değerli gördüklerini söyler.[1] Paul Tillich'e göre ise mitler insan bilincinin daima var olan formlarıdır ve asla tam olarak kaybolmazlar.[2]

Mitolojik öğeler ve anlatılar kültüre ve coğrafyaya göre farklılık gösterseler de aralarında benzerlikler de mevcuttur. Örneğin yaratılış miti hemen her toplumda vardır. Aynı

---

[1] Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat (İstanbul: Om Yayınevi, 2001), 11.
[2] Cengiz Batuk, *Mitoloji ve Tarihsellik: Hıristiyanlığın Asli Günah Mitinin Tarihsel Dönüşümü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 15.

şekilde ölümden sonra ne olacağına ilişkin mitlerde de ortak anlatılara rastlamak mümkündür. Bu benzerliklerin sebebi insanların anlam ihtiyacını, varoluşunu değerli kılma isteğini ve evrendeki yerini belirleme arzusunu tatmin edebilme gayretinden doğar. Ayrıca neden, nasıl, ne zaman, nerede gibi soruların cevapları da benzerliklerin var olma sebeplerindendir.

İnsan diğer canlılardan farklı olarak anlamlandırma ihtiyacı ve gayesi taşıyan bir canlıdır. Bundan dolayı var olduğu andan itibaren bu ihtiyacın tatmini için uğraşır. Anlama ve anlamlandırma sorunu varoluşsal bir ihtiyaçtan hasıl olduğu için tarihte daima birincil öneme sahip olmuştur. Mitolojik anlatılar, dinler ve inanışlar elbette bu soruna çeşitli cevaplar vermişlerdir. Örneğin mitolojilerde kadın genel kabulün aksine çoğunlukla kötülüğün kaynağı yahut ceza unsuru olarak görülmemiştir. Sümerlerde ve Eski Türklerde -özellikle Şamanizm etkisiyle oluşturulan mitlerde-[3] Tanrıçalar yaratıcı, koruyucu ve şifacı gibi birçok özel sıfatla nitelenmişlerdir. Günümüzde bile tabiat ana söylemiyle toplumsal hafıza kendini göstermektedir. Felsefi açıdan baktığımızda Tanrıçalar, dişil bir özü temsil eder. Her ne kadar eril sistem tarafından bu anlatılar baskılanmaya çalışılsa da bahsettiğimiz dişil öz, yaratımı, bir arada tutmayı, üretkenliği ve eşitliği simgeler, varoluşu içinde barındırır.

Tanrıçaların varoluşu başlatan, sürdüren ve kontrol eden olduklarına dair anlatılar bize tarihte tek hakimiyetin eril düzlemde gerçekleşmediğini, tarihte anaerkil toplumsal sistem ve yapıların var olduğunu söylemek için yeterli kanıtları sunar. Anaerkil sistemlerde evrenin ve diğer her şeyin yaratılışı tek bir yüce güç tarafından olabildiği gibi birden fazla tanrıça tarafından onlara atfedilen güçler doğrultusunda paylaşımcı ve kademeli bir yaratım ve kontrol düzeni görmek mümkündür. Yani varoluş tek bir kanaldan gerçekleşebildiği gibi bir iş bölümüyle de gerçekleşebilir.

Tarihsel süreçte ilk iş bölümünün cinsiyet temelinde gerçekleştiği bilinmekle beraber Neolitik Devrime kadar topluluk yapısında tabakalaşma olmamıştır.[4] Yani kadının ötekiliği onun kaderi değildir. Ancak zaman içerisinde insanlığın yerleşik hayata geçmesi ve tarımla uğraşması ataerkil düzenin var olması ve yerleşmesinde oldukça etkili olmuştur. Özellikle tarımın gelişmesi ve hayvancılığın tarımda kullanılması ve üretim alanında daha çok erkeklerin faaliyet göstermesi, o günün şartlarındaki en önemli ihtiyacın yani üretimin erkeğin egemenliği altına girmesiyle toplumdaki dengeler değişmeye başlamıştır. Kadınlar

---

[3] Mevlüde Feyza Açıkgöz, *Sümer, Türk, Yunan Mitolojilerinde Tanrıçalar ve Dişi Ruhlar Üzerine Karşılaştırmalı İnceleme* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

[4] Şebnem Özkan, "Feminist Antropoloji", *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci (Ankara: Ebabil Yayınları, 2009), 6/242.

üretimdeki aktifliklerini kaybederek daha çok elde edilen ürünün işlenmesinde görev almışlardır. Bu durum yaşamın doğal seyri içinde gerçekleşmiş ve rol dağılımı da bu doğal seyri oluşturan gelenek tarafından belirlenmiştir.[5] Bu görev dağılımı zamanla bir hiyerarşiye dönüşerek kadını ikincil ve öteki konuma iterken erkeği liderlik tahtına oturtmuştur. Böylelikle sanayileşmeyle perçinlenen devamında ise kapitalizm, kentleşme, modernleşme ve bunların getirdiği köklü toplumsal değişimlerle iyice belirginleşen ev içi- ev dışı üretim kavramları feminizm içinde yerini almıştır. Bu ayrım başlangıçta kadının işgücü ve emeğinin sömürülmesini, erkeklerle eşit şartlarda çalışmasına ve aynı işi yapmasına rağmen aynı haklara sahip olamayıp daha düşük ücretlerle çalıştırılmasını kapsasa da zamanla kadının ontolojik bütünlüğünün ev ile sınırlandırılması ve bu bağlamda özgürlüğünün kısıtlanması problemine evrilmiştir. Ev içi- ev dışı bölünmenin diğer bir veçhesi de özel alan- kamusal alan ayrımıdır. Yani cinsiyetler arası eşitsizlik mekânsal bölünmelere de sebep olarak ontolojik bütünlüğün yanı sıra metafizik bütünlüğe de zarar vermiştir. Bu konuya çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak yer vereceğimizden burada yalnızca ev içi- ev dışı kavramlarının ne ifade ettiğine değinmekle yetineceğiz.

Tarihte anaerkil düzenlerin de varlığı bilinmektedir. Bu düzenlerde yönetim ve üretim kadının elinde ve hakimiyetindedir. Örneğin New York'un aralarında belli bir dayanışma bulunan toplulukları Mohawklar, Onendalar, Cayugalar'da anaerkil düzenin varlığı bilinmekte ve bu toplumlardaki geçim kaynaklarının üretimi ve idaresinin yanı sıra yönetici statülerinde de kadınlar hakimdir. Ataerkil sisteme göre sayıları çok sınırlı olmakla birlikte anaerkil topluluk yapıları da varlık gösterir.[6]

Tarihin derinliklerine doğru yolculuk yaptığımızda fikirlerin de insanlar gibi bir tarihi olduğunu görebiliriz. Fikirler de tıpkı insanlar gibi göçebe bir kimliğe sahip olmakla beraber etkilere, dalgalanmalara ve dönüşümlere açıktır ve işte bu yüzden ölümlüdürler.[7] Ancak kadının durumu için bunu söylemek pek mümkün olmayacaktır. Zira kadının dünyada var olan kötülüğün sebebi olarak görülmesi, ötekileştirilmesi, erkeğin yardımcısı/ötekisi ve erkek için yaratılan şey olarak tasvir edilmesi, ne yapacağına, nerede duracağına, kim olacağına hep başkaları tarafından karar verilmesi durumlarının altında yatan fikri altyapı devamlı sürdürüldüğü için kadına ait bu kötümser, dışlayıcı ve propagandist fikir ve yaklaşımların ölmesine fırsat verilmemiştir.

---

[5] Mustafa Tekin, "Feminizmin Din Dili ve Söylemi", *İlahiyat Akademi Dergisi*, (2021), 112.
[6] Özkan, "Feminist Antropoloji", 6/242.
[7] Rosi Braidotti, *Göçebe Özneler: Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı*, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kollektif Kitap, 2017), 84.

Felsefe tarihine baktığımızda da durumun değişmediğini söyleyebiliriz. Birçok filozofun kadın hakkında olumlu düşüncelere sahip olmadığı açıktır. Aristoteles, Kant, Schopenhauer, Jean Jacques Rousseau, Nietzsche gibi pek çok isim kadınların erkeklerin hakimiyeti altında olması gerektiği,[8] bir işin içinde kadının parmağı yoksa o işin daha şerefli ve güvenilir olacağı,[9] kadının sadece bir eğlence ve teselli aracı olduğu, aptal ve dar görüşlü olduğu,[10] boyun eğme ve itaat etme hallerinin kadın için kadim, doğru ve doğal olduğu,[11] kadınların ikincil olma rolünün aslında içgüdüsel ve yaratılışlarının bir gereği olduğu[12] gibi düşüncelere sahiptirler. Bu nedenle felsefenin aslında tahakküm ve iktidar ilişkileriyle sıkı bağlantıları olduğunu söyleyebiliriz.[13]

Kadına dair tüm bu algı, inanış ve uygulamalar kadınların kendilerini korumak ve var olmak yolunda adımlar atmasıyla, ses yükseltmesiyle, teorik ve pratik alanda kendilerini göstermesiyle sonuçlanmıştır. Kadın bedeninin ve varlığının etrafında çeşitli parametrelerle bir istismar çemberinin inşa edilmesi ve kadınların bu çemberin dışına çıkarak özgürlüklerini ve haklarını kazanma yolundaki ses yükseltişleri ve eylemleri feminizmin tarihini başlatmıştır. Bu anlamda feminizm, kadınların/kadınlığın kurtuluşu fikrini benimseyen, kadını eril düzene karşı korumak, sahip olduğu hakları bu düzene hatırlatmak ve kabul ettirmek, erkek karşısında kadının ötekiliğini eleştirerek kadının sahip olması gereken konumu geri vermek için ortaya çıkan ideolojik bir yaklaşımdır.

Feminizm kavramı şemsiye bir kavramdır ve birçok teoriyi içinde barındırır. Feminizm, içinde birden fazla "izm" barındıran homojenlikten uzak heterojen bir ideolojidir. Genel olarak tüm feminizmler kadını ve onun haklarını korumayı ana amaç olarak kabul etseler de karşı çıkış biçimleri, mücadele yöntemleri ve tali amaçları bakımından farklılık gösterirler. Bu nedenle feminizm için mutlak bir tanım yapabilmek oldukça zordur. Tarihsel olarak bakıldığında da tek bir feminizmden bahsedilmeyeceği gibi feminizmin çıkış noktası da tek bir kaynağa bağlanamaz. Kimileri feminizm kavramının Latince "femina" yani dişi, kadın kelimesinden türediğini savunurken kimileri de feminizmi sadece diğer "izm"lerle aynı

---

[8] Jean-Jacques Rousseau, *İtiraflar*, çev. Reşat Nuri Güntekin (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 229.
[9] Rousseau, *İtiraflar*, 147-148.
[10] Arthur Schopenhauer, *Kadınlar ve Diğer Konular*, çev. Ahmet Ceylan (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021), 19.
[11] Arthur Schopenhauer, *Aşka ve Kadınlara Dair: Aşkın Metafiziği*, çev. Ahmet Çalışkanlar (İstanbul: Olympia Yayınları, 2016), 26.
[12] Friedrich Nietzsche, *Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future*, ed. Rolf-Peter Horstmann- Judith Norman, çev. Judith Norman (Cambridge University Press, 2002), 69.
[13] Braidotti, *Göçebe Özneler: Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı*, 54.

kefeye koyarak sıradan ideolojiler arasında zikretmektedir.[14] Ancak genel bir çerçeve çizecek olursak feminizm, kadın cinsiyeti üzerine kurulan teorik ve pratik düzlemdeki baskı ve zorlamaları, ayrımcılık ve eşitsizlikleri, ötekileştirilme, şiddet ve mobingleri dile getirme ve mücadele etme hareketidir. Feminizm denilince ne anlaşılması gerektiğini söyleyen, feministin kim ve nasıl olması gerektiğinin portresini çizen bir bildiri ya da uygulama hiç var olmamıştır.[15]

Başlangıçta "feminist" sözcüğü, fazla kadınsı erkekleri tanımlamaya yarayan tıbbi bir kavram iken Alexander Dumas'ın eşitlik mücadelesi verenleri yermek için kullanmasıyla yeni bir anlam boyutu kazanarak 1872'de Fransızcaya girmiştir. Günümüzdeki anlamıyla ise ilk olarak Fransız süfrajist Hurbertine Auclert tarafından kullanılmış ve daha sonra tüm Fransa'ya yayılmıştır.[16] Feminizm tarihinde feminizm kavramının yaratıcısı olarak Charles Fourier kabul edilse de bu ideolojinin fikri temelleri Orta Çağ'a kadar uzanır. Orta Çağ'ın en modern kadın şairi ve ilk Fransız hümanisti olarak bilinen Christine de Pizan, *Kadınlar Şehrinin Kitabı* eseriyle erkeklerin kadınlara karşı kullandıkları kibir dolu sözlere ve cinsel saldırılara karşı kadınların kendilerini savunmalarını istemiştir.[17]

Genel bir çerçeve çizecek olursak feminizm, kadın cinsiyeti üzerine kurulan teorik ve pratik düzlemdeki baskı ve zorlamaları, ayrımcılık ve eşitsizlikleri, ötekileştirilme, şiddet ve mobingleri dile getirme ve mücadele etme hareketidir. Feminizm denilince ne anlaşılması gerektiğini söyleyen, feministin kim ve nasıl olması gerektiğinin portresini çizen bir bildiri ya da uygulama ise hiç var olmamıştır.[18]

Felsefe tarihinde köklü bir değişim ve dönüşümün ifadesi olan, sadece zihinsel düzlemde değil pratikte de aktif bir etkinlik alanı bulunan feminizm, din felsefesi içinde de benzer bir faaliyet alanı kurmuş ve özellikle ontolojik, epistemolojik ve etik bariyerlerle yüzleşerek kadını hem obje haline getiren hem de Tanrı'ya ilişkin kerameti yalnızca kendinden menkul inançlarla temellendiren eril felsefi ideallere ciddi ve esaslı bir biçimde karşı koymuştur.[19]

Din felsefesi en genel anlamıyla din üzerine felsefe yapma faaliyetidir. Ancak bu faaliyetin nasıllığı üzerinde filozoflar bir uzlaşma sağlayamamışlardır. Yani din üzerine

---

[14] Gisela Notz, *Feminizm*, çev. Sinem Derya Çetinkaya (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018), 9.
[15] Notz, *Feminizm*, 10.
[16] Florance Rochefort, *Feminizmler Tarihi*, çev. Özlem Altun (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2020), 10.
[17] Notz, *Feminizm*, 33.
[18] Notz, *Feminizm*, 10.
[19] Pamela Sue Anderson, "Feminist Din Felsefesi", *Din Felsefesi: Klasik ve Güncel Meseleler* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 362.

felsefe yapmanın belirlenmiş bir yöntemi yoktur. Din felsefesi bir disiplin olarak Tanrı'nın varlığının kanıtları, dünyadaki kötülüğün varlığı, Tanrı'nın inayetine inancın uzlaştırılması, mucizelerin varlığı ve ölümsüzlük gibi geleneksel problemlerle ilgilenmekle beraber dini doktrinlerin, içinde formüle edildikleri kültürden nasıl etkilendikleri, dini metinlerin nasıl anlaşılması gerektiği ve Tanrı hakkında konuşmanın usulü gibi pek çok konuyu da kapsar.[20] Bundan dolayı farklı din felsefesi akımları ortaya çıkmıştır. Bu akımlar insanların düşünsel faaliyetlerinin yoğun olduğu, hayatı anlama ve anlamlandırma çabalarında sıklıkla üzerinde durdukları aynı zamanda felsefe disiplinin de ana konuları olan ontoloji, epistemoloji, teoloji, ahlak, estetik gibi alanlara karşı bakış açımızı, yaklaşım biçimimizi ve düşünme sistemimizi şekillendirir. Bunlardan birkaçı analitik din felsefesi, varoluşsal din felsefesi ve feminist din felsefesidir.

Analitik din felsefesi on dokuzuncu yüzyılın sonlarında gelişmeye başlayıp yirminci yüzyıl felsefesine büyük etki yapmış,[21] Ada Avrupasına ve Anglo-Amerikan dünyaya hâkim olan felsefi gelenektir. Analitik felsefeyi karakterize eden şey kimilerine göre metodu yani kavramsal ve dilsel analizler, kimilerine göre ise argüman ve meşrulaştırma ya da doğrulamaya yaptığı vurgudur. Genel olarak analitik felsefenin ayırt edici özelliğinin dil analizlerini ve mantığı öne çıkarmak olduğu söylenebilir.[22] Russel, Wittgenstein, Moore gibi mantıkçı pozitivistlerin çalışmalarıyla oluşan bu felsefi geleneğe göre felsefe, hakikati keşfetmeye çalışmak değil düşüncelerin mantıksal yönden açıklanmasıdır. Ayrıca metafiziğe karşı çıkarak felsefeyi metafizikten kurtarma ve gündelik dile yaklaşma çabaları bu geleneğin temelini oluşturmaktadır.[23] Felsefi dil metafizikten arındırılmalıdır çünkü tecrübe verileri ve totolojik ifadelerde olan zihin işlemi yoluyla doğrulama faaliyetini Tanrı hakkında konuşurken gerçekleştiremeyiz. Dolayısıyla Tanrı hakkında konuşmak daha genel bir ifadeyle metafizik önermeler ortaya koymak hakiki bir önerme kapsamının dışında kaldığı için boş ve anlamdan yoksundur.[24]

Kıta Avrupası felsefesi varoluşçuluk, hermenötik, fenomenoloji, yapısalcılık, postyapısalcılık ve postmodernizm gibi düşünce akımlarını içine alır.[25] Bu da Kıta Avrupası felsefesinin heterojen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Varoluşçu felsefe geleneği

---

[20] Recep Kılıç, *Din Felsefesi*, ed. Ahmet Cevizci (Ankara: Ebabil Yayınları, 2006), "Felsefe Ansiklopedisi", 4/450.
[21] İhsan İnan, *Analitik Felsefe*, ed. Ahmet Cevizci (İstanbul: Etik Yayınları, 2003), "Felsefe Ansiklopedisi", 1/336.
[22] Ferhat Akdemir, *Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi* (Ankara: Elis Yayınları, 2007), 22-23.
[23] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 28.
[24] Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 13.
[25] David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998), 11.

ise Kıta Avrupası'ndan çıkmış olup merkezine aldığı konu insan varoluşudur.[26] Batı düşüncesinin son yüzyılda yaşadığı "anlamsızlık" bunalımını dile getiren ve bu yüzden yaygınlık kazanmış olan felsefi bir akımdır. Ümitsizlik, ölümlülük, yabancılaşmışlık, özgürlük ve kendini gerçekleştirme gibi konular yoğun olarak üzerinde durduğu temel problemlerdir.[27] Analitik felsefe ile aralarında üslup, öğreti ve yaklaşım tarzları bulunmaktadır. Her iki geleneğinde merkeze aldıkları ve önemsedikleri konular farklı olmakla beraber bu konuları ele alış biçimleri de farklıdır. Bir tarafta mantıksal açıklamalar ve dil çözümlemeleri gibi daha pozitivist bir yaklaşım sergilenirken bu çerçevenin dışında kalan her türlü olguya radikal bir şüpheyle yaklaşmaları, akıl ya da doğa ilkelerinin içine dahil olmayanların anlamsız kabul edilmesine yol açmıştır.

Feminist din felsefesi, felsefe ve dinde karşılaşılan eril hakimiyet çerçevesinde gelişen üslup, inanç, ideal, söylem ve yargıları belirlemeyi kendine amaç edinen ve karşı çıkan bir disiplindir. Çünkü hem felsefede hem de dinde yer alan ve hakikat olarak kabul edilen pek çok konuda eril semboller ağır basar ve bu sembollerle güçlendirilen çift kutuplu yargılar insandaki rasyonel algıların da eril ağırlıklı şekillenmesine neden olur. Tanrı'nın ve diğer tüm inanç parametrelerinin eril sembollerle kuşatılması, kadınların din ve felsefe yoluyla inanç ve düşünce alanlarında ikincil konuma yerleştirilmesi toplumda kadınların tecrit edilmesi, kutsal ve kamusal mekanlara alınmaması yahut sınırlamaların konulması gibi uygulamalarla pratikte de kendini göstermiştir.

Feminist din felsefesi özellikle din felsefesi konularının cinsiyetlendirildiğini iddia ederek çeşitli sorgulamaları zorunlu görmüş hatta Batı dinlerinin özellikle de geleneksel Hıristiyanlığın geçmişin bir parçası olarak kalması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir.[28] Dini tamamen yaşamsal alanın dışında bırakmak gibi radikal tutumlar sergilemeyen feminist din felsefecileri ise din de ve felsefede yer alan maskülen ve eril kalıpları, sembolleri sorgulamaya tabı tutarak konunun çözüme kavuşturulacağını iddia etmektedirler. Bu noktada dinlerdeki ana kavramların cinsiyete bağlı durumlarını inceleme, Tanrı ile ilgili kavramlarda dişillik/erillik unsurları araştırma, erkek egemen sembolleri araştırarak erkekler tarafından yazılan dini metinleri yeniden yorumlama, toplumsal cinsiyete dayalı dini fenomenlere hermenötik bir şüpheyle yaklaşarak yeniden gözden geçirme, din diye lanse edilen geleneklerin kadına yönelik yaklaşımlarını araştırma[29] faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir.

---

[26] Ramazan Ertürk, *Varoluşçu Din Felsefesine Giriş* (İstanbul: Yarın Yayınları, 2012), 113.
[27] Latif Tokat, *Varoluşçu Teoloji* (Ankara: Elis Yayınları, 2013), 9.
[28] Anderson, "Feminist Din Felsefesi", 364-365.
[29] Mustafa Alıcı, "Feminist Din Çalışmaları", *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci (Ankara: Ebabil

Feminizm dinamik bir fikir ve eylem hareketi olması hasebiyle belli bir tarihe ve özgeçmişe sahiptir. Savunulan fikirler ve arz edilen talepler bu dinamizm içinde değişkenlik gösterir. Feminizm içinde liberal feministler, radikal feministler, varoluşçu feministler gibi ayrımlara gidilmesi bu değişkenliğin kanıtıdır. Bu farklılaşma ve ayrışmanın sebebi ise dinamizmdir. Yani bir zamanlar kadınlar, erkeklerle eşit eğitim, çalışma ve ücretlendirilme hakları için mücadele ederken daha sonra oy kullanma, cinsel ahlak ve beden eşitsizliğinin ortadan kalkması gibi problemler için mücadele etmişlerdir. Tüm bu farklılıklar feminizmin dalgalar yahut kuşaklar olarak ayrılmasına sebep olmuştur.[30] *Yeni Bir Çağ Hayali* adlı kitabın yazarı Sheila Rowbotham kadınları hayalci ve maceracı olarak tanımlar. Ayrıca kadın hareketleri başlangıçta içki karşıtı ve Hıristiyan kadın birlikleriyle hareket ederek onlardan destek görmüştür. Ancak 1890'larda doğum kontrolü, cinsel özgürlük, evlenmeden çocuk doğurma ve kadınlara âşık olma özgürlüğünü savunan dergiler ve fikirler de görünür hale gelmiştir.[31] Bundan dolayı pek çok aktivist "feminizm savunucusu" olmayı tehlikeli bularak anlamı daha dar kapsamlı olan "kadıncı" ya da "kadın hareketi" gibi kavramları kullanmayı tercih etmişlerdir.[32]

Feminizmin homojen bir yapıda olmayışının bir diğer sebebi de kadınların kurtuluş mücadelesinin farklı coğrafya ve kültürlerde gerçekleşmesidir. Her kültürde ve toplumda özgürlük ve eşitlik aynı anlama gelmez. Kapsamları ve içerikleri farklı olabilen bu kavramlar kadınların direniş ve başkaldırılarının şeklini de değiştirmiştir. Ayrıca eril düzenin ve hakimiyetinin tasarrufları, iktidar biçimleri ve hiyerarşi sistemleri de her toplumda aynı değildir. Bu farklılıklar bir kesişim kümesi oluşturduğunda ortaya birbirinden farklı hak ihlalleri çıktığı için bu ihlaller karşısındaki sorgulama, savunma ve çözüm arayışları da değişiklik göstermiştir. Tüm bu çeşitlilik ve farklılıklara rağmen feminizmler varlıklarını ortaya koymuş, direnişlerinde taraftar toplayabilmiş ve sorunlarını dile getirerek hak taleplerini küresel düzeyde ilan etmişlerdir. Aslında farklılık dediğimiz şey ilişkiye girdikçe anlam kazanan paylaşımlardır.[33] Feminizm farklı kültürlerdeki eril tahakküm ve iktidar tiplerini kendi çerçevesi altında değerlendiren ve "öteki" konumunda sıkışan kadının hakiki bir özne olabilmesi yolundaki sesidir. Paylaşımlar arttıkça beraberinde yeni sesleri de getirmiş ve feminizm tek bir ideoloji olmaktan sıyrılarak çok sesli bir orkestra haline

---

Yayınları, 2009), 6/258.

[30] "Feminizmin Gelişim Serüveni: Dalga Yerine Kuşak Diyelim mi?, Aylin Görgün Baran", *KOÇ-KAM* (blog), 13 Ocak 2021.

[31] Handan Çelikçi, "Radikal Hayalciler/Kadınlar", *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2020), 343-344.

[32] Rochefort, *Feminizmler Tarihi*, 8.

[33] Özkan, "Feminist Antropoloji", 6/241.

gelmiştir.

Bir yerde özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık gibi hak talepleri varsa orada baskı, sınırlanmışlık ve tahakküm vardır. Nitekim kadınların da özgürlük ve eşitlik bağlamındaki hak talepleri patriarkinin baskıcı tutumları ve kadının emeğini, bedenini ve benliğini sömürmeye dayalı, kadını sınırlandıran ve kontrol altında tutmaya çalışan ve hatta bunu yapmak için kamusal ve özel alanda çeşitli kontrol mekanizmaları inşa eden yapının iktidar ve güç politikalarına karşı ortaya çıkmıştır.

Kadının kurtuluş mücadelesini tarihsel bağlamda ele aldığımızda mücadelenin yalnızca beyazlar için geçerli olduğu ve siyahların kadınlık şemsiyesi altına bile alınmayarak ötelendiği gibi ayrımcı söylemler mevcut olsa da feminizmin kadınların kendi aralarında değil erkeklere ve onların kadınları ezmek üzere kurulu sistemlerine karşı ırkçı bir politika geliştirdiğini söylemek daha doğru olacaktır. Nitekim kadınların kurtuluş mücadelesinde 1960'lara damgasını vuran üç grup vardır. Bunlar Siyahlar, Öğrenciler (ve liseliler) ve Gençliktir.[34] Bu üç grubun mücadelesi gösterdi ki kadınlar ezilme, ötekileştirilme ve dışlanma deneyimlerini yaşayan uluslararası en büyük sosyal ve siyasi grup olmalarına rağmen talep ve savunularında yalnızca kendilerine odaklanmayarak evrensel kötülüklerle de bağlantıyı koparmamışlardır.[35] Bu durum kadının kurtuluş mücadelesi yolundaki tavrını ve kararlılığını ortaya koyan, "kadın olmayı ve kadınlığı" kanıtlayan en iyi örneklerden biridir.

Feminizm tarihi bizzat kadının tarihidir. Bu nedenle feminizm tarihi genellikle 1960'lı yıllarla başlatılsa da kadının devrimci ruhu çok daha eskilere dayanmaktadır. Orta Çağ'da kadın hakları için mücadele eden ilk kadınlardan biri yazar ve filozof Christine de Pizan'dı. En bilinen eserlerinden biri olan *Kadınlar Şehrinin Kitabı* Orta Çağ'ın yaygın yazın metodu olan alegorik figürleri içerir. Pizan, kitabında nezaketli ve kibar bir dil kullansa da kadınların uğradığı baskı, şiddet ve zulmü dile getirirken oldukça keskindir. Kendi döneminde yaygın olan büyük günah ve bunun kadınla ilişkilendirilmesiyle kadının suçlanmasına, güzelliğin kadının sıfatlarından biri olduğu için erkeklerin kadın bedeni üzerindeki sınırsız tasarruflarına ve tecavüz olgusuna, tecavüze izin verenin kadın olduğuna yönelik suçlamalara eserinde yer vererek yüksek perdeden eleştirmiş ve kadınların kendilerini savunmalarını isteyerek kadına baskı kuran ve ona zulmeden her tavır için en ağır cezayı talep etmiştir.[36] On yedinci yüzyılda ise İngiliz feministler İngiliz İç Savaşı'nı fırsat bilerek kadın rollerinin neredeyse tamamını

---

[34] Juliet Mitchell, *Kadınlık Durumu*, çev. Günseli İnal vd. (Ankara: Dipnot Yayınları, 2021), 37.
[35] Mitchell, *Kadınlık Durumu*, 37-38.
[36] Christine de Pizan, *The Book Of The City Of Ladies*, çev. Earl Jeffrey Richards (New York: Parsea Books, 1982), 13-15.

konu edinen ve kadının aşağı ve öteki olduğu yönündeki genel kabule karşı çıkan broşürler dağıtmışlardır. Ataerkil aile kurallarına karşı çıkmanın pratik karşılığı olarak kadınlar kocalarını ve ailelerini terk ederek otoriteleri reddetme yolunda çatışmalara dahil olarak istek ve taleplerini dile getirmişlerdir. [37]

Kadınların mücadelesinde birden fazla yol ve yöntemin ortaya konulması kadınların birden fazla alanda kısıtlaması, sınırlanması ve ötekileştirilmesi anlamına gelirken "kadınlık" kapsamının büyüklüğü de bu yolların farklılaşmasında etkilidir. Yani kadınların farklı kültür ve ekonomik tabanlardan olmaları, farklı coğrafyalarda ve farklı siyasi tutumlar içinde yaşamaları dolayısıyla farklı dünya görüşlerine sahip olmaları ve ihtiyaç ve taleplerinin de bu farklılıklara göre şekillenmesine hatta önceliklerinin değişmesine neden olmaktadır.

Feminist akımların ilki *liberal feminizmdir*. Liberal feminizmin ortaya çıkışı Aydınlanma dönemiyledir. Ancak Aydınlanma bir asırdan fazla süren uzun ve etkileri geniş bir alanda gözlemlenen bir süreçtir. Bilim ve felsefenin geçmişin izlerine ve birikimine meydan okuyarak rasyonalitenin önemsendiği, aklın ve bilimin değerli kılındığı bir dönemdir. Bu dönemde insanlık için akıl ve bilimin ilerlemesi ve gelişmesinin yanı sıra aklın ışığında ahlaki kurallar ve modeller de geliştirilmiştir. İnsanlık adeta kabuk değiştirmiş ve yeni bir devre geçiş yapmıştır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız Devrimi bu dönemde yer alan en belirgin insan hakları talepleridir. Bu süreçte insanların doğuştan sahip oldukları ve devlet ya da iktidar güçleri tarafından müdahale edilemeyecek doğal hakların olduğu fikri ortaya konarak benimsenmiştir. Feministler ise bu doğal hakların kadınlar için de geçerli olacağı umudunu taşımışlardır. Bu umudun bir göstergesi olarak Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* eserini Fransız bakanı Talleyrand'a ithaf etmiş ve kadınların bu yeni haklar ve oluşumdan mahrum bırakılmasının tiranlık göstergesi olacağını söylemiştir.[38]

Liberal feminizmin ortaya çıkışının temel hareket noktası kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleri tespit edip gidermektir. Kadınların birey olmalarının önündeki engellerin ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Çünkü akıl çağında bile kadın için değişen pek bir şey olmamıştır. Kadın akıldan yoksun olan, kocasına ve ailesine ait olandır. Akıldışı alanın temsilcisidir ve bu nedenle bir akıl tarafından (erkek) yönetilmeye muhtaçtır. Kadın her yönüyle eksik ve ötekidir. Elde edebileceği sınırlı kazanımları da evlilikle ve çocuk doğurarak kazanır. Erkek liberal düşünürlerin bakış açısına göre kadın mekanik bir şekilde

---

[37] Notz, *Feminizm*, 34.
[38] Josephine Donovan, *Feminist Teori*, çev. Aksu Bora vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 22.

ilerleyen dünyada akla uygun iş ve fillerden uzak olan ötekidir. Düzen marjinalliğin dünyasına dayatılmalıdır. Erkekler akılcı varlıklardır ve yaratılışın efendileridirler.[39] Dolayısıyla doğal hakka sahip olanlar da ancak erkeklerdir. Kısacası kadın irrasyonel bir karaktere sahip olduğu için rasyonalitenin yönlendirmesine ihtiyaç duyandır.

Aydınlanmacı liberal feministler başlangıçta doğal haklar doktrininden yola çıkarak kadınlar için onların hakiki bir birey ve özne olmalarının önündeki engelleri aşmak adına öncelikle eğitim ve oy haklarını talep etmişlerdir. Bu noktada Elisabeth Cady Stanton temel doğal haklar doktriniyle birebir uyuşan ve bunun kadınlara uyarlanmış bir versiyonu olan *Declaration of Sentiments (Duygular Bildirgesi)* kaleme almış, 19-20 Temmuz 1848 tarihinde Seneca Falls, New York'ta yayınlanarak 100 kadın ve erkek tarafından imzalanmıştır.[40]

Bir diğer feminizm akımı *Marksist feminizm* olup, kadın erkek eşitliğinin pratikte uygulanıp uygulanamayacağını ve eşitsizliğin temel toplumsal kaynağının nerede olduğunu saptamak -ki Marksist düşünce eşitsizliğin kapitalist sistemin getirisi olan çıkarcı ekonomik yapı, özel mülkiyet ve emeğin sömürüsü olduğunu savunur- ve çözüm üretmek için ortaya çıkmış feminist akımdır. Marksist feminizmin gelişimini sağlayan isimler Marksizmin kurucu isimleri olan Karl Marx ve Friedrich Engels'tır.[41] Karl Marx toplumsal ötelenmenin ve eşitsizliğin temelinde maddeye yüklenen yüksek miktardaki değer ve bunun getirisi olan sınıflaşma düzeninin varlığını savunur. Marx'ın merkezi görüşlerinden biri maddeci determinizm olduğu için ona göre maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf -bunlar egemen ideolojidir- aynı zamanda düşünsel üretim araçlarını da kontrol eder.[42] Benzer şekilde *Alman İdeolojisi'*nde de eşitsizliğin toplumun çekirdeği olan ailede aile içi iş bölümüyle ortaya çıktığını, bu bölünmenin nicelik ve nitelik bakımından tamamen eşitsiz olmasıyla beraber karı ve çocukların kocaların köleleri olmasıyla sonuçlandığını söyler.[43] Engels ise antropolojik kurgulara dayanarak tarihin anaerkil bir düzenle var olduğunu ancak tarım ve hayvancılığın gelişimi ile aile içinde mülkiyet edinme usulünün ortaya çıktığını bununda analık hukuklu *gens* üzerine kurulu toplum yapısına büyük bir darbe vurduğunu savunur. Çünkü servet artışı ve miras düzeni soy zincirinin anaya nispetinin değişimini gerektirmiştir ve öyle de olmuştur.[44] Bu da her anlamda ve her alanda erkeğin hakimiyeti ve kadının

---

[39] Donovan, *Feminist Teori*, 24-25.
[40] Donovan, *Feminist Teori*, 29.
[41] Altan Yörük, "Feminizm/ler", *Sosyoloji Notları* 7 (2009), 67.
[42] Donovan, *Feminist Teori*, 134-135.
[43] Donovan, *Feminist Teori*, 140.
[44] Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (Eriş Yayınları, 2003), 54-55.

değersizleştirilmesine yol açmıştır.

Radikal feminizm "kişisel olan politiktir" sloganıyla feminist tarih içinde yer almış, kadınların ikinci planda kalmalarının toplumsal, siyasi ve politik etkenlerini kadınca bir bakış açısıyla gözden geçirmiş, tahakkümden kurtulma ve gerçek özne olma yolundaki mücadelelerinde temel sorunun, iktidarın temsilcisinin erkek olması olduğunu kabul ederek toplumsal cinsiyet rollerini yıkma, öznellik problemini çözme ve kadını üzerine yapıştırılan kalıplardan kurtarma gibi amaçları benimseyerek kadın devriminde önemli bir rol oynamıştır. Bu düşünce akımının önde gelen isimlerinden biri olan Kate Millet kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi şöyle tanımlamıştır:

> Bir grup diğerini yönettiğinde ikisi arasındaki ilişki politiktir. Böyle bir düzenleme uzun bir süre boyunca yürütüldüğünde bir ideoloji (feodalizm, ırkçılık) geliştirir. Tüm tarihsel uygarlıklar ataerkidir; ideolojileri erkek egemenliğidir.[45]

Bu ifadeler radikal feminizmin sınırlarını bize göstermektedir. Radikal feminizm 1960'ların sonu ve 1970'lerin başlarında bir grup eski "hareketten kadın" tarafından New York ve Boston'da geliştirilmiş. "Hareketten kadınlar", 1960'larda medeni haklar ve savaş karşıtı kampanyalar için politik etkinliklere katılan kadınlardı.[46] Radikal feministlere göre ezenler daima erkeklerdir ve toplum erkeğin üstünlüğü ve onu devamlı yüceltme faaliyetleri üzerine kurulmuştur.[47] Yani erkek üstün olan kadın ikincil olandır. Oysa radikal feministlere göre kadın, erkeğin ona biçtiği rollerden ya da kalıplardan çok daha fazlasıdır. Toplumda değer görebilmek için bir erkeğin himayesine ihtiyacı yoktur. Radikal feministler kadınların ikincil planda kalması, özel ve kamusal alanda ezilmesi ve ötekileştirilmesi deneyimlerini vurgulayarak kurulan tahakkümlerin kaldırılması, mahremiyet ihlallerinin giderilmesi, bedensel aşağılamalardan kurtulma ve gerçek bir benlik inşası taleplerini sıklıkla dile getirmişlerdir.

Sosyalist feminizm ise Marksist feminizmin radikal feminizm tarafından değiştirilmiş halidir.[48] Feminizm kelimesinin yaratıcısı olarak da anılan ve sosyalizmin savunucularından olan Charles Fourier da sosyalist feministlere öncülük etmiştir. Fourier eşitlik üzerine temellendirdiği ütopyasında kurduğu düzeni "harmoni" olarak tanımlar. Bu ütopyada hem ekonomik hem de sevgi birlikteliğini gerekli gören Fourier'e göre kadınlar ve erkekler hem ontolojik hem epistemolojik hem de metafizik olarak eşit şartlara sahip olmalıdır. Bu noktada aile kurumunun başlangıcını temsil eden evliliği her iki cinsiyetin baskı altında tutulmasının

---

[45] Kate Millet, "Sexual Politics: A Manifesto for Revolution", *Radical Feminism* (New York Times Book, 1973), 365-367.
[46] Donovan, *Feminist Teori*, 265.
[47] Mitchell, *Kadınlık Durumu*, 136.
[48] Donovan, *Feminist Teori*, 134.

temel aracı olarak görürken ev işleriyle kadının toplumdan izole edilmesinin kurduğu ütopik evrende yer almayacağını ve her iki cinsiyetin eşit yeteneklerle donatıldığını savunur.[49] Fourier, Saint-Simon ve William Thompson ile Robert Owen ütopik sosyalist öğretilerini cinsiyet eşitsizliği problemleriyle ele alan ve radikal dönüşümler öneren sosyalist feministlerin öncü isimleridir.[50] Genel olarak sosyalist feministler kadının ezilmesinde sınıf ve toplumsal cinsiyet faktörlerine birlikte yer verirler.[51] Yani kadınların ezilmesinde kapitalist sistem ve onun getirisi olan işgücü ve emeğin sömürüsü, kadınların çalışma hayatından ve kamusal alandan dışlanarak ve eve hapsedilmesi, kadının ev-içi emeğinin görmezden gelinmesi gibi hususlarla toplumsal cinsiyetin eşit rol oynadığını savunan bir akımdır. Feminizmin toplumsal cinsiyetin bir göstergesi olarak kabul ettiği ev işleri, kadının ötekiliğinin de bir delili olarak kabul edilir. Peki kadının ev işleriyle toplumdan izole olduğunu savunan bir ideoloji aynı zamanda neden onun ev-içi emeğinin peşine düşmektedir? Kadınlar evde ücretlendirilmeyen "ev-içi emeği" sarfetmek zorunda bırakılarak sömürülmektedirler.[52] Toplumsal cinsiyet kavramıyla ifade edilen, kadın ve erkek için kültürel olarak oluşturulmuş rollerde[53] kadın, ev-içi emeği sarfetmesi beklenen ve bundan sorumlu olan varlıktır.[54] Yani ev işleri dediğimiz olgu kadının sömürülmesi ve ötekileştirilmesinin bir aracı olarak kullanıldığı için ve kadın tarafından harcanan emek görmezden gelinerek patriarka tarafından kadının bağımlılığının bir simgesi haline getirildiği için feministler kadının ev-içi emeğinin de peşine düşerek savunmuşlardır.

Feminist akımlar içerisinde son olarak yer vereceğimiz akım *postmodern feminizm*dir. Postmodernizm 1970'li yıllarda gelişen, klasik ve modern düşüncenin ruh-madde, kadın-erkek ve doğru-yanlış şeklindeki ayrımlarından birinin imtiyazlı kılınmasına karşın diğerinin değersizleştirilerek kutupsal bir düşünce ortamının olduğunu savunan bundan dolayı da büyük ve genel teorilerden çok yerel ve tikel teorilerin daha işlevsel olduğunu ileri süren kültürel-felsefi bir harekettir.[55] Postmodernizmin tohumları varoluşçu felsefe içinde atıldığından bu nedenle varoluşçu felsefenin paradigmalarını kullanır. Dolayısıyla postmodernizmin feminizmle birleşmesi yeni sorgulamaları, büyük sloganları tekrar

---

[49] Notz, *Feminizm*, 36.
[50] Rochefort, *Feminizmler Tarihi*, 24.
[51] Serpil Çakır, "Kapitalizm ve Patriarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm", *Demokrasi ve Toplum Dergisi* 2/4 (Aralık 2008), 186.
[52] Alison Stone, *Feminist Felsefeye Giriş*, çev. Yonca Cingöz - Bilge Tanrısever (İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2019), 29.
[53] Robert H. Lavenda - Emily A. Schultz, *Kültürel Antropoloji: Temel Kavramlar*, çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021), 138.
[54] Stone, *Feminist Felsefeye Giriş*, 29.
[55] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 355.

düşünmeyi ve fikirlerin yararlı olduğu kadar eleştirilebilir olduğunun ortaya konulması gibi birçok sonucu da beraberinde getirmiştir. Feminizmin başat isimlerinden varoluşçu feminist Simone de Beauvoir meşhur kitabı *İkinci Cinsiyet'*de önce geçmiş feminist teorileri ve akımları eleştirerek hatalı gördüğü yönleri belirtirken daha sonra asıl sorunun kadınların kendilerini efendi karşısında köle olarak görüp, evrenin bir bütün halinde eril olduğunu kabul etmeleri ve içselleştirmeleri olduğunu belirtir. Kadının gözünde dünya Heidegger'in tanımladığı gibi istenciyle erekleri yani iradesiyle amaçları arasında aracılık yapacak bir "aletler bütünü" değildir. Tam tersine başa çıkılmaz, inatçı bir dirençtir, yazgının egemenliği altındadır ve gizemli heveslerle doludur.[56] Kadınların kendilerini bu şekilde görmelerinin ataerkil toplumun dinamikleriyle harmanlanmış birçok sebebi olmakla beraber, kadın bedenine ve kadınlık durumlarına karşı takınılan tutum ve tavırlar da içselleştirmenin sebepleri arasında yer alır.

Feminizmin sosyal, siyasi, dini ve toplumsal olarak kadın haklarını savunmadaki kararlı duruşunun temelinde, kadınlık durumları ve kadınların konumu hakkında ortaya koyduğu savların ileri derecedeki kötümserliğinin olduğu düşünülebilir. Elbette kadınların daha özgür ve daha mutlu oldukları konumlar, sistemler ve zamanlar bulunmaktadır. Ancak hemen hemen her toplumda kadınların ezildiği, ötelendiği ve değersizleştirildiği zamanların daha fazla olduğu düşünülmektedir. Üstelik kadının ötekileştirilmesi, şiddete uğraması, fiillerinde ve eylemlerinde zorlanması uzun yıllar boyunca normal kabul edilmiştir. Kadına karşı negatif ayrımcılığın her toplumda neredeyse istisnasız olarak görülmesi feministleri toplumların bu olumsuz özellikleri yine ve yeniden üretecek şekilde örgütlendiklerini ve olumsuz özelliklerin sistematik olduğunu savunmaya götürmüştür.[57]

Feminizmi ırkçılık karşıtı bir hareket olarak da görülebilir. Irk kavramı antropoloji disipliniyle bütünleşmiş bir kavramdır ve bir grubun fiziksel özellikleriyle dil ve gelenekleri arasında nedensel bir ilişki olduğunu göstermeye çalışmasıdır.[58] Her ne kadar modern toplumlarda ırk kavramı biyolojik bağlamda geçersiz bir kavram olarak kabul edilse de sosyal olarak inşa edilmiş ve hala birçok toplumda farklı zeminlerde ve şekillerde geçerliliğini koruyarak varlığını sürdürmektedir. Liberal feministlerin söylemlerine paralel şekilde erkek egemen toplumlarda ırk, kadın için kullanılan ve toplumsal cinsiyeti destekleyici bir kavramdır. Irk kavramı üzerine konumlandırılmış yaş ve toplumsal cinsiyet faktörleriyle

---

[56] Simon de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim*, çev. Gülnur Acar Savran (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021), 2/330.
[57] Stone, *Feminist Felsefeye Giriş*, 23.
[58] Lavenda - Schultz, *Kültürel Antropoloji: Temel Kavramlar*, 128.

güçlendirilerek marjinalleştirilen ötekiler kadınlardır. Buna göre kadının varlığı ve bedeni gözden çıkarılabilir olandır.[59] Erkek egemen ve baskıcı toplumlarda kadın tam bir insan değildir. Eksiktir ve erkeğin hakimiyetine, gücüne ve yönetimine ihtiyaç duyar. Günlük yaşamlarını idame ettirecek kadar güçlü veya oy kullanacak kadar akıllı değillerdir. Bu eksikliklerin tümü onun ikinci plana itilmesi için yeterlidir. Statü ve konum olarak asla eşit olamazlar. Bu zihniyete göre kadın, sahip olduğu özellikler ve kadınlık durumlarıyla erkekten farklıdır. Bu farklılık negatif yönlüdür. Erkek üstün olandır dolayısıyla "kadın ırkı" üstün olan erkeğin iktidarı altında kalmalıdır konumu ise ancak erkeğin ötekisi olmaktır. Feminizm patriarkinin bu zihniyetine ve kadın üzerinden erkeği tatmin edecek düzeydeki beklentilerine karşı çıkar. Feminist anlayışa göre kadın ve erkek olmak toplumsal bir kalıptır. Toplumsal cinsiyet kavramıyla ifade edilen bu duruma göre toplum kadınlara ve erkeklere uygun roller belirler ve bu rollere uymasını sağlamak için gerekli tüm kodları bireye dayatır.

Feminizm kadını eril düzene karşı korumak, sahip olduğu hakları bu düzene hatırlatmak ve kabul ettirmek, erkek karşısında kadının ötekiliğini eleştirerek kadının sahip olması gereken konumu geri vermek için ortaya çıkan ideolojik bir yaklaşımdır. Ancak feminizmin tarihsel sürecine baktığımızda kadınların zaman zaman birbirlerine karşı, eleştirdikleri sistemin dinamiklerine göre davrandıkları bir gerçektir. Örneğin cinsiyetler arası eşitsizlik probleminin işçi sınıfı içerisinde esas sorun olarak tanımlanmamasının yanı sıra işçi sınıfındaki kadınların eşitliği sağlama yolunda erkeklerle beraber mücadele edilebileceğini savunması burjuva kadınlarını ve onlar tarafından kurulan dernekleri ve oluşumları rahatsız etmiştir.[60] Bu rahatsızlığın boyutu kadın özgürlüğü için omuz omuza yürümeyi imkânsız hale getirecek kadar büyük olmuştur. Öyle ki 1904'te burjuva kadınları tarafından Berlin'de düzenlenen Dünya Kadın Konseyi Konferansı'na sosyalist kadınlar katılmamışlardır, büyük olasılıkla davet de edilmemişlerdir.[61] Bu durum aslında tüm reaktif ve reaksiyonel ideolojilerin ve yaklaşımların kaçınılmaz sonudur. Çünkü insan merkezden uzaklaşıp uğraşını bir kavgaya dönüştürdüğünde ya kavga ettiğine dönüşür ya da kendi sonunu yine kendi hazırlar. Feminizmin tamamen başarılı olamaması da bu gerçekliğin bir neticesidir. Feminizmin örgütlenememe probleminin sebeplerinden biri birden fazla sorun ve bu sorunlara üretilen birden fazla çözüm ve mücadele yönteminin tercih edilmesiyken bir diğer sebep de özgürlük için verilen kurtuluş mücadelesinin kimi zaman kavgaya dönüştürülerek kontrolün kaybedilmesidir. Bundan dolayı diyebiliriz ki feminizm küresel bir kadın

---

[59] Braidotti, *Göçebe Özneler: Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı*, 13.
[60] Notz, *Feminizm*, 45.
[61] Notz, *Feminizm*, 48-49.

hareketidir. Ancak bu küresellik teşkilatlanma ve bunu sürdürme ile ilgili değil hareketin bizzat içinde barındırdığı ruh ve ulaşmak istediği hedefler ile ilgilidir. Kadına ve erkeğe ve ikisi arasındaki ayrımları sürdüren sosyal, siyasal ve ekonomik yapılara ilişkin ayrımları sorgulayan bir düşünce sistemi olan feminizmin amacı kadının ikincilliği sorununu ortadan kaldırarak toplumsal ilişkileri dönüştürebilmektir.[62]

Kadının ötekileştirilmesi ve ezilmesi en çok hangi alanda gerçekleşir? Bu alanı destekleyen yardımcı alanlar nelerdir? Değişim ve dönüşüm için alanların ıslahı yeterli midir? Bu ve daha birçok sorunun doğru anlaşılıp cevaplanmasının, kadının ötekiliğini anlama ve analiz etmede daha sonra ise öteki kimliğinden kurtulmasında yol gösterici olacağı kanaatindeyiz. Bu nedenle özel ve kamusal mekanlara yüklenen anlam bağlarının çözümlenmesi insan-mekân, beden-mekân konularının ele alınması büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak feminizm tarihine baktığımızda başlangıçta kadınların eğitim ve oy hakkını kazanmak, kadınların da insan olduğunu topluma hatırlatmak ve kabul ettirmek, kadın ve erkek arasındaki farklılıkların insan olma kavramı altında eritilebilirliğini göstermek yani biyolojik cinsiyet farklılıklarının kadın aleyhinde işletilmesini engellemek için eşitlik ilkesine vurgu yapmak temel amaçlar arasında olmuştur. Bu amaçlar kadına baskı ve şiddetten kurtularak aşkın bir özne olabilmeyi, üstünlüğün bilgi ile elde edilebileceğini ve bu sayede daha özgür ve bağımsız bir varlık olabilmeyi vaat ediyordu. Kadınların kurtuluş mücadelesi bu vaatler ve istekler üzerine şekillenmiş daha sonraki dönemlerde biyolojik, toplumsal, dini, fenomenolojik, linguistik, epistemolojik, politik ve siyasi bağlamlarda kadının durumu ve konumu ayrıntılı şekilde incelenerek problematik alanların tespiti sağlanmış ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Biz bu çalışmamızda feminizm tarihinden başlayarak kadının varlığı ve bedeninin problematik yönünü ortaya koymaya, feminizm ile din ve Tanrı ile kadın arasındaki ilişki ağlarını göstermeye gayret edeceğiz. Bununla beraber kadının toplumdaki rolü açısından "öteki" haline getirilmesinin arkasındaki felsefi, toplumsal ve dini dinamiklere değineceğiz. Burada özellikle Hıristiyanlığın asli günah ve düşüş doktrinlerini kadın üzerinden işlemesi, kadını suçlu görmesi ve din ile perçinlenen ataerkil kültür içinde kadının varlık olarak var olmayı yeterince hür bir biçimde tecrübe edememiş olması tarihte Tanrı inancının kadının tahakkümden uzakta kendini var etmesi yolunda bir engel olup olmadığı, dinlerin patriarkal düzeni destekleyip desteklemediği gibi soruları ortaya çıkmıştır.

---

[62] Özkan, "Feminist Antropoloji", 6/241.

Ülkemizde feminizm özelinde yapılan çalışmalara bakıldığında; feminizm türleri,[63] İslami feminizm,[64] sanat eserlerinde feminist etkiler,[65] beden bağlamında iktidar ilişkileri[66], namus kavramının değerlendirilmesi,[67] öznelik ve toplumsal cinsiyet kuramlarının incelenmesi,[68] feminist düşünürlerin feminist ideoloji hakkındaki görüşleri[69] gibi başlıklar altında farklı çalışmaların yapıldığını görebiliriz. Bu çalışmada daha öncekilerden farklı olarak bir beden felsefesi yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bedenli bir varlık olan kadının toplumsal cinsiyet problemlerine, patriarkal düzen tarafından atfedilen roller ve kimliklerle kendine yabancılaşan kadının durumuna, benlik ve kimlik karmaşalarına ve bunların toplumsal, siyasi, hukuki, dini ve dilsel düzlemde yeniden inşasının imkanına, Tanrı-kadın, din-kadın ilişkilerine felsefi perspektiften bakılmıştır. Filozofların kadın hakkındaki görüşlerinin arka planındaki toplumsal ve dini algılar gösterilmeye gayret edilmiştir. Tezimizin amacı ise ötekiliğin kadının kaderi ve mahkumiyeti olmadığını göstermek ve Tanrı'nın, kadının beden, kimlik ve benlik inşasının önünde engel teşkil etmediğini kanıtlamaktır. Ayrıca her ideoloji gibi feminizmin de eleştirilecek yönleri vardır. Reaktif bir ideoloji olması sebebiyle her zaman ve mekânda aynı geçerliliğe sahip olmayan bazı genellemelere gitmiştir. Feminist filozoflar özellikle kadının din ve Tanrı ile olan ilişkisini sınırlı bir perspektiften ele alarak dini, sadece kadının özgürlüğü önünde bir engel ve patriarkiyi güçlendiren bir olgu olarak tasavvur etmişlerdir. Ancak din ve Tanrı tüm insanlığı ilgilendiren, içinde teorik ve pratik yaşama dair birçok argüman ve parametre bulunduran kompleks kavramlardır.

---

[63] Derya Aybakan Saliya, *Judith Butler ve Post-Modern Feminizm* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

[64] Asuman Özgür Keysan, *İslam ve Feminizm: Uyum mu yoksa Çatışma mı?* (Glasgow: University of Strathclyde, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

[65] Esence Mısra Akyüz, *Güncel Sanatta Feminizm Bağlamında "Kadın" İmgesi* (İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

[66] İlknur Aktulan, *Beden ve İktidar: Radikal Feminizmin Cinselliğie Bakışının İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

[67] Nilüfer Öztürk, *Bir Beden Sosyolojisi Olarak Namus Kavramı ve Kadın Bedeni* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

[68] Didem Çimen, *Özne ve Cinsiyet Tartışmaları Üzerine Postmodern Feminizm ve Kuir Kuramı* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

[69] Fatime Gümüş, *Luce Irigaray'da Fark Feminizmi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

I. BÖLÜM

1. KADININ VARLIĞI VE BEDEN PROBLEMİ

Feminist düşünürler tarafından kadının varlık dünyasında sahip olduğu beden ve kadınlık durumları onun değer ölçütü haline getirilerek ontolojik varlığının görmezden gelindiği ve ötekileştirildiği iddia edilmektedir. Tarih sahnesinde kadının ötekiliği, ikincil planda kalması, değersizleştirilmesi, bedeninin metalaştırılması ve görmezden gelinmesinin birçok versiyonunu görmek mümkündür. Bizim buradaki amacımız öncelikle kadının ontolojik düzlemde neden bir problem olduğunu ortaya koymak, bu problemi fark eden kadının başa çıkma yöntemlerini ve yeni bir inşa sürecini göstermek ve bu yolda karşısına çıkan engelleri aktarmak ve yorumlamaktır.

1.1. Ontolojik Bir Problem Olarak Kadın

Yaşamın, anlamlılığın, doğal ve sosyal bilimlerin öznesi insandır. İnsan varlık olarak var olması bakımından bedenlidir. Beden yoluyla algılar, ilişki kurar, anlamlandırır, tanımlamalar yapar ve keşfeder. Ayrıca beden toplumsal, dini, hukuki, politik, etik birçok değer ve normları da bünyesinde barındırır. Ontolojik ve epistemolojik rolleri baskın biçimde üstlenen, sergileyen ve yeniden üreten bu yapı düşünce tarihi içinde problematik bir alan olarak günümüze kadar gelmiştir.

Ruh-beden, akıl-beden, doğa-ruh, din-beden ikilikleri bedenin uzun süre ötelenmesine ve mesafeli yaklaşımların hedefine konulmasına yol açtığı görülmektedir. Antik Yunan'la başlayan ruh-beden ayrımı İslam filozoflarıyla beraber farklı bir veçhe kazansa da temelden uzaklaşılmamıştır. Platon'da ideler alemine ulaşacak kadar yüce, saf ve temiz olanın ya da bu aleme ulaşabilecek gücü üzerinde barındıranın ruh olduğu düşüncesi ruhun üstünlüğünü ve bedenin geride bırakılarak terkedilişini kanıtlar niteliktedir. İslam filozofları da ruhun üstünlüğünü ortaya koyarak varlığın ortaya çıkışını, ölüm ve ölümden sonraki hayat düşüncelerini yine ruhun üstünlüğü düşüncesi üzerinden açıklamışlardır. Din-beden ilişkisine baktığımızda ise dinlerin ve dini metinlerin etkisi, katkısı, yorumlanış veya uygulanış tarzlarıyla beden kötülüğün, günahın ve kirliliğin temsilcisi olmuştur. Özellikle Hıristiyan teolojisinde arzu, istek ve hevesler tamamen bedene atfedilerek kötü ve kurtulunması gereken şeyler olarak düşünülmüştür. Bu düşüncenin savunucuları olan Hıristiyan din adamları ve filozoflara göre beden irrasyonel bir yapıdır. Kontrol edilemez olandır. Bu nedenle Hıristiyan din adamları "beden aklın yönetimine muhtaçtır" fikrini benimsemişlerdir. Bedenin

irrasyonel alanın içinde bırakılması onun, kontrolsüzlükle, kötülükle, ahlaksızlıkla özdeşleştirilerek çeşitli kontrol mekanizmalarına (akıl, din vb.) devrini sağlamıştır.

Çeşitli toplumsal ve dini rollerin temsilcisi ve aynı zamanda toplumsal olarak öteki olan kadın bedeni bu suçlamaların en açık hedefi haline getirilmiştir. Tarih boyunca bedene atfedilen ayrımcı ve tenkitçi söylem toplumdan tecrit edilen kadın bedeniyle birleştirildiğinde var olan söylemlerin zirveye ulaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu söylemler kadın bedenine ait kavramlar da üretmiştir. Namus kavramı bunlardan biridir. Namus kavramıyla kadının bedeni üzerinde rasyonalitenin temsilcisi erkeğin hakimiyetinin gerekliliği öncelenmiş, bekaret kontrolleri ve doğurganlık durumları gibi kadın bedenine ait durum ve olgular topluma mal edilerek kadının toplumsal ahlaki sorunların bir ayracı olarak görülmesi eğilimi desteklenmiştir.[70]

Kadın bedeninin etrafında çeşitli parametrelerle bir istismar çemberi inşa edilmesi ve kadınların bu çemberin dışına çıkarak özgürlüklerini ve haklarını kazanma yolundaki ses yükseltişleri ve eylemleri feminizmin tarihini başlatmıştır. Feminizm kadınların/kadınlığın kurtuluşu fikrini benimseyen, kadını eril düzene karşı korumak, sahip olduğu hakları bu düzene hatırlatmak ve kabul ettirmek, erkek karşısında kadının ötekiliğini eleştirerek kadının sahip olması gereken konumu geri vermek için ortaya çıkan ideolojik bir yaklaşımdır.

Kadının ataerkil sistemde ontolojik olarak problem haline gelmesinin birçok sebebi olmakla beraber temel sebeplerden biri aslında "ontolojik" kavramının anlaşılmasında saklıdır. Ontoloji Yunanca "onto" kelimesinden türetilmiştir. Onto sözlükte varlık, var olan şey anlamlarına gelir ve ilk kez Parmenides kullanmıştır.[71] Varlığa ve gerçekliğe ilişkin genel bir araştırma olan ontoloji, neyin gerçekten var olduğu, var olan şeylerin hangi kategorilere sokulabileceği, varlığın tarzlarının neliği ve varlığın hangi anlamlarda kullanılabileceği gibi sorulara cevap vermeye çalışır.[72] Kısacası ontoloji hem anlamlandırma hem sınıflandırma hem de tanımlama yapabilme demektir. Bir de ontik kavramı vardır. Ontik var olanı varlık ile açık bir biçimde ilişkilendiremeden onu varlığına dair örtük varsayımlar demektir ve varlık düzleminde ontik ile ontolojik var olma arasında bir öncelik söz konusudur.[73] Yani ontik olarak var olma biçimi bizim dışımızda bilinçdışında da var olabilen, somut ve bedenli olma gerekliliği taşımayan bir varoluş biçimidir. Meleklerin varlığı buna örnek olarak gösterilebilir. Melekler onlara inanan kimseler için vardır. Ontolojik var olma dediğimizde

---

[70] Öztürk, *Bir Beden Sosyolojisi Olarak Namus Kavramı ve Kadın Bedeni*, 4-5.
[71] Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ts.), 177.
[72] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 329.
[73] Özgür Aktok, "Heideggeri'in Tekniğe Yönelik Düşüncesinde Ontik-Ontolojik Ayrımı: Tekniğin Teknik-Olmayan Özü", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 32 (2021), 218.

ise tecrübe ettiğimiz ve bilincimizde açığa çıktığı şekilde var olabilen bir varlıktan ya da varoluş biçiminden bahsediyoruz demektir. Tüm bunları bir araya getirdiğimizde patriarkinin neden kadını ontolojik bir problem olarak gördüğü de açığa çıkmaktadır. Öncelikle kadın bedeni ve benliği ile bir bütün olarak ataerkil sistem tarafından tanımlanmaya, sınıflandırılmaya ve anlamlandırılmaya çalışılan bir varlık olagelmiştir. Çünkü bu sistemde yönetici olan, hakimiyet kuran, kontrol eden ve denetleyen mekanizma bizzat erkektir ve onun aklıdır. Bu nedenle ataerkil sistem ilk olarak kadın olmayanı tanımlamaya çalışmıştır. Belirli kalıplar, sıfatlar, özellikler tayin ederek onu bilinmezlik dehlizinden çıkarmaya çalışmıştır. Daha sonra "erkek olmayan" olması hasebiyle sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve ikincil, öteki konuma yerleştirilmiştir. Bunlarla yetinmeyen ataerkil sistem bir de kadın için anlamlandırma gayretine girmiştir ki bunu yaparken dini, tarihsel, toplumsal ve mitolojik öğelerden oldukça yararlanmıştır.

Kadın, ontolojik bir problem olarak uzun yıllar tartışılmıştır. Ancak bu tartışmalar içinde tartışmanın öznesi erkeklerken kadınlar yalnızca tartışmanın nesnesi olarak kalmışlardır. Yani dünya gibi kadın da eril bir dille tanımlanmaya çalışılmış, kadının konumu da bu bağlamda incelenmiştir. Yaşamsal düzen içinde iktidar temsilcilerinin çoğunlukla erkek olması, dünyanın ve dünyadaki pek çok formun eril dil ve gözlemle tanımlanmasına yol açmıştır. Kadına dair algı, rol ve kimlikler de yine bu iktidar formları tarafından düzenlenmiştir. Konunun popülaritesi arttıkça daha da ileri gidilmiş ve birçok olgu ve olay kadın üzerinden tanımlanmaya ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

İnsan ontolojik olarak var olan bir varlıktır. Varoluş biçimi, düşünme ve anlamlandırma stillerini de oluşturduğu ve domine ettiği için ontolojik düzeyde düşünen, kavrayan, anlayan ve anlamlandıran bir varlıktır. Tarih boyunca tartışılan "Hakikat nedir?" sorusu da insanın ontolojiden ontiğe ulaşmadaki yolculuğunu bize göstermektedir. Hakikat arayışına çıkan insan bu yolculukta önceliği kendi varlığını ve bedenini tanımaya, anlamaya ve anlamlandırmaya vermiştir. Bu noktada kadının varlığı önce fark edilmiş sonra sorgulanmış ve nihayetinde sorunsallaştırılmıştır. Daha sonra bu sorun çözülmeye çalışılmış ve çözüm olarak kadının benliği, bedeni, fikirleri, kimliği kısacası tüm varoluşunun erkeğe tabi kılınması fikri kabul görmüştür. Yani hemen hemen her çağda ve toplumda izleri bulunan eril hakimiyetin hem alenen hem de satır aralarında kadına ait pozitif ve gerçek bir kimliğin olanaksızlığını sıklıkla vurgulandığını söyleyebiliriz.

Özerk var olma sahasından çıkarılmış olan kadın ve bedeni genellikle soyun devamı için bir araç olarak kabul edilmiştir. Aile içinde, toplumda ve dinde bir fiilin, eylemin ya da durumun bizatihi öznesi olmaktan uzaklaştırılmıştır. Bu uzaklaştırılma ve ötelenme halinin

müsebbibi ve mimarı olan ataerkil düzen gerekli arka planı ve sebepler zincirini de hazırlamıştır.

Peki beden kavramı ve bizim konumuz sınırlılığında ele alacağımız kadın bedeni neyi ifade etmektedir? Öncelikle beden ontolojik, ahlaki, ideolojik, metafiziksel ve pragmatik işlevi olan ve içerisinde bulunduğumuz post-truth çağda yeni anlamlar kazanmakla birlikte yeni bir gerçeklik ifadesinin tarifine dönüşen bir kavramdır. Bu nedenle beden kavramı içinde birden fazla öğe barındıran kompleks bir konu haline gelmiştir. Burada ruh-beden ayrımı, bireysel ya da toplumsal beden algısı, dinlerin beden tanımlaması ve farklı beden mitlerinin varlığı örnek olarak verilebilir. Beden, ruhun taşıyıcısı ve insanın hayatı boyunca sahip olabileceği tüm kimliklerin somut kaynağı ve göstergesidir. Bundan dolayı din, sosyoloji, felsefe, tasavvuf, biyoloji ve psikoloji gibi pek çok alanda araştırma konusu olmuştur. Her sistemin kendine ait bir beden tanımının olmasının sebeplerinden biri de bu durum olabilir. Baudrillard'a göre beden, tüketilen bir nesnedir. Bedenin anlamca genişlemesi ve adeta yeniden keşfi onu bir kurtuluş nesnesi haline getirmiştir. Çünkü bedenle kurulan ilişkiler ağı toplumsal ilişkilere dair de bilgiler sunmaktadır.[74]

Tarihsel süreçte kadın bedeni politik bir problem olarak da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle aile ve nüfus planlamasında kadın bedeni başat rol oynamıştır. Bu noktada annelik, feministler tarafından tanımlanmaya değer bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Annelik toplumsal, dini ve siyasi unsurları bünyesinde barındıran ve bu unsurlar tarafından kurgulanan bir kavramdır. Bu nedenle kimi zaman övgülerle yüceltilmiş ve kutsiyet atfedilmiş kimi zamansa ezilmenin ve aşağılanmanın haklı gerekçesi olarak kadına sunulmuştur. Yani anneliğin toplumsal ve politik öyküsünde tarihsel şartlara ve toplumsal dönüşümlere bağlı olarak dalgalanmaların olduğunu görebiliriz.

Annelik bir kadın için yeni bir boyut ve kimliktir. Ancak bu kimliklenme bile ataerkil toplumlara çoğunlukla 'erkek merkezli var olma' ya da 'erkek odaklı benlik algısı' üzerinden sunulduğu ve anlaşıldığı için annelik 'eş olma durumu' üzerinden görülmüş ve değerlendirilmiştir.[75] Beauvoir'a göre erkek için kadın cinsel bir eştir, doğurandır, erotik bir nesnedir, erkeğin kendini aradığı bir Başka'dır. Kadını doğrudan çocuk yapmak zorunda bırakamayız. Yapılabilecek tek şey onu, anneliğin tek çıkış yolu olduğu durumların içine hapsetmektir.[76] Justinianus'un yasaları da kadını eş ve anne olarak onurlandırır ama onu bu

---

[74] Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Hazan Deliceçaylı - Ferda Keskin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008), 163.
[75] Aliye Çınar, *Kadınlığın İnşası: Çift Kutuplu Toplumsal Cinsiyet Teorisi* (Ankara: Us Yayınları, 2019), 16.
[76] Simon de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, çev. Gülnur Acar Savran (İstanbul: Koç

işlevlere köle eder.[77] Yani anne olmak kadına yeni bir kimlik kazandırırken toplumsal statüsünü de yükseltmekte ve değerli görülme ihtimalini artırmaktadır. Ancak burada karşımıza birden fazla sorun çıkmaktadır. Bunlardan ilki anne olamayan kadının durumu iken ikincisi anneliğin evlilik kurumu içinde gerçekleşmemesi durumunda kadının maruz kaldığı baskı ve şiddettir. Aliye Çınar bu durumu çift kutupluluk kavramıyla ifade etmektedir. Ona göre kadınlarda evlilik öncesi cinsel aktivitenin "hor" görülmesi fakat erkelerin evlilik öncesi cinsel aktivitesinin mübah görülmesi, kadının namussuzlukla suçlanması ancak erkeğe bir yaptırım uygulanmayıp hoş görülmesi çifte standardın resmidir.[78] Diğer bir problem ise anneliğin evlilik kurumu altında gerçekleştiğinde dahi ortaya çıkan ve namus kavramıyla ifade edilen durumdur ki bu da kadının varlık olarak kabulü noktasında kadına zımnen verilen bir onay durumudur. Bu onay ataerkil zihniyetli toplumlarda kadının ancak bir erkekle kazanabileceği bir konum olduğu için kadını ikincil planda bırakır. Ayrıca bu durum kadının kendi ontolojik benliğini kavraması ve anlamlandırması, var olan potansiyellerini keşfetmesi ve ortaya koymasının önündeki engellerden de biri olagelmiştir. Çünkü bu yaklaşım tarzları ve sınıflandırmalar kadını ötekilik rolüne hapsetmenin temel taşlarıdır.

Peki patriarki ötekiyi tanımlayan, sınıflandıran ve anlamlandıran olarak öteki ile bir yüzleşmesi olmuş mudur? Öteki ile yüzleşme bize neyi ifade eder? Öncelikle öteki kelimesiyle kastımız tek boyutla sınırlı değildir. Ontolojik ve bilinçsel olmak üzere iki veçheye sahiptir. Ontolojik olarak öteki, erkeğin gerçek varlığının hakiki öznenin temsilcisi olduğu düşüncesinden zuhur eder. Bilinç düzeyindeki ötekinin oluşumu ise felsefi düzlemde bizi epey eskilere götürebilir. Örneğin Platon'un "mağara teorisi" nin ataerkil sistemde yansımalarını görmek mümkündür. Öncelikle Platon'a göre gerçek hakikat idelerdir ve şu an içinde yaşadığımız dünya hakikatin ancak birer yansıması olabilir.[79] Buna göre evren de bünyesinde kısmen kurgusallık barındıran bir mekân haline dönüşmektedir. Ataerkil sistemde ise erkek, varlık ve bilinç olarak hakikatin kendisidir. Hakikat ancak erkekten ve onun faaliyetlerinden meydana gelecek rasyonalite ile inşa edilebilir. Erkek olmayan ve varlıksal düzlemde onun karşısında yer alan kadın ise ancak onun bir yansımasıdır. Bu nedenle gerçek bir özne olma özelliği gösteremez. Kadın özsel olan karşısında özsel olmayandır. Erkek öznedir, mutlak olandır. Kadın ise Başka'dır. İnsanlık erkektir ve erkek, kadını kendi içinde

---

Üniversitesi Yayınları, 2021), 1/86.
[77] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/126.
[78] Çınar, *Kadınlığın İnşası: Çift Kutuplu Toplumsal Cinsiyet Teorisi*, 64.
[79] Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 87-88.

değil kendisine göre tanımlar. Böylelikle kadın özerk bir varlık olarak görülmez.[80]

Ataerkil sistem erkeği mutlaklaştırarak geri kalan her şeyi ona göre tanımlar, kadını ikincil bir konumda bırakır. Bunun en büyük göstergelerinden biri tohum ve toprak benzetmesidir. Görünürde oldukça masum olan bu iki imge kadın-erkek için kullanıldığında bir hiyerarşinin ifadesi haline gelir. Erkeklere atfedilen yaratıcılık ve hayat verme gücü onları simgesel olarak Tanrı'ya yaklaştırırken kadınların besleyici rolü onları Tanrı tarafından yaratılanla yani dünyayla eşleştiriyor.[81] Yani tohum ve toprak benzetmesiyle toplumdaki cinsiyetler arası yaratıcı-yaratılan, etken-edilgen, aktif-pasif gerilimleri ifade edilmiştir. Kur'an'da "Kadınlar sizin tarlanızdır; tarlanıza nasıl isterseniz öyle yaklaşın. Kendiniz için de önceden hazırlık yapın…"[82] "direktif"i verildiğinde Allah ile erkek arasında, kadınların aradan çıkarıldığı bir iletişim oluşur. Erkek bu iletişimin öznesi konumundayken kadın nesne konumundadır. Yani Allah erkek ile kadın hakkında konuşur.[83] Tarihte ataerkil toplumların bazılarında bu bilincin üst düzey uygulamalarını görmek mümkündür. Öyle ki kadın, kadın olarak isimlendirilmeye bile değer görülmeyerek bir erkeğin karısı, bir çocuğun annesi, bir evin hizmetçisi gibi sıfatlarla nitelenmiştir. Kadının bu şekilde sınırlara hapsedilmesi onun benliğine ve varoluşuna ket vurmak demektir. Ayrıca ataerkil sistem ontolojik olarak kadını konumlandırırken onu ne tamamen var kılar ne de tam anlamıyla yok eder. Varlık ile yokluk arasına hapseder. Ne tamamen aydınlığa çıkarır ne de tamamen karanlıkta bırakır. Yani kadın ontolojik anlamda bir alacakaranlık yaşar.

Kadınların ontolojik düzlemde tahakküm altına alınmalarının ve alacakaranlık durumunda bırakılmalarının bir türü de yazın dünyasında gerçekleşmiştir. Kadını sadece güzellik ve aşkın nesnesi olarak görmek ve diğer her şeyin dışında bırakarak sınırlamak da tarih sahnesinde yer alan tahakküm çeşitlerinden biridir. Ancak erkeklerin çeşitli rumuz veya mahlaslarla kadının yerini ötekilikten gerçek özne olmaya dönüştürme teklifleri de mevcuttur. Hatta bu durum *erkek feminizmi* tabiriyle ifade edilmiştir.[84] Erkeklerin kadınların toplumsal konumu hakkındaki bu çabası bazı kesimler tarafından takdir edilip kadınların ses yükseltmeleri için bir basamak ve itici güç olarak görülse de bizim açımızdan tahakkümün bir başka veçhesi olarak değerlendirilmektedir. Bunun nedeni de erkek feminizminin kadının konumunu değiştirme yahut dönüştürme yolunda tekliflerini sunarken ya da kadın hakları

---

[80] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/28.
[81] Çınar, *Kadınlığın İnşası: Çift Kutuplu Toplumsal Cinsiyet Teorisi*, 55.
[82] *Kur'ân Yolu*, (Erişim 16 Nisan 2021), el-Bakara 2/223.
[83] Fatmagül Berktay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* (İstanbul: Metis Yayınları, 2021), 75.
[84] Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 742.

savunusu yaparken arka planda eril zihnindeki kendi epistemik kaygılarını paylaşabileceği ve giderebileceği yeni bir kadın tasavvuru oluşturmanın yattığı düşünülmektedir. Yani erkek kendi menfaatini gözeterek pragmatik davranmaktan öteye geçememektedir.

Kadınların erkek bilincine indirgenmeden erkek bilinci dışında bağımsız olarak var olabilmesi kadın kurtuluş hareketinin temel arzusudur. Çünkü kadın ontolojik olarak bir geride durma/kalma halindedir. İlişkiler ağında aktif olarak rol oynamamakta ve edilgen profili üzerinde bir zırh gibi taşımaktadır. Kadınların bu edilgenliği ve geride kalışları onları yeni bir ilişki ağı kurmaya yöneltmiştir. Bu da feminizmin küresel bir hareket haline geliş sürecini hızlandırmıştır. Erkeklerin feminist hareketi ve kadınları yeterince anlayamamaları ve boş lakırdı, kadınların düşü gibi tanımlamalar yaparak ciddiye almamaları da bu edilgenlik halinin ve geride bırakılmanın iletişimde geçirgenliği zorlaştırmasından kaynaklıdır ki bunun da sebebi erkektir. Kadın erkek için hakiki bir özne ifade etmediği için bilinmeyen alanın nesnesidir. Kadının bu durumu erkek ve kadın arasında ontolojik bir uçurumun kanıtı ve göstergesidir. Çünkü erkek çeşitli toplumsal, dini ve politik etkenlerle kadını ve kadınlığı ontolojik bağlamda ancak bir ilave olarak tasavvur edebilmektedir. Bu tasavvur kadın ile erkek arasında hiyerarşinin kuvvetlenmesi, kadının ötekileştirilmesi ve ezilmesinin yanı sıra baskı ve zulme uğradığı durumların haklı göstergesi olarak da kadın olmasının gösterildiği korkunç olayların ve kabullerin yaşanmasına neden olmuştur.

Ontolojik uçurum aynı zamanda ontolojik olarak farklılığın ifadesidir. Kadın ve erkek arasında var olduğu sayılan ve kabul edilen bu farklılık ve hiyerarşik durumun temelinde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları yatmaktadır. Cinsiyet farklılığı sorusu, varlık sorusu kadar eski, belki ondan daha da eskidir.[85] Cinsiyet konusu hem biyolojik hem felsefi hem de toplumsal içeriğe sahip olan çok yönlü bir kavramdır. O nedenle iki çeşit cinsiyetten bahsedebiliriz. Bunlardan ilki biyolojik cinsiyettir. Biyolojik cinsiyet, yaklaşık iki milyar yıl önce eşeyli üremeyle ortaya çıkan bir olgudur. Cinsiyetin ortaya çıkmasıyla beraber dünyadaki canlı çeşitliliği büyük bir patlama yaşamıştır.[86] Bilindiği üzere cinsiyet insanlar dahil çoğu memelide, döllenme anından itibaren kromozomların XX veya XY olmasına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Fakat bu biyolojik hadise kadınlığı veya erkekliği tayin etmez. Yani kadın ve erkek arasındaki ontolojik farkın asıl sebebi farklı cinsiyetlere sahip olmaları değildir. Buna rağmen biyolojik cinsiyetin toplumsal cinsiyet için temel oluşturduğu yönünde

---

[85] Zeynep Direk, *Başkalık Deneyimi -Kıta Avrupa Felsefesi Üzerine Denemeler-* (Ankara: Fol Kitap, 2021), 278.
[86] "SoruYorum - Neden Cinsiyet Var ?", haz. AçıkBeyin, *YouTube* (25 Aralık 2020), 00:02:10-00:03:30.

genel bir felsefi kanı bulunmaktadır.[87] Fakat biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki farkı Simon de Beauvoir'ın "kadın olunmaz kadın doğulur" sözü açık bir şekilde ifade etmektedir. Ancak kadınlık biyolojik bir özellik değil kültür, tarih ve toplum içerisinde edinilen birtakım özelliklerin toplamını ifade eden bir kavramdır.[88] Bu da bizi toplumsal cinsiyet kavramına götürmektedir.

Toplumsal cinsiyet, erkek ve dişi bireylere hangi davranış ve etkinliklerin uygun olduğuyla ilgili toplumsal beklentiler ve bireylerin bu beklenti karşısında davranışlarını geliştirme etkinliğidir.[89] Aynı zamanda bireyin cinsiyetinin sadece biyolojiye bağlanmaması gerektiğini ve aslında kadının "kadın" olmasını veya erkeğin "erkek" olmasını, doğduğu çevrenin onu kadın veya erkek bireyler olarak şekillendirmesine bağlayan görüştür.[90] Feministlere göre birey, içine doğduğu toplumun kültürel, ekonomik, siyasal ve sosyal özelliklerine göre şekillenir ve karakter kazanır. Toplumsal cinsiyet, toplumun kadınlara ve erkeklere uygun roller belirlemesidir ve bu rollere uymasını sağlamak için insanın doğumundan ölümüne kadarki süreçte toplumsal dinamiklerini tüm benliğine yerleştirir. Toplumsal cinsiyet, patriarkal sistem üzerinden bu rolleri ve eril dişil normlarını belirler. Bu rollerde ise hâkim ve yönetici olan erkekken tabii olan ise kadındır. Feminizm de bu durumu açıklamaya sonrasında ise değiştirmeye gayret eden bir sistemdir. Radikal feministlere göre, kadınların tabi kılınması erkelerin kadınlar üzerinde tahakküm kurmasının bir sonucudur. Tecavüz, cinsel taciz, ev içi şiddet bu tahakkümün pratikleridir.[91] Toplumsal cinsiyet kavramının ataerkil içeriği feminizm içinde kendini "biyolojik belirlenimcilik" kavramıyla da göstermektedir. Buna göre kadınlar nadiren üst düzey ve sorumluluk gerektiren işler yaparlar.[92] Bu da onların biyolojik olarak erkeğe nazaran daha eksik olmasından kaynaklıdır. Bu fallosantrik düşünce zamanla yerleşik bir hal almıştır. Augustine tarafından da erkeğin rasyonaliteyi temsil ettiği görüşünün[93] ortaya konulması, durumu kadınlar için daha da zorlaştırmaktadır.

Derrida'ya göre ise "hakikat kadındır" ve kadın ve erkek arasındaki bu karşıtlık Batı metafiziğinin örneksellik statüsüne örnektir.[94] Derrida'ya göre kadının erkek tarafından bir

---

[87] Donovan, *Feminist Teori*.
[88] Zeynep Direk, "Simone de Beauvoir ve Feminizm - Zeynep Direk İle Felsefe Vakti".
[89] Gümüş, *Luce Irigaray'da Fark Feminizmi*, 7.
[90] Gümüş, *Luce Irigaray'da Fark Feminizmi*, 7.
[91] Stone, *Feminist Felsefeye Giriş*, 21-26.
[92] Stone, *Feminist Felsefeye Giriş*, 55.
[93] Özlem Topcan, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Din Geleneklerinde Toplumsal Cinsiyet (Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 61.
[94] Direk, *Başkalık Deneyimi -Kıta Avrupa Felsefesi Üzerine Denemeler-*, 272.

ilave olarak görülmesi problem teşkil etmemektedir. Çünkü Derrida 'yapısöküm' kavramıyla bir üst okuma yaparak ilave kavramını var olmanın kurucu unsuru olarak kabul etmektedir.[95] Derrida'nın kullandığı bu kavram felsefede var olan eril dili ve hakimiyeti kırarak dişi seslere yer vermek ve kadınlığın özgürleşmesi yolunda kadına düşünsel bir temel sunma amacını taşır.

Sonuç olarak bu başlık altında kadını ontolojik bir problem olarak ele almamızın pek çok nedeninden bahsetsek de en temel neden kadının ontolojik alanda belirsizliğin ve bilinemezliğin temsilcisi olmasıdır. Oysa ontoloji bir bilim olarak belirsizliğe karşı oldukça tahammülsüzdür ve bilinmeyeni ortaya çıkarma konusunda oldukça isteklidir. Kadını ontolojik bir problem olarak değerlendirmemizin amacı tam da bu belirsizlikleri göstermek, kadın üzerindeki gölgeleri gidererek onu hapsedildiği karanlıktan kurtarma yolunda atılan adımları gözler önüne sermek ve kadına olması gereken konumu teslim etmektir.

1.2. Kadının Beden, Kimlik ve Benlik İnşası

İnsanın neliği üzerine konuşmaya başladığımızda nereden yola çıktığımız elzemdir. Çünkü biyoloji, sosyoloji, felsefe, din ve tarih gibi birçok alan insan hakkında ve insana dair konuşur. Geçmişte "İnsan nedir? yahut "İnsan kimdir?" sorularının cevabı çoğunlukla filozoflar ve din adamları tarafından verilmiştir. Bu iki disiplinin tanımlarında insanın biricik olduğu, irade sahibi olduğu, isteme ve gerçekleştirmeye kavil olduğu gibi özellikleri yer alır. Yapılan tanımlamalarda öncelikli kriterler elbette vardır. Örneğin kimisi insanın bir ruha sahip olmasını kimisi akıllı olmasını önceleyerek tanımlamalarını yapmışlardır.

Geçmişten günümüze insanın benliği ve bedenine dair neliği, nasıllığı, kökeninin var olup olmadığı, etkilenebilirliğinin ölçütü gibi hususlar merak konusu olsa da modern ve postmodern dönemlerde bu merak zirve yaparak cevap verme ihtiyacını da artırmıştır. Derrida "özne ve yaşayan 'kim' meselesi, modern toplumların en acil mevzuları arasında başı çeker"[96] diyerek bu durumu özetlemiştir.

Günümüzde bilimin gelişmesiyle -özellikle biyoloji alanında yapılan keşiflerle- insanlık kendi tarihine detaylı ve kanıtlarla birlikte bir yolculuk yapmaktadır. Sadece varsayımlar üzerine dayalı anlatılar da bu nedenle eskisi kadar ilgi görmemektedir.

Beden nedir? Neden önemlidir? Bedenli olmak ne anlama gelir? Özne olabilmenin koşulu bedenli olmak mıdır? Tüm bu sorulara farklı perspektiflerden cevap verilmiştir. Ancak

---

[95] Fırat Mollaer, "Yapısökümün Çifte Buyruğu: Kimlik/Farklılık ve 'Versus Krizi'" 8/2 (2017), 217.
[96] Nick Mansfield, *Öznellik: Freud' dan Haraway' e Benlik Kuramları*, çev. Elif Okan Gezmiş (İstanbul: Babil Kitap, 2021), 15.

bize göre beden yalnızca yer kaplayan, belli bir hacme sahip herhangi bir cisim değildir. Beden var olmaktır, irade edebilmektir. Bu nedenle önce kendimizi daha sonra ise dünyayı ve diğerlerini bedenimizle ve bedenimize göre anlayıp algılarız. Beden, algılama faaliyetinde başat role sahiptir. Özne olabilmek de hayat sahibi olmak, irade edebilmek, eyleyebilmek ve var olabilmektir. Yani bedenli olmakla özne olmak arasında kuvvetli bir bağ bulunur.

Bir insanı sadece bilinç olarak ele almamız ya da zihinsel aktivitelerine göre bir insan tanımı yapmamız mümkün değildir. Zihin ya da ruha dayalı yapılan insan tanımlarının tümünde beden yadsınır. Bedenin yadsındığı anlayışlardan biri transhümanizmdir. Bu terimi ortaya koyan Julian Huxley'e göre insanın vücut bulması bir kazadır ve bu kaza edenin yaşamdaki değerini ve önemini azaltmaktadır. Transhümanizm'e göre insanı biricik ve benzersiz kılan, varlık dünyasında onu ayrıcalıklı bir konumda tutan şey akıldır ve insan olmanın özü zihinseldir.[97]

Bedensiz zihni savunan anlayışların bazı orta çağ teolojik kavramlarını yeniden ürettiğini söyleyen Challenger'ın,

> Bir kişiyi bir dizi nadir zihinsel beceri olarak kabul edersek, o zaman insan olmayan insanları ve insan olan insansıları elde edebiliriz. Suudi Arabistanlı kadınlar, kendi işlerini yürütmek için yeterli kapasiteye sahip olmadıkları gerekçesiyle yasal statüleri reddedilmiştir. Benzer önyargılar, yirminci yüzyılın başlarında İngiltere'deki oy hakkı karşıtı hareketin gerekçeleridir. … Hemen hemen aynı şey Amerika'da siyahların oy hakkına karşı çıkmak için ileri sürülmüştür.
>
> Meleklerin, hayvan yaşamı hakkında söyledikleri şeyler itiraz edilemez düzeydedir. Melekler gibi bedensiz varlıklar, varlık mertebesinde insanlardan üstünse, o zaman aklın bir bedene ihtiyacı yoktu. Üstün seviyede bir evrimin olabilmesi için bedenin terk edilmesi lazım.[98]

insanların ontolojik olarak bedenli varlıklar olduğunu bunun aksini savunanların ise ruh-beden düalizminde ruhun üstünlüğünü kabul edenlerle aynı noktada oldukları görüşüne katılmaktayız.

İnsan bedenli bir varlıktır ve beden var olmanın koşulları içinde vazgeçilmezler arasındadır. Varlık olarak var olmayı, bedenli olmayı aşağılamak ve bunun karşısında zihni yüceltmek, bedensel olarak doğumumuzdan itibaren yaşadığımız tüm deneyimi yok saymak, anlamlandırma, kavrama ve eyleyebilme gücümüzün tamamını ise bu deneyimin dışında aşkın bir şeye bağlamak anlamına gelir.

Beden dünyanın ve tabiatın bir parçasıdır. Bu nedenle varoluşu anlama ve kavrama biçimimiz bedenseldir. Bedenli olmayı reddederek bedensiz bir varoluşu yüceltmek, bedeni özgürlüğün önündeki bir engel olarak görmek içinde yaşadığımız evrenden uzaklaşarak bir ütopya inşa etmekle benzerdir. Ancak Spinoza bunun tam aksini düşünmektedir. Ona göre üç

---

[97] John Gray, "Zihnin Beden Problemi", Sosyal Bilimler, çev. Hakan Çalımlı, *sosyalbilimler.org* (12 Aralık 2021), 2-5.
[98] Gray, "Zihnin Beden Problemi" (12 Aralık 2021), 5.

tür bilgi vardır. Hayal gücü, akıl bilgisi ve özsel bilgi. Bunlardan ilki zihnin edilgin olduğu, tam anlamıyla uygun olmayan (upuygun) ve bulanık fikirlerden oluşan bilgidir.[99] Bu bilgi güvenilir değildir ancak insanları yönetmesi kolaydır. Öyle ki hayal gücü bilgisini önemseyen ve buna göre hareket eden insanlar Spinoza'ya göre hayal gücünün hayaletlerine gerçek gözüyle baktıkları için hiçbir şey üzerinde anlaşamamış ve farklılıklar arasında kaybolarak şüpheciliğe kapılmışlardır.[100] Ayrıca bu insanları zayıf olarak değerlendiren Spinoza'ya göre bu tür bilgi olaylar ve olgular arasında neden-sonuç zincirini kuramadığı ve nesnelliğe yaklaşamadığı için genellikle yanıltıcıdır. Akıl bilgisi ise ilişkiler ağını anlayan, algılayan ve rastlantısallıktan uzak olan bilgidir. İnsanlarda verili olan ortak nosyonlardan faydalanır ve duygulara kapılmaz.[101] Akıl doğrusal ve rasyoneldir. Çünkü hayal gücünün aksine imgesel değil en uygun olandır. Özsel bilgi diğer bir ifade ile sezgili bilgi insanın gerçek mutluluğudur. Çünkü bu bilgi akılla yönetilen insanın varabileceği nihai noktadır.[102] Spinoza bedensel algılamayı gerçeklik dışı kabul eder. Evreni ve doğayı bedenle kavramamız ancak hayali bir kavrayıştır. Hayali kavrayış ise bizi gerçeklikten uzaklaştırır. Spinoza'ya göre insan sadece şeylerin doğasını anladığını zanneder. Oysa insanın anladığı tek şey kendi bedeninin yapısıdır.[103] Bize göre Spinoza'nın bedene ait bilgi ve aklın bilgisi arasında kurduğu bağlantıda paradokslar mevcuttur. Öncelikle bedenin bilgisini hayali bilgiyle özdeşleştirerek bedeni var olan gerçekliği ve hakikati kavramadan uzaklaştırıcı bir role büründürür. Yararlı ve zararlı olan gibi temel bir bilgiye, kavrayışa ve ayrıma da bedenle ulaştığımızı dolayısıyla bedene zarar vermeyeni yararlı kabul ederek ona mükemmellik atfettiğimizi söyler. Buna göre yaşamak için gerekli temel bilgilerin çoğuna beden ile ulaşıyorsak bu hayalin ötesindedir. Bedenin kendi duyu tecrübeleriyle elde ettiği bilgiler akla ulaşır. Bu ise Spinoza'da hayallerin zihni etkilemesi demektir. Spinoza'nın bedenin önünde tutarak daha değerli kıldığı akıl, bedenin hayali bilgisiyle dolar. Hayatta kalma ve temel algılama becerilerini bedenle gerçekleştiriyorsak ve bedenin sağladığı her deneyim bir şekilde akla ulaşıyorsa akıl aldatıcı bilgilerle dolu bir mekân olacaktır. Dolayısıyla Spinoza'nın yücelttiği kadar mükemmel olamayacaktır. Spinoza beden ile ilgili görüşlerindeki bu açmazı fark ederek zihnin bedenle birleşik olduğunu, zihnin dış dünyayı beden ile bilip kavrayabileceğini

---

[99] Zeliha Dişçi, "Toplumsal Cinsiyetin Gölgesinde: Benedictus De Spinoza' da Beden, Hayal Gücü ve Kadın Tahayyülü", *Mülkiye Dergisi* 1/45 (ts.), 10.
[100] Baruch Spinoza, *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2011), 75.
[101] Dişçi, "Toplumsal Cinsiyetin Gölgesinde: Benedictus De Spinoza' da Beden, Hayal Gücü ve Kadın Tahayyülü", 11.
[102] Spinoza, *Etika*, 255.
[103] Dişçi, "Toplumsal Cinsiyetin Gölgesinde: Benedictus De Spinoza' da Beden, Hayal Gücü ve Kadın Tahayyülü", 12.

bundan dolayı da dış dünyaya ait bilgilerin upuygun bilgiler olamayacağını söyler. Zihnin bu eksikliğini hafıza mefhumuyla doldurmaya çalışan Spinoza'ya göre bedene ait bilgiler zihnin edilgen tarafını temsil eder.[104]

Spinoza'ya göre insanı diğer canlılardan ayıran temel öz akıldır ve tüm insanlar taşıdıkları akıl bakımından aynı düzeydedir.[105] İnsanları ayıran ve sınıflamanın esas sebebi ise bilgidir. Akla sahip olma bakımından toplumsal cinsiyet rollerinden bedeni kurtaran Spinoza[106] bilgiye dair düşünceleriyle toplumsal cinsiyet rollerini tekrar kadın ve erkek bedenlere iade eder. Bedenin farklılaşmasıyla kapasitenin de farklılaşacağını düşünen Spinoza başlangıçtan itibaren bedene ait mesafesini toplumsal cinsiyet kalıplarıyla artırmıştır.

Erkek iktidar olması, yasa koyma, onu idame ettirme yetkisine sahip olması ve tüm bu süreci kontrolü altında tutması hasebiyle hâkim konumundadır. Peki yasa nedir? İnsan neden yasalara ihtiyaç duyar? Yasa mutlak hiyerarşiyi gerektirir veya önceler mi? Yasa, olaylar arasında düzenli bir bağıntıyı saptayan ve bir şeyin zorunlu olduğunu dile getiren genel önerme ve olayların gidişinde olağandışına yer vermeyen, değişmezlik ve zorunluluk gösteren kurallara denir.[107] Spinoza'ya göre ise yasa kaynağını ve gücünü insandan alır. Yasalara olan ihtiyaç ise insanın şeyleri nedenleri ile bilmek ve açıklamak ihtiyacı ile aynı kökene sahiptir.[108] Yani şeyleri bilmek ancak onları sınırlandırmakla mümkün olabilir düşüncesinden yola çıkan insan aynı düşünceyle yasaları koymuştur. Bu nedenle yasanın gücü ve kaynağı bizzat insanın kendisidir. Yine de insanın tüm bu çabasına rağmen şeylerin birlikteliği ve aralarındaki bağlantıları hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığını söyleyen Spinoza insanın kendi koyduğu yasaların yine kendini ve sahip olduğu potansiyeli sınırladığını düşünür.[109] Bilgi türlerine göre insanlar arasında hiyerarşik bir sistem kuran Spinoza, yasaların anlamını ve amacını çok az insanın kavrayabildiğini bu nedenle yasakoyucuların amacı değiştirerek yeni bir amaç belirlediklerini söyler. Buna göre yasakoyucular bilgece davranarak herkesi eşit düzeyde zorlayabilmesi için yasaların tabiatını farklılaştırarak hayalgücü bilgisinin etkisinde kalan köle gruba en sevdiği şeyi vaadettiler,

---

[104] Benedictus Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, çev. Cemal Baki Akal - Rüveyda Ergün (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2016).
[105] Dişçi, "Toplumsal Cinsiyetin Gölgesinde: Benedictus De Spinoza' da Beden, Hayal Gücü ve Kadın Tahayyülü", 18.
[106] Dişçi, "Toplumsal Cinsiyetin Gölgesinde: Benedictus De Spinoza' da Beden, Hayal Gücü ve Kadın Tahayyülü", 18-19.
[107] Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 185.
[108] Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 96.
[109] Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 96.

yasayı ihlal edeni de en korktuğu şeyle tehdit ettiler.[110] Köle olanların sayısı efendi olanlardan fazla olduğu için "yasa, bazı insanların başkalarına buyurdukları yaşama biçimi"[111] olarak zihinlerde yer edindi.

Spinoza'nın köle-efendi ayrımını ataerkil sistemde kadın-erkek arasında görürüz. Toplumsal cinsiyet rolleriyle yeniden kimliklendirilen kadın ve erkek bedenlerinin zihniyeti de bu rollerle çevrelenmiştir. Buna göre yasayı anlayabilen mutlak özne erkek olduğu için yasakoyucu da erkektir. İktidarı elinde tutan erkek, yasayı aşarak köle statüsünde gördüğü kadını elde ettiği güçle hakimiyeti altına alır. Vaatleri yahut tehditleri eril sınırlar içinde gerçekleşir.

Gatens'a göre bedenin sınırları ve sahip olduğu güçler asla tam anlamıyla bilinemez. Yani her deneyim ve tecrübe sonsuz olasılığı beraberinde getirir. Bu anlamda bedenlere yüklenen erkeklik ve dişilik yalnızca biyolojik bir cins belirtmekten daha fazlasıdır. Pozitif ve negatif anlamlarla dolu, çeşitli sorumlulukları ve yaşama biçimlerini içinde barındıran, sınırları belirleyen ve bedene dair keşif sürecini kısıtlayan bunu da doğal bir süreçte meydana getiren bir belirlenimdir. Toplumsal cinsiyet bedenin inşa sürecidir. Neliğini ve nasıllığını kendi içindeki kriterlere göre belirler ve bedenleri bu kriterlerle inşa edilen kalıplara dahil eder.

Kadının bedeni eksik olandır ve Lacan bunu "fallusun eksikliği" terimiyle açıklar ve temellendirir. Ancak kadın bedenin eksikliği yalnızca fallus merkezli bir eksiklik olarak tasvir edilemez. Genel manada kadın ve bedeni erkeğe göre tanımlanır. Erkek mutlak özne ve hakiki varlıktır. Kendiliği ve biricikliği bizzat erkek olmakla üstünde taşımaktadır. Oysa kadın erkeğe bağlıdır. Kendi öz varlığı yoktur. Hakiki bir varlık ve özne, şahsi bir ontolojik oluşum olmadığı için bedeni üzerinde de mutlak hakimiyete sahip değildir. Erkeğin ötekisidir, annedir, insanın tek başına temsilcisi değildir. Pasifliği ve edilgenliği ikinci bir deri gibi bedenine giyinmiştir. Dişi olmak ontolojik açıdan tesadüfidir[112] dışarıda kalmak ve hayata, kendi benliğine ve bedenine uzak kalmaktır. Kendi bedenine erkeğin gözüyle bakmak, ne olduğuna, kim olduğuna erkeğin penceresinden bakarak kendi bedenine yabancılaşmaktır. Bu kadının bizzat tecrübe ettiği, deneyimlediği, hayatı anlamlandırdığı ve hatta konumlandırdığı bedenine başkası olma tecrübesidir.

Aklın ve rasyonalitenin temsilcisi sayılan erkeğin ürettiği ve yönettiği dünyanın bir hayale dayanması ironiktir. Erkek aklı, hayal ettiği ya da kendi çizdiği kadın bedeni ve

---

[110] Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 96-97.
[111] Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, 97.
[112] Stone, *Feminist Felsefeye Giriş*, 185.

profiline göre toplumsal bir yaşam inşa etmiştir. Bu inşada kadın zayıf, yardıma ve korunmaya muhtaç, yönetilmeye ihtiyaç duyan, pasifize olmuş akıl ve bedene sahip erkekten sonra gelen bir varlıktır. Bu nedenle erkeğin yönlendirmesi ve buyurması gereklidir. Yani toplumsal cinsiyet bir tasarım atölyesi gibidir. Bedenlerin ne olduğundan ziyade nasıl olması gerektiğine yoğunlaşan ve bu yolda bedenleri tasarlayan ve sınırlayan bir atölyedir. Toplumsal cinsiyet "beden nedir?" sorusunu değil "beden nasıl olmalıdır?" sorusunu önceler. Yarattığı ütopyada tasarladığı bedenlerle ve ürettiği kimliklerle tasarımı tamamlar.

Ataerkiye göre kadının zayıf olması, geri planda kalması, bağlı olduğu erkeğe olağanüstü saygı ve hizmet göstermesi olumlanan şeylerdir. Bu sisteme göre olması gereken budur çünkü kadın eksiktir ve eksiklik tamamlanamaz. Patriarki sahip olduğu bu fikirleri kültürle, siyasetle, dinle harmanlayarak kadının ötekiliğini evrensel ve asla değişmeyecek bir kült haline getirmiştir.

Kadınlık ikinci cinsiyet olma durumudur. Ve ikincil olma hali yani ötekilik sadece fikirsel ve düşünsel değil bedensel ve özneldir.[113] Kadının bu öteki olma hali onun kaçamayacağı sonu ve üzerinde sonsuza kadar taşıyacağı kimliği olarak görülmüş hatta bazı zihinler tarafından kadının bu terkedilişi olumlanarak yüceltilmiştir. Kadın olma, kaderselliğin ağlarıyla çepeçevre kuşatılarak toplumda, dinde, siyasette ona güvenli bir mekân inşa edilmiştir.

Kadının varlığının ontolojik düzlemde özgür olması ve üzerinde kültürel, dilsel ve tarihsel baskılardan arınarak varlığının biricikliğine ulaşması ataerkil toplumlarda zor görünse de imkânsız değildir. Çünkü Sartre'ın da *Varlık ve Hiçlik* eserinde bahsettiği gibi özgürlük ontolojik veçheye sahip bir kavramdır. Bu nedenle bilinçten ayrılamaz.

Kadınların tarihsel süreçte kendi bedenleri, benlikleri ve varoluşları üzerine verdikleri mücadeleler, ontolojik ve metafizik bağlamda var olabilme, hür olabilme üzerinedir. Felsefe tarihinde sıklıkla konuşulan ve üzerinde durulan konulardan biri ontolojidir. Bu alanda aşkınlık ve içkinlik kavramları büyük önem taşır. Peki ontolojik bağlamda kadını tartışırken kadının aşkınlığı yahut içkinliği neyi ifade etmektedir? Genel felsefi literatürde aşkınlık bilincin dışında, varlığın ötesinde olma demektir.[114] İçkinlik ise içeride olma, belli bir alanın dışında olmama demektir.[115] Feminist felsefede bu kavramlarla düşünüldüğünde kadının içkin olanı temsil ettiğini söyleyebiliriz. Erkek ise iktidarı elinde tuttuğu için aşkın olanın temsilcisidir. Erkek kadını aşar, onu kuşatır ve kapsar. Yani kadın erkeğin egemenliği içinde

---

[113] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/15.
[114] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 47.
[115] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 225.

olma ve bunun dışına çıkamama durumunu tecrübe edendir. Erkeğin kadın için çizdiği alan evdir. Ev, kadın için tayin edilen konfor alanıdır. Bu sınırlamayı yapan iktidarın temsilcisi olduğu için varlıksal alanda da üstün olan odur. Her ne kadar ev, kadının özgürlük alanı olsa da evin asıl sahibi, onu inşa eden erkektir. Yani aşkın olanı erkek temsil ederken içkin olan, eve ait olan, zamana ve mekâna bağlı olan kadındır. Kadın için aşkınlık gerçek bir özne olmaktır, evin dışına çıkmaktır, özerk bir özgürlüktür, kendini ve içinde bulunduğu durumu aşma kapasitesidir. Bu nedenle kadının varoluş mücadelesi evin dışına çıkabilmektir.[116] Kadın erkek arasındaki bu aşkınlık-içkinlik tecrübesinin farklılığı her iki beden ve iki cinsiyet için hiyerarşinin var olmasına ve bunun belirgin biçimde yaşanmasına neden olur.

Kadın bedeninin, benliğinin ve insan olma potansiyellerinin büyük çoğunluğu patriarki tarafından kısıtlanır. Erkek ele geçirdiği iktidar gücüyle kadını her alanda aşmaktadır. Bu aşkınlık kadını erkeğin istediği biçimde yaşamaya zorlar. Burada zorlama durumundan kastımız bu fiilin her kadın için geçerli olması yahut her kadında aynı bilincin oluşması anlamında değildir. Ancak zorlama bilincinin olmaması onun var olmadığı anlamına gelmez.[117] Erkek egemen dünyada kadında bu zorlama bilincinin oluşmaması, tahakkümün kurulması ve devamının kolaylığı için kadın olma, anne olma, eş olma gibi unvanlar abartılır. Bu unvanlar üzerinden kadına verilecek değerin bir ölçütü belirlenmeye çalışır. Yani kadının benliğine ve bedenine ait olan şeyler yine erkek tarafından belirlenip tanımlanarak kıstas haline getirilir. Kadının içkinlik tecrübesi de tam olarak bu kısır döngü içinde gerçekleşir. İçkinlikle beraber edilgen olmayı da ikinci bir deri gibi kuşanır. Toplumsal imgeleme baktığımızda erkeksiz kadını konumlamak, sosyal bir statü vermek dolayısıyla anne kılmak mümkün değildir.[118] İnsanların doğumlara en şiddetle ihtiyaç duyduğu uğraklarda ve anneliğin en çok saygınlık taşıdığı dönemde bile kadın annelik sayesinde üstün konuma gelememiştir. İnsanlığın tasarısı kendi ötesine geçmektir ve kadının doğurganlığı ona yaratımın gururunu paylaşma yolunda bir ayrıcalık tanımaz. Çünkü doğurmak, süt vermek birer etkinlik değil doğal işlevlerdir.[119] Bu düşünce tasarımı içinde kadın, ataerkil düzen tarafından biyolojik özellikleri sebebiyle varlığı pasivize edilen ve yeniden üretimin, devamlılığın edilgen unsuru olarak içkinliğe hapsedilen ikincil bir varlık haline getirilmiştir.

Kadına dair yapılan olumlamalar genelde onun kimliğine ve benliğine karşı değil biyolojik olarak sahip olduğu doğurganlık özelliğine yapılır. Çoğu zaman kadının doğurgan

---

[116] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/15.
[117] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/16.
[118] Çınar, *Kadınlığın İnşası: Çift Kutuplu Toplumsal Cinsiyet Teorisi*, 73.
[119] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/93.

olması bile değerli görülmemiştir. Hatta onun bu özelliği ikincil konuma itilmesinin sebebi olarak gösterilmiştir. Kadın bedeni yeni bir hayatın dünyaya gelmesinde ancak bir mekânı temsil eder daha fazlasını değil. Erkek ise yaratımın asıl öznesidir. Kadın ise ancak bir aracıdır.

Feminizmin ortaya çıkışı ve diğer sosyopolitik ve ekonomik gelişmelerle birlikte güçlenmesiyle, dilin gücünü kullanarak bu kadınlık hareketini en az hasarla atlatmaya çalışan ataerkil yapı çeşitli olumlamalar ve iltifatlarla kadına dair biriktirdiği imgeler ve kavramlar stoğuna[120] yenilerini ekleyerek manipülatif bir eyleme girişir.

İnsan her ne kadar ontolojik bir varlık olup diğer varlıkları da bu düzlemde anlayıp algılasa da dil ve söylem insan için hayati bir öneme sahiptir. Dil genelde insanın varoluşuna hizmet eden ve yaşamsallığını kolaylaştıran araçlardan biri olarak kabul edilse de aslında bunun tam tersidir. Lacan bu yaygın kabule meydan okuyarak dilin özneye hizmetini reddeder. Ona göre asıl olan dildir ve insan varlık sahasında bir kimlik edinebilmek için öncelikle dil sahasında kendini konumlandırmak zorundadır.[121] Lacan dilin kendi sahası olduğunu belirterek ona özerk bir alan tanımıştır. Dil kendi başına bir düzendir ve araç olamayacak kadar sistematik ve önceliklidir.

Kadın kendi tarihini yazarken ve hür olma yolunda mücadelesini verirken elinde olan tüm imkanları ve materyalleri kendi yaşantısını, özgür benliğini ve kimliğini inşa etmede kullanmaya gayret göstermiştir. Bilimin, edebiyatın, felsefenin sanatın dili erilse bunu dönüştürmeye çabalamıştır. Tüm bunlar kültürden beslenen ve kültürle şekillenen dinamikler olduğu için ve kültürün temsilcisi, iktidarı ve koruyucusu da erkek olduğu için öncelikle buralarda dişil imgeler oluşturmaya çalışmıştır. Çünkü kadın baskın eril kültür içinde kendine büyük oranda yabancılaşan kadının eril kültürün tüm cephelerinde savaşmaktan yorgun düştüğü zamanlar olmuştur. Freud'un oedipus kompleksi olarak tanımladığı; bir çocuğun karşı cinsteki ebeveynini öncelemesi ve sahiplenmesi durumundaki gibi kadın da bu baskın kültür içinde erkek tarafından ona sunulan bir benliği kabullenerek onun çizdiği rolü üstlenmiştir. Yani kadının erkeğe göre bir benlik ve karakter geliştirmesi tıpkı Oedipus kompleksindeki içgüdüsel bir duruma evrilmesine sebep olmuştur. Ancak kendini erkekten ve toplumdan ayırdığında erkeğe birleşik geliştirdiği benlik hissinden arınarak yeni bir benlik inşası geliştirmeye girişmiştir.

Lacan özne benlik ilişkisinde öznenin benlikten ayrı bir şey olduğu izlenimini öznenin

---

[120] Braidotti, *Göçebe Özneler: Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı*, 96.
[121] Mansfield, *Öznellik: Freud' dan Haraway' e Benlik Kuramları*, 66.

kendi kendine yaratmadığını, bunu dışarıdan bir imgeden kaynaklandığını, imgenin ikisi arasında bütünlük hissini verebileceğini ancak öznenin kendisini tanımlayamayacağını iddia ederek öznenin ötekinin söylemi olduğunu savunur.[122] Burada çelişki var gibi görünse de aslında özne tıpkı bir çocuğun anne ve babasıyla başlangıçta kendini özdeşleştirmesi daha sonra dünyayla tanışıp ayrılık hissini yaşamasına benzemektedir. Burada aynı zamanda bir kaygı durumu da söz konusudur. Kaygı yaşayan özne yine Lacan'ın "simgesel düzen" diye bahsettiği benliği doğuran anlamlar ve kimlikler sistemi içinde bütünlük hissi aramayı devam ettirir.[123]

Simgesel düzen erilin düzenidir. Bu düzen içinde her şey nedensellik zinciriyle örülmüştür. Bu örüntü içinde kadının yeri de ötekilik olmuştur. Toplum da bu düzene katılır ve devam ettirir. O nedenle kadın için erkeğin ötekisi olarak anılma ve onun eksik versiyonu olma profilinden kurtulmak oldukça zorlu ve sancılı geçmiştir.

1.3. Öteki Olmanın Sancısı

Beden dünyayı anlama, algılama ve yaşama biçimimizi etkileyen somut, şahsi ve önemli faktörlerin başında gelir. İnsan varoluşundan itibaren bedenini ve doğayı anlamlandırma çabasını aynı düzlemde götürmüştür. Kabiliyetlerinin neler olduğu ve diğer canlılardan hangi koşullarda farklılaştığının temel düzeydeki analizini de yine bedeni üzerinden yapar. Aynı şekilde sosyal bir varlık olması ve kendini topluluk içinde gerçekleştirmesi de insanın bedenini tanıması, onu yaşaması ve tecrübe etmesinde etkilidir.

En temel düzeyden erişkin bir birey haline gelinceye dek insanın kendini ve dünyayı anlamlandırması tek yönlü bir ilişkinin ürünü olmaktan çok uzaktır. Bu diyalektikte bedenin cinsiyetli olması ve cinsiyetin de toplumsal bir karşılığının, tanımlamasının, sorumluluklarının bulunması insanın ontolojik inşa sürecindeki başlıca etkenlerdendir.

Kadının kendini inşa sürecinde mekanlar da büyük yer tutar. Mekanlar toplum hafızasının yansımalarını taşırlar. Aynı zamanda bedensel varoluşun ve kimlik kurulumunun üzerinde de son derece etkilidir. Bedenlilik ve varoluşla alakalı bu denli büyük önem taşıyan mekanların çözümlenmesi ve yorumlanması bize varlığımızı anlamlandırma noktasında da kapılar açabilir. Bedenin hangi mekânda nasıl var olduğu ve hangi kimlikle görünür olduğu mekânsal bir konudur. Örneğin kamusal mekanlar birer yaratım merkezleridir. Anlamlarla yüklü olabildikleri gibi bu anlamların nasıllığı, aidiyetliği ve ortaya konma sebebi gibi

---

[122] Mansfield, *Öznellik: Freud' dan Haraway' e Benlik Kuramları*, 71-72.
[123] Mansfield, *Öznellik: Freud' dan Haraway' e Benlik Kuramları*, 72.

soruları cevapsız bırakan anonimliklerle doludur.[124] Bu bilinmezlik insana irade ve eylem özgürlüğünün yanı sıra yeni pencerelerden bakabilme ve yargılanmama olanağı da sunar. Tüm bu özgürlük alanı ataerkil toplumlarda erkeğin hakimiyet arzusunu tetiklemektedir. Mekâna sahip olan ve hakimiyet kuran, mekânın yapmadığını "öteki"ne yapma eylemine girişir. Kamusal alandaki özgürlük ve yargılayıcı olmayan tutumu tamamen tersine çevirerek kadın için sınırlandıran erkektir. Kadını herhangi bir fiili yahut düşüncesi için yargılayan hatta mümkün olduğunca kamusal alanın dışına çıkmaya zorlayan, kadını ötekileştiren yine erkektir. Bu nedenle sınırlandırılmış veya zorlama koşulmuş herhangi bir şey özgürlük kapsamında değerlendirilemez. Çünkü özgürlük yaptıklarımızla değil yapabilme imkanlarımızla ilgilidir. Örneğin kamusal alana dahil olan, iş imkanına erişen, erkekle eşit ücret alma hakkına sahip bir kadın düşünelim. Bu kadın geçmişte sahip olmadığı ama sonradan elde ettiği bu haklarla mutlu olabilir. Hatta çalıştığı mevcut işini de sevebilir. Ama bu hakkı ona eril düzen sağlamışsa ve kadının çalışabileceği alanı sınırlandırarak tek seçim sunmuşsa buna -kadının çalışmaktan mutlu olması durumuna karşılık bile- özgürlük diyemeyiz.

Aydınlanma ile gelen modernleşme sürecinde ise toplumun ve dinin ontolojik olarak ötekileştirdiği ve ikincil plana koyduğu kadın iş ve ev alanları olarak mekanlara bölünmüş ve mekanların içindeki özel yahut kamu kurumlarıyla bu bölünmüşlük desteklenerek ontolojik problem epistemik ve metafizik alana taşınmıştır.

Özellikle Hıristiyan dini metinlerindeki kadın motifi kadının konumu ve statüsündeki değişimde kozmik bir role sahiptir. Hatta daha da ileri giderek bir yaratılış öyküsü sunan her dinin -kurumsal olsun ya da olmasın- içinde var olduğu toplumun cinsiyet rollerini nasıl şekillendirdiğine dair veriler sunduğunu söyleyebiliriz. Çünkü yaratılış öykülerinin içeriği ve motifleri toplumun ve bireylerinin zihin dünyalarını da büyük oranda şekillendirir.

Feminizm tarihi ötekinin tarihidir. Kadının ötekilik deneyimini anlatan, kadına dayatılan baskı, norm ve rollerin birer kurgudan ibaret olduğunu dünyaya sunan ideolojinin tarihidir. Kader mefhumu altında ikincilleştirilen, sömürülen, istismar edilen kadının kaderini değiştirme ve yeni bir tarih yazma çabasıdır. Bu değişim ve dönüşüm süreçleri yavaş, sancılı ve zor olsa da kadınlar kendi ontolojik bütünlüklerini korumak için zorluklara karşı büyük bir irade ve istikrar göstermişlerdir.

Varoluşumuz dünyaya geldiği andaki haliyle kendini bilebilmek için dünyanın içine fazla sıkı sıkıya hapsolmuştur, kendi olgusallığını kazanmak ve tanımak için ideallik alanına

---

[124] Braidotti, *Göçebe Özneler: Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı*, 70-71.

gerek duyar.[125] Bu nedenle insan kendi varlığının ve varlık amacının neliğini yahut nasıllığını anlamak ve anlamlandırmak için ihtiyaç duyduğu ideal alanı -insanın toplum içine doğduğu ve geliştiği göz önüne alındığında- önce toplum sağlar. Toplumun doğruları ve normları bu idealizasyonu sağlar. Ancak kişi kendini keşfetme yolculuğunda tek başına devam edecek düzeye eriştiğinde farklı dinamiklerle karşılaşır. Bu dinamiklerden biri dindir. Dinlerin varlığa bakışı, insana bakışı, öğretileri ve yasakları anlamlandırma sorusunu içinde barındırır. İnanç veya inançsızlık tercihine göre anlama/anlamlandırma sorusu da değişiklik gösterir.

Kişinin kendini bulma, varlığını keşfetme ve dünyayı tanıma serüveninde hakiki özne olması ve kısıtlanmış, bastırılmış hissetmemesi de önemli yer tutar. İnsan kendi varlığını kavrama, evreni tanıma, niçin sorusuna anlamlı cevaplar bulabilme gayreti içindeyken gerçek bir özne olamayıp öteki olmanın tecrübesiyle yüzleştiğinde savunmacı, objektiflikten uzak reaktif bir tutuma bürünmesi oldukça anlaşılırdır. Peki gerçekten anlama/anlamlandırma sorununa yahut varoluşun neliği problemine bir cevap ararken mutlak ötekiyi icat etmek zorunlu mudur?

Kadının ötekiliğini destekleyici dini yorumlar, biyolojik veriler, politik ve siyasi söylemler gibi birçok unsur sayılabilir. Ancak bu unsurlar kadının ikincil planda bırakılmasının haklı gerekçeleri arasında yer almaz. Biyolojik olarak kadının döllenen erkeğin dölleyen olması kadının edilgen olmasının sebebi olamaz. Yani erkek mutlak özne olma potansiyelini doğuştan elde etmez. Kısacası ötekilik bir zorunluluk değildir. Bu nedenle kader de değildir. Değiştirilebilir ve dönüştürülebilir olandır ki feminizm bize bunun mümkün olabileceğini kanıtlamak istemektedir.

İnsan toplumdan ayrı değildir. Her birey toplum içinde var olur ve yaşamını sürdürür. Toplumlar da insanlar gibi farklı farklıdır. Farklı dinamikleri, adet ve gelenekleri içerisinde barındırır ve bunları tekrarlayarak bireyler yoluyla aktarır. Bu aktarım özelliği bireyler yoluyla gerçekleşir. Her birey toplum içinde bir rol ve statü sahiplenir. Ataerkil toplumlarda ise kadın kendi rolünü ve statüsünü sahiplenme ve oluşturma hürriyetine ve serbestliğine sahip değildir. Rol ve statü birbirinden ayrılamaz, statüsüz roller ve rolsüz statüler yoktur. Statü ve rollerin neredeyse tamamı toplumsal kalıplardan türemesine ve o kalıpların ayrılmaz bir parçası olmasına rağmen belirli statülere sahip bireylere göre bu rol ve statülerin anlamları ve tezahürleri farklılaşıp bireyselleşebilir. Buna birleştirilmiş statü ve rol denir.[126] Statü ve roller sosyal yaşam için ideal olan davranış kalıplarını bireylere dikte eder ve bireylerin

---

[125] Maurice Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, çev. Emine Sarıkartal - Eylem Hacımuratoğlu (İstanbul: İttihaki Yayınları, 2020), 20.
[126] Ralpf Linton, *The Study of Man* (Kanada: Canada eBook, 2021).

davranışlarını kontrol altında tutarak yarattığı düzenin devamlılığı ve yeniden üretimini hedefler.

Kadının hakikati erkeğin gözüyle görülen hakikattir. Ötekiliğin baskın olduğu toplumlarda erkek tarafından kadını bir duygu nesnesi olmasının ötesinde tanımak ve tanımlamak oldukça zordur. Kadın erkekte uyandırdığı duyguya göre yargılanır.[127] Bu tek yönlü yargı ve karar verme durumu kadının ötekilikle kimliklendiği ve bedenlendiğinin kanıtıdır.

Ötekilik bir egemenlik ve tahakküm sürecinin sonucudur. Çünkü iki grup ya da bireyler sınıfı arasındaki bütün egemenlik ilişkileri bir tarafı üstün tutarken diğer tarafı ötekileştirir. Gruplardan birisi kendini bütünün temsilcisi ve evrensel olarak kabul ettirilen normların ve değerlerin taşıyıcısı olarak sunar. Öteki grubundakiler ise tikel olarak adlandırılır ve egemen grup öteki üzerinde baskı ve denetim uygulayarak haklarını gasp eder.[128] Yani iki grup arasında eşitlik ve dengenin olmaması ya da kaybolması zorunlu olarak ötekinin icat edilmesi anlamına gelir. Ataerkil kültür kadın-erkek arasındaki dengeyi yok sayan ve ilişkiler ağının asimetrik biçimde seyretmesini destekleyen bir yapıdır.

Kadının yadsındığı kültür erkeğin kültürüdür. Bu nedenle eksiktir. Kadın kültürle ve hatta dünyayla ilişkisini erkeğe göre ve erkek üzerinden kurgular. Çünkü kadın erkeğin ötekisidir. Tüm roller ve statüler, inançlar ve söylemler bunu destekler niteliktedir. Kadın tüm bu kuşatıcı erilliğin içinde kaybolan ve silikleşen ancak gerektiğinde ya da erkek istediğinde varlık sahasına çıkabilendir. Toplumsal kutuplaşmaların ve çarpıklaşmaların kaynağı da yine bu eksik tek yönlü ve baskıcı kültürel yapıdır. Tek yönlü ve dayatmacı ataerkil yapının kültürel yozlaşmaya tek tipleşmeyle birlikte fikirsel körlüğe ve dogmatizme yol açacağı da bir gerçektir. Bu nedenle cinsel hizipleşmeleri ortadan kaldıracak tek şey bir kadın devrimidir.[129]

Bir birey ya da grup ötekileştirildiğinde, tecrit edildiğinde, kısıtlandığında yahut aşağı konumda tutulduğunda bu durum bir olgudur. Beuavoir burada *olmak* sözcüğünün kapsamı üzerinde durur ve olmak fiilinin dinamik bir anlamı olduğu halde ona tözsel bir anlam atfetmenin samimiyetsizlik olduğunu savunur.[130] Erkeğin, kadının konumu hakkındaki fikrinin ve fiillerinin tözsel yani kalıcı olduğunu vurgulamakla beraber bu durumun sürüp

---

[127] Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, çev. Yurdanur Salman (İstanbul: Payel Yayınları, 1993), 173-176.
[128] Helena Hırata vd., *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, çev. Gülnur Acar Savran (Ankara: Dipnot Yayınları, 2015), 108.
[129] Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, 181.
[130] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/34.

gitmesi elbette gerekli değildir.

Sonuç olarak ötekilik kadının kimliği değildir. Kadına aidiyeti ancak erkeğin ve onun yarattığı iktidarın kurgusudur. Kadın ve erkek birer cinsiyet olmakla beraber birey/insan olmaları bakımından aynı zamanda birer kimliktir. Bu kimliklerden biri tarihin çoğu safhasında iktidarı temsil ettiği için diğeri ötekileştirilerek merkezin dışına itilmiştir. Bu durum da dinen, hukuken ve politik olarak çoğunlukla normalize edilmiştir. Ancak kadın kendi ayrılığını yaşayıp kendi varoluş tarihini yazma mücadelesine giriştiğinde bu durum tersine dönmüştür. Kadın erkekten göç ederek kendi mekanlarını kurma yolunda ilerlemektedir.

II. BÖLÜM

2. KADIN, TANRI VE DİN

Tanrı ve din tüm insanlık tarihinde olduğu gibi feminizm tarihinde de büyük bir öneme sahip olmuştur. Tanrı'nın ilahi vahiyle bildirdiği kadın tasvirleri kadınların din, hukuk ve toplum içindeki konumlarının seyrini etkilemiştir. Kutsal kitap anlatılarındaki yaratılış öyküleri, evrene ve kozmolojiye dair bilgiler, insanın pratik hayatında Tanrı merkezli davranma biçimlerinin nasıl olması gerektiğine dair bilgi, öğüt ve emirler yer almaktadır. Özellikle yaratılış öyküleri bizim için oldukça önemlidir. Çünkü Yahudilik ve Hıristiyanlığın kutsal kitaplarında yer alan ilk insanın yaratılışı ve bu yaratılıştaki kadın anlatısı yüzyıllar boyunca kadının öteki olmasındaki yazgısı haline gelmesine neden olmuştur. Yani Havva'nın (kadının) ontolojik olarak tek başına ruh ve beden yaratımının olmayıp Adem'in (erkeğin) bedenindeki bir parçadan yaratılması, daha sonra Havva'nın yasak meyveyi yemeye ikna etmesi[131] ve bundan dolayı her ikisinin de cennetten kovularak dünyaya düşmeleri, Tanrı'nın kadına bu yapığının cezası olarak her doğumda acı çekeceğini bildirmesi[132] gibi anlatılar eril dil tarafından kadının ikincil, değersiz ve erkekten aşağıda bir varlık olarak kabul edilmesinin, kirli ve günahkar görülmesinin, zamanla da bu ötekiliğinin normalleştirilerek, olması gereken şeklinde kadının bir kaderi/yazgısı haline gelmesinin temellerini oluşturmuştur. Kadınların cinselliklerinin kötü addedilmesine ve hakiki bir varlık olarak değer görmemesine yol açmıştır. İlk yaratılanın erkek olması, kadının erkekten alınan bir parça ile yaratılması ve yaratılış amacının da erkeğe arkadaşlık etmesi olarak tayin edilmesi erkeğin tanrısal bir ruha sahip olduğu ve kadının ancak bir erkekle anlamı olabileceği gibi düşünceler erkeğin adeta dölleyici bir logos olarak benimsenmesini ve kabul edilmesini sağlamıştır. Erkek, kadının başlangıcı ve sonudur düşüncesini ilke edinen dolayısıyla kadının, erkek için yaratıldığını savunan Aquinas, kadının insan soyunun ilkesi olmadığını ve varlık amacının sadece soy sürdürmek olduğunu söylemiştir.[133] Kadının ikinci planda kalmasının diğer bir sebebi de aklının eksik olduğu düşüncesidir. Bu düşünce yapısı ataerkil zihniyetin hâkim olduğu Arap coğrafyasında da mevcuttur. Dolayısıyla her ne kadar İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an'da 'kadınların akılları eksiktir' diye doğrudan bir ifade bulunmasa

---

[131] *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2016), Yar.1:3:12.
[132] Yar.1:3.16
[133] Genevieve Llyod, *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde "Erkek" ve "Kadın"*, çev. Muttalip Özcan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021), 62.

da hadis literatüründe kadının akıl ve din eksikliği söylemleri mevcuttur. Bu söylemler Kur'an'da yer alan kadınların şahitliğini konu edinen ayete[134] dayandırılır. Buna göre tek erkeğe karşılık iki kadının şahitliği ve kadın şahidin tek başına şahitliğinin kabul edilmemesi sebebiyle kadının erkeğin yarısı kadar akıllı olduğu sonucu çıkarılmıştır. Oysa Kur'an'da akıl kelimesi kuvveden ziyade fiil halinde kullanılmaktadır. Yani ahlaki bir tavır alışın ve ilahi mesaja duyarlılık gösterip bunun gereğini yerine getirme ekseninde bir misyon yüklenmiştir.[135] Kadının aklı tıpkı Havva gibi kötülüğe, kurnazlığa ve fitneye yatkındır. Öyle ki Agustinus da kadının yalnızca erkekle arasındaki bedensel farklılık bakımından bile düşük zekanın simgesi olduğunu ve kadının sahip olduğu sevginin de yine rasyonel bir akla ve düşünme biçimine engel olduğunu söylemektedir.[136]

Kadının aklının eksik ve yarım olduğu düşüncesi onun bedeni içinde kabul edilmiştir. Kadın eksik ve tamamlanmamış bir varlıktır. Onun bedeni soyun devamlılığında geçici bir mekandır. Asıl yaratıcı güç erkektir ve kadın sadece bir yardımcıdır. Kadın bedeninin bu denli eksik ve kusurlu görülmesi onun cinselliğinin de anlamsız ve değersiz görülmesine neden olmuştur. Dinlerin de kadına dair bu ataerkil zihniyeti desteklediği açıktır.

Biz bu bölümde Tanrı, din ve kadın arasındaki bağlantıları analiz etmeye, kadının bedeni, benliği ve kimlikleri üzerinde Tanrı ve din buyruklarının etkilerini ortaya koymaya gayret edeceğiz. Tanrı inancının çok kompleks ve birden fazla türü olmasından dolayı ve yine aynı şekilde çok sayıda din ve dini inanış biçiminin varlığından ötürü bölümde Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın kadına bakışını, inanan bir kadının varlık inşasında dinin yeri ve önemini incelemeye çalışacağız.

2.1. Kadının Varoluş Mücadelesinde Tanrı'ya Bakış

Kadın ve din, bireysel, tarihsel ve toplumsal gerçekliği olan aynı zamanda birbirinden etkilenen iki kavramdır. Bu nedenle ikisi arasında daimî surette bir ilişki ve etkileşim mevcuttur. Dinler insan içindir ve içinde var olduğu toplumun temel yaşam pratiklerini şekillendirmeyi, düzenlemeyi vaat eder. Bu nedenle dinler değişim ve dönüşüme açıktır çünkü içinde yer aldığı toplumun temel dinamikleriyle bütünleşir. Kimi zaman toplum dini kimi zamansa dinler toplumları değiştirir. Toplumla bu denli iç içe geçmiş bir olgunun kadının kimliği ve yeri hakkında ne söylediği, kadına bakış açısı, ona verdiği değer, toplum

---

[134] el-Bakara 2/282

[135] Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemlerin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2021), 158.

[136] Llyod, *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde "Erkek" ve "Kadın"*, 58.

içinde temel yaşam pratikleri çerçevesinde kadın için belirlediği roller oldukça önemlidir.

Bu nedenle dinler kadına nasıl bakmaktadır? Dinlerin kadına bakış tarzlarında benzerlikler, etkilenmeler veya farklılıklar var mıdır? Dinler kadına ontolojik bir kalıp sunar mı? Kadınların bir Tanrı veya dini inanca sahip olmaları hakiki bir özne olarak varlık gösterebilmelerine engel olur mu? Tanrı'nın varlığı kadının ezilmesi ve ötekileştirilmesi anlamına mı gelmektedir? Bir dine mensubiyetin kadın için cazibesi var mıdır? Din, kadının varoluş mücadelesinde onu destekleyen tarafta mı olmuştur yoksa kadının öteki olarak kalması taraftarı mı olmuştur? gibi birçok soruyu bu başlık altında tartışmaya gayret edeceğiz.

Din, içinde var olduğu toplumla kaynaşır ve topluma eklemlenerek onu şekillendirir. Bu nedenle kadının statüsüne, konumuna ve kadınlarla ilgili sosyal, ekonomik, siyasi, hukuki ve politik tüm parametrelere bakıldığında dinin etkisi görülebilir. Ancak sadece dini motiflere bakarak bir kadın tasavvuru oluşturmak da indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Çünkü toplumlar salt dini motiflerden oluşmazlar, ideolojiler, toplumun belirlediği yönetim biçimleri, iktidar yapıları, toplumsal cinsiyet rolleri ve topluma ait gelenekler, yaşantılar ve normlar da değerlendirmeye alınmalıdır.

Feminizmin ortaya çıktığı andan itibaren kadınların kadınlık durumları ve var oluş mücadelesiyle ilgili problem ve taleplerini açıklamaları daha yüksek sesle dile getirilmiştir. Bu problemlerin çoğu kadının toplumdaki yeri, ona biçilen roller, ontolojik ve metafizik bağlamda sınırlamalara ve kısıtlamalara maruz kalma, insan olmanın getirisi olan haklardan mahrum bırakılma ve bedensel olarak tahakküm altında olmakla ilgilidir. Yani genel kavramsal adıyla toplumsal cinsiyetle ilgilidir. Toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumsal ve kültürel olarak belirlenen ve dolayısıyla içeriği toplumdan topluma değişebildiği gibi farklı tarihsel dönemlerde de değişebilen 'cinsiyet konumu' ya da 'cins kimliği'dir.[137] Toplumsal cinsiyet var oluşumuzu biçimlendiren, varlık tezahürümüzü sınıflandıran, belirleyen ve görünür kılan, dini, siyasi, geleneksel, hukuki pek çok özelliği bünyesinde barındıran, uzun zamanda oluştuğu ve genellikle yeniden üretilerek devam ettirilip sürdürüldüğü için canlılığını ve dinamizmini kaybetmeyen bir yapıdır. Bu nedenle erillik ve dişillik normları dinin, kültürün ve geleneğin bir göstergesi ve parçasıdır.

Ayrıca tek tanrılı dinler durağan, donuk ve tek bir geleneğe bağlı değillerdir. Toplum içinde aktif rol oynarlar ve insanların fikir, davranış ve bilinçlerini etkileyerek hayatın akışına

---

[137] Berktay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, 20.

dahil olurlar. Dinin hayata müdahalesinin tezahürü diğer ideolojilerden farklıdır. Dinler, özellikle tek tanrılı dinler, "kutsal" anlayışına sahip oldukları için insanlara önerdiği kalıp, davranış, fikir ve eylemlerin de kutsiyet arz ettiğini mensuplarına bildirir. Din, toplum için bir düzen ve işleyiş biçimi oluşturduğundan dolayı kadın ve erkeğin davranışlarını da kontrol etme, statülerini belirleme, onlara dini ve sosyal bir kimlik tayin etme işlevlerini üstlenir. Bu nedenle din, toplumsal düzlemde geniş bir kapsama ve etki alanına sahiptir.

Her toplum ve din bir kadın imgesine ve tasavvuruna sahiptir. Çünkü toplumu oluşturan en küçük birlik ailedir ve ailenin oluşumu, korunması ve devamlılığı toplumun varlığının ve devamlılığının temelidir. Din, toplumun her kanadına kanalize olabilen ve uyumlanabilen bir olgudur. Bu nedenle kadının toplumsal yerini, ötekilik olgusunu, kamusal ve özel alandaki statüsünü ve özerkliğini belirlemede, ontolojik ve metafizik bağlamda mekânsal yahut varlık olarak var olabilme ve hakiki öznelliği bedeninde ve benliğinde barındırabilme noktasında din ve toplum birbirlerini destekleyen, birbirlerinden beslenen ve karşılıklı etkileşim ağının en üst düzeyde olduğu iki otoritedir.

Dinlerin toplum içinde kurumsallaşması ve bir iktidar mekanizması haline gelmesi kadın için lehte ve aleyhte durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dinlerin kadına dair algıları ve söylemleri benzerlik ve farklılık gösterebilir. Biz bu bölümde daha çok tek tanrılı dinler kapsamında yer alan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın kadın profillerini, bu dinlere mensup olan kadınların dini inançlarından ötürü mü yoksa ataerkil kültürün baskısı ve tahakkümü sebebiyle mi öteki konumunda yer aldıklarını inceleyeceğiz. Yani dinlerin bir kurum olarak bizzat kadının ezilmesi, değersizleştirilmesi, fitne ve kötülüğün müsebbibi olarak görülmesinde ezici bir otorite olup olmadığının yahut eril dil ve maskülen yorumlarla kültürel bir değişim ve dönüşüme uğrayarak kadının ötekileştirilmesi, sınırlanması, baskı ve şiddete uğramasında kadın üzerinde bir tahakküm mekanizması haline getirilip getirilmediğinin analizini yapacağız.

Bu noktada karşımıza çıkan ilk parametre kadının kötülüğün yegâne sebebi ve fitnenin kaynağı olarak görülmesi/gösterilmesi olgusu çıkmaktadır. Çünkü inanan bir kadın için, içinde bulunduğu toplumda hakiki özne olabilmenin yolu, bu günah ve kötülük imgesinden kurtulabilmektedir. Kadının günahın sebebi olduğu, cinselliğinin ve arzularının tehlikeli, lanetli dolduğu ve bu nedenle de bastırılması gerektiği düşüncesi hatta ilk günahın ve düşüşün sebebi olduğu için iyi bir hayata layık görülmeyerek erkeğe tabi olması gerektiği düşüncesi Yahudilik ve Hristiyanlıkta karşımıza çıkmaktadır. Dinlerin mensuplarına yol gösterici ve rehber tayin ettiği somut kaynak kutsal kitaplarıdır. Bu nedenle kutsal kitaplardaki kadın tasvirleri, kadına ait öneri, hüküm ve tavsiyeler kadının din ve toplumdaki

yerini belirlemede başat rol oynar. Bizim burada ele alacağımız üç dinin de ortak özelliği vahiy kaynaklı olmalarıdır. Bu nedenle bu üç din, kutsal kitaplarındaki anlatımların mitolojik unsurlar barındırmadıkları ve hepsinin Tanrı'nın hakikati olduğu noktasında da hemfikirdirler.

Yahudilikte kadının yerini, önemini, aile içindeki ve toplumdaki statüsünü görebilmek için başvurabileceğimiz ilk kaynak kutsal kitaplarıdır. Yahudilerin kutsal kitabına baktığımızda ise ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulduğunu görebiliriz. Bunlarda ilki "Yazılı Kutsal Metinler" iken ikincisi "Sözlü Kutsal Metinler"dir. Sözlü metinlere "Talmut" adı verilir ve Tanrı'nın Sina Dağı'nda sadece yazılı Tora'yı değil, sözlü Talmut'u da vahyettiği Yahudiler tarafından kabul edilmektedir. Talmut başlangıçta şifahi bir biçimde aktarılırken Filistinli Rabbiler tarafından kaybolması endişesiyle yazıya geçirilmiştir. Talmut, Tora'nın yorumu olmasının yanı sıra hayata dair, sosyal yaşantıya dair kısaca felsefi ve pratik hayata ilişkin bilgiler çoğunlukla burada yer almaktadır. Yazılı kaynaklarının genel adına ise "Tanah" denilmektedir. Üç bölümden oluşmaktadır. İlki, Tora/Tevrat, ikincisi Nevim, üçüncüsü ise Ketuvim'dir. Bu bölümler de kendi aralarında ayrılırlar ve toplamda üç bölüm yirmi dört kitaptan oluşan bir yazılı kaynak dizimi karşımıza çıkar.[138] Bizim inceleyeceğimiz kadın ve onun yaratılışıyla beraber gelen ontolojik problemler, farklar ve ayrımlar Tora'nın ilk bölümünde "Tekvin" başlığı altında yer almaktadır. Tekvin ise, TekvinI ve TekvinII olmak üzere ikiye ayrılır. Bunun sebeplerinden biri yaratılış anlatımlarındaki farklılıkken diğeri Tanrı'nın adının faklı şekilde zikredilmesidir. Tanrı, TekvinI'de "Elohim" olarak anılırken TekvinII'de "Yahve" olarak anılmaktadır. Bunlardan Yahvist metinler tarih olarak en eski kabul edilir. Elohist metinler ise Yahvist metinlerden sonra ortaya çıkmıştır ve daha fazla teolojik mesele içermektedir.[139]

TekvinI evrenin yaratılmasıyla başlar. Buna göre evrende asıl olan sudur. Tanrı suyun hâkim olduğu bu kaosu altı günde düzenler ve yaratılışı tamamlar. Bu anlatımda kadın ve erkeğin birlikte ve bireysel yani kendi türleri için ayrı ayrı yaratılışı vardır.[140]

> Tanrı, 'Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım' dedi, 'Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun." Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak, 'Verimli olun, çoğalın' dedi, 'Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun. İşte yeryüzünde tohum veren her otu, tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını size veriyorum. Bunlar size yiyecek olacak. Yabanıl hayvanlara, gökteki kuşlara, sürüngenlere -soluk alıp veren bütün hayvanlara- yiyecek olarak yeşil otları veriyorum.' Ve öyle oldu. Tanrı yarattıklarına baktı ve her şeyin çok iyi olduğunu gördü. Akşam

---

[138] Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 275.
[139] Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 276.
[140] Yar.1:1-2.25

> oldu, sabah oldu ve altıncı gün oluştu.[141]

Burada insanın yaratılışı anlatılmaktadır. Dikkat çeken noktalardan biri insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığının belirtilmesi ve bunun tekrar edilmesidir. Bu ifadeye baktığımızda insanın Tanrı'nın suretinde yaratılmış olması ona, dünya ve dünyadaki yaratıklar üzerinde hakimiyet kurma, üstün olma ve her şeyden faydalanma imkânı sağlamıştır. Dikkate şayan bir diğer nokta ise kadın ve erkeğin ayrı ayrı yaratılmasıdır. Cinslerin bu şekilde ayrı yaratılması kadının erkeğe tabii olma zorunluluğu fikrini egale eder. Özellikle ataerkil sistem tarafından ezilen ve ötekileştirilen kadın için bu yaratım şekli eril tahakkümün kutsiyet arz ettiği tezini ortadan kaldırmak için bir çıkış noktası oluşturabilir. TekvinII'de ise evrende asıl olan boş topraktır. TekvinI'deki kadar detaylı bir yaratılış ortaya konulmaz. Bu bölümde erkek yani Âdem önce yaratılırken, Havva yani kadın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Ayrıca Kitab-ı Mukaddes'in anlatımında Havva'nın Âdem'e yardımcı olarak yaratıldığı da zikredilir.[142]

> RAB Tanrı Âdem'e derin bir uyku bir verdi. Âdem uyurken, RAB Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirdi. Âdem, 'İşte bu benim kemiklerimden alınmış bir kemik, etimden alınmış bir ettir' dedi, 'Ona "Kadın" denilecek, çünkü o adamdan alındı. Bu nedenle adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak. Âdem de karısı da çıplaktılar, henüz utanç nedir bilmiyorlardı.[143]

TekvinII'de değişen yaratılış modelinde, kadının kaburga kemiğinden yaratılması ve eşine ancak yardımcı olarak varlığa getirildiğinden bahsedilir. Yaratımın nasıl olduğu konusu eril dil tarafından yorumlanıp bunun yanı sıra kadının erkeğe tabiiyetinin ilahi bir emir olduğu fikri zuhur etmiş ve ataerkil sistem dini bir veçhe kazanarak güçlenmiştir. Daha sonra bu ilahilik ve kutsallık üzerine kadının ezilmesi ve ikincil varlık olması fikri bina edilmiş, toplumda öteki haline gelmiş, varoluş sırasında ontolojik olarak geri planda kalmasına neden olmuştur.

Daha yaratılış sürecinde kadının ikincil bir varlık olduğu, yani yaratılışının erkeğin bedeninden bir parçayla olması, Tanrı buyruğu olarak kutsal kitapta yer alması, kadının ötekilik konumunun dini imgelerle de belirlenmesine neden olmuştur. Bu anlatım eril kültür ve dille yorumlandığında kadının toplum içindeki konumu ve statüsü de ikincil ve öteki olmaktan öteye gidememektedir. Kadının varlığı ve konumu bu şekilde vahiy kaynaklı olarak tayin edildiğinde artık kutsiyet pelerinini de üzerine geçirdiğinden değiştirilmesi neredeyse imkânsız hale gelmektedir.

Hıristiyanlık içinde ise kadının ontolojik yerini görmek için bu din hakkında bir ön

---

[141] Yar.1:26-31
[142] Yar.1:4-19
[143] Yar,2:21-24

bilgimizin olması gerektiği kanaatindeyiz. Öncelikle şunu hatırda tutmakta fayda vardır. Hıristiyanlar, Yahudilerin kutsal kitabını kutsal kabul ederler ve İsa'ya kadar olan döneme ait Yahudi Kutsal Metinleri'ni kendilerine özgü bir biçimde tasnif ederek ve Yahudilerin apokrif saydığı birtakım bölümleri de ekleyerek bunlara Eski Ahit adını vermişlerdir.[144] Ancak bu durumun tersi yani Yahudilerin, Hıristiyanların kutsal kitabını kutsal kabul etmeleri gibi bir durum söz konusu değildir. Hıristiyanlığın Kutsal Kitap tutumu onun "Pavlus Dini" olarak nitelendirilmesine sebep olur. Bu nitelendirme çok da yanlış sayılmaz. Çünkü şu anki Hıristiyanlık inançları Pavlus'un yorumları ile şekillenmiştir. Hıristiyanlıktaki çoğu anlatım, olgu ve olay onun ortaya koyduğu asli günah ve düşüş doktrinleri çerçevesinde değerlendirilir ve anlamlandırılır. Bu nedenle Hıristiyanlık, içinde mitolojik öğeleri fazlasıyla barındıran bir dindir. Yukarıda yer verdiğimiz Tekvin bölümleri Hıristiyanların kutsal kitabı olan İncil içinde de yer almaktadır.

> RAB Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı yılandı. Yılan kadına, 'Tanrı gerçekten, 'Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin dedi mi?' diye sordu. Kadın, 'Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz diye yanıtladı, 'Ama Tanrı, 'Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz' dedi. Yılan, 'Kesinlikle ölmezsiniz' dedi, 'Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız.[145]

Burada kadını yani Havva'yı kandıran bir yılanın varlığı söz konusudur. Yılan, Türk ve Yunan mitolojilerinde sıklıkla kullanılan bir motiftir. En çok bilinen örneği Şahmeran olmakla beraber Yunan mitolojisindeki kötülüğün kaynağı olarak gösterilen Pandora'nın da yılanın imgesel özellikleri olan hilekarlık ve kumarbazlık sıfatlarıyla vasıflandırılır.[146]

> Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar. Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen RAB Tanrı'nın sesini duydular. O'ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler. RAB Tanrı Âdem'e 'Neredesin?' diye seslendi. Âdem 'Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım bu yüzden gizlendim' dedi. RAB Tanrı 'Çıplak olduğunu sana kim söyledi' diye sordu, 'Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin?' Âdem, 'Yanıma koyduğun kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim' diye yanıtladı. RAB Tanrı kadına, 'Nedir bu yaptığın?' diye sordu. Kadın, 'Yılan beni aldattı o yüzden yedim' diye karşılık verdi.[147]

Pasajların devamında Âdem'in, Havva'nın ve yılanın işledikleri suçlara göre Tanrı tarafından farklı farklı cezalandırıldıkları anlatılmaktadır. Ancak Âdem ve Havva'nın işlediği günahın sonraki nesillere aktarılması, her doğanın bu günahla doğmasına dair bir bilgi geçmemektedir. Bu inançlar Pavlus'la beraber Hıristiyanlığın içerisine girmiştir, Pavlus Âdem'in günahını tüm insanlığa yükleyerek yeni bir inanç sisteminin gelişmesine neden

---

[144] Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 335.
[145] Yar.3:1-5
[146] Açıkgöz, *Sümer, Türk, Yunan Mitolojilerinde Tanrıçalar ve Dişi Ruhlar Üzerine Karşılaştırmalı İnceleme*, 30.
[147] Yar.3:6-13

olmuştur. Yani Pavlus'la beraber Tekvin'deki evrenin ve insanın yaratılışı bir anda evrendeki iyiliğin/kötülüğün dünyaya nasıl geldiğini anlatan etiyolojik bir mit haline dönüşmüştür.[148] Burada başlayan kadının suçlanması tarih boyunca şekil değiştirse de devam etmiştir.

Hıristiyanlık içinde asli günah ve düşüş doktrinlerinin felsefi olarak da Augustine, Aquinas, Luther ve Calvin tarafından desteklenmesi, bu destek sırasında kadının ikincil konumda görülmesi ilerleyen dönemlerde de kadının ötekileştirilmesinin normal olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir. Augustine'e göre yaratılış gereği kadın, erkeğe göre ikincil konumdadır. Ancak düşüş nedeniyle kadının ikincil konumu köleliğe doğru kayar. Yine ona göre erkek her halükârda kadından daha üstündür. Erkeğin düşmesine neden olan da zaten kadındır. Thomas Aquinas'a göre erkeklik, bir ruha sahip olmak demektir. Kadınlar kadın olarak Tanrı'yı veya Mesih'i temsil edemezler. Çünkü Tanrı ve Mesih erkektir. Ayrıca düşüşle beraber ölümlü olan insanın bedeninde meydana gelen bozulma veya çürümeler genelde kadın bedeni için düşünülmüştür.[149] Aynı şekilde Augustinus *İtiraflar* adlı eserinde insanın akıllı oluşu sebebiyle tüm varlıklardan üstün olduğu, insan ruhunda iki öğenin var olduğu ve bunlardan birinin karar verme yetisine sahip bir hükmedici, diğerinin ise boyun eğen bir itaatkar olduğunu, kadının aklen ve bedenen erkekten daha yetersiz olduğu için erkeğe bağlı kılındığını ve tüm bunların Tanrı buyruğu olarak doğal düzene işlendiğini söyler.[150]

İslam dininde ve onun kutsal kitabında kadın tasavvuruna baktığımızda ise diğer iki dinden farklı olarak tek bir yerde toplanan bir yaratılış anlatımına rastlanmaz. Yaratıcı olarak sadece Allah vardır ve yaratılış kitabın her yerine yayılmıştır. Böylelikle yaratılışın farklı yönlerine ve boyutlarına değinilmiştir. Ayrıca insanın yaratılışına dair ayetlere bakıldığında kadının ontolojik yapısı gereği kötülüğün kaynağı, fitnenin müsebbibi ve kontrol altında tutulması gerektiğine inanılan ikincil bir varlık olmasının dayanakları bazı mitolojik kaynaklarda, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin dini kaynaklarında ve argümanlarında yer alsa da Kur'an'da, İslam'da bunun bir dayanağı yoktur. Bu konuda Kur'an, erkek ve kadının aynı özden (nefsi vahide) yaratıldıklarını belirtir.[151] Bunun dışında kadının "erkekten yaratılmış" olduğunu ifade veya ima eden herhangi bir ayet mevcut değildir. Kuran'da Havva'nın Adem'den yaratıldığı iddiası bulunmadığı gibi dahası "Havva" ismi bile geçmemektedir.[152]

---

[148] Cengiz Batuk, *Hıristiyanlığın Asli Günah Doktrini Bağlamında Mitoloji ve Tarihsellik* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora, 2006), 15.
[149] Batuk, *Hıristiyanlığın Asli Günah Doktrini Bağlamında Mitoloji ve Tarihsellik*, 75.
[150] Augustinus, *İtiraflar*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010), 493.
[151] en-Nisa 5/1
[152] Caner Taslaman - Feryal Taslaman, *İslam ve Kadın* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2019), 12.

Yahudilik ve Hıristiyanlıkta kadının yani Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı geçmektedir. Daha önce bu anlatımın kadının eksik ve erkek için yaratıldığı anlayışını doğurduğunu hatta bu anlayışa da kutsiyet atfedildiğini söylemiştik. İslam'da da Kur'an'da da kadının erkeğin kaburgasından yaratıldığına ilişkin bir ibare yoktur. Kadın ve erkeğin yaratılışının geçtiği En'am, Nisa, Zümer ve Araf sureleri gibi pek çok surede bize bildirilen kadın ve erkeğin tek bir nefisten (nefsi vahide) yaratıldığıdır. Yaratıcıları bir olan Allah'tır. Kadının kaburga kemiğinden yaratıldığının sanılması hatta bunun Kur'an'da bizzat geçtiğinin birçok Müslüman tarafından düşünülmesi dinler ve insanlar arası etkileşimden ve bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

> Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren de Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, kudreti daima üstün gelen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olandır.[153] 'Oysa O'dur sizi merhale merhale, şekilden şekle geçirerek yaratan!'[154] 'O, sizi tek bir nefisten yaratandır.'[155] 'Sizi topraktan yarattık, yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi diriltip oradan çıkaracağız.'[156]

İnsanın yaratılışına dair ayetlere bakıldığında İslam'da kadının ontolojik yapısı gereği kötülüğün kaynağı, fitnenin müsebbibi ve kontrol altında tutulması gerektiğine inanılan ikincil bir varlık olması bazı mitolojik kaynaklarda, Hıristiyanlık ve Yahudilikte olsa da Kur'an'da, İslam'da bunun bir dayanağı yoktur.

Kur'an'ın birçok ayetinde inanan kimsenin nitelikleri belirtilmiş ve bu niteliklere sahip olma noktasında hiçbir sosyal statü ve cinsiyet farklı gözetilmemiştir.[157] Kur'an kendinden önceki gelenekleri, toplumsal yapıyı, adetleri sıklıkla eleştirir. Ataerkil bir toplum olan Mekkelilerin kız çocukları için uygulamaları, kız çocuğuna sahip olduklarını öğrendiklerindeki yaşadıkları öfke[158] utanç ve çaresizlik[159] durumları anlatılırken yine Zuhruf 17'de kızları Allah'a yakıştırmaları ama kendileri için yalnızca erkek çocuk istemelerindeki çelişkili duruma da değinilir. Mekkelilerin bu paradoksal tutumu çokça kıymet verdikleri ve tapındıkları Lat, Menat ve Uzza için de geçerlidir. Cahiliye Arapları, melekler ve Lât, Menât, Uzzâ'nın Allah'ın kızları olduğunu söylüyorlardı.[160] Kendilerine yakıştıramadıkları, varlığından utanç duydukları bir cinsiyeti Tanrı olarak kabul etmek ya da kız çocuğunu Tanrı'ya isnat etmek ortaya koydukları çelişkili durumu bize göstermektedir. Feminist yazarlardan Sabbah, bu çelişkiyi görmezden gelerek İslam'ı kadının yaratma gücünü elinden

---

[153] el-Ali İmran, 2/6
[154] el-Nuh, 71/14
[155] el-En'am, 6/98
[156] et-Ta-ha, 20/55
[157] Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemlerin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 51.
[158] ez-Zuhruf, 43/17
[159] el-Nahl, 16/59
[160] Ebu'l-Kāsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hārizmî ez-Zemahşerî, *eL-Keşşâf 'an Hakâ'ıkı Ğavâmidı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvî'l Fî Vucûhi't-Te'vîl*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Mega Basım, 2017), 2/270.

alan ve onu erkeğe bağımlı kılarak birey olarak tasfiyesini gerçekleştiren hatta tarihsel düzlemin dışında bırakarak hem gökte hem de yerde erkek egemenliği kurduğunu savunur.[161] Lât, Menât, Uzzâ'nın Kur'an'da kötülenmesi feminist söylem tarafından İslam'ın ataerkil bir dile sahip olduğuna kanıt gösterilse de dişi tanrıçalar iddia edildiği gibi 'kadına saygı' anlayışını simgelemezler ve böyle bir anlayışın oluşumuna katkıda bulunmazlar. Çünkü dişi tanrıçaların var olduğu dönemlere baktığımızda dahi kadını erkekten aşağı gören bir zihniyetin mevcut olduğu bilinmektedir.[162]

Bunun yanı sıra Tevrat ve İncil de geçen kadının erkek için yaratıldığı inancı da İslam'da bulunmaz. Kadın, erkek ve yaratılan tüm mahlukat yalnızca Allah'a kulluk etmek için yaratılmışlardır.[163] Kadın ile erkek arasındaki ontolojik farkın oluşmasında din kaynaklı olan diğer konu cennetten kovulma hadisesidir. Bundan önce bahsettiğimiz üzere kadın fitne ve kötülüğün sebebi olmuş, eşini de kandırarak cennetten kovulmuşlardır.

"Günah bir insan yoluyla, ölüm de günah yoluyla dünyaya girdi. Böylece ölüm bütün insanlara yayıldı. Çünkü hepsi günah işledi. …Oysa Âdem'den Musa'ya kadar ölüm, gelecek Kişi'nin örneği olan Âdem'in suçuna benzer bir suç işlememiş olanlara da egemendi."[164] İncil'de geçen bu ifade asli günahın diğer nesiller yoluyla sürüp gideceğini belirtirken bunun sorumlusu olarak kadını görmektedir. "Kadın sükûnet ve tam bir uysallık içinde öğrensin. Kadının öğretmesine, erkeğe egemen olmasına izin vermiyorum; sakin olsun. Çünkü önce Âdem sonra Havva yaratıldı; aldatılan da Âdem değildi, kadın aldatılıp suç işledi."[165] şeklindeki ifadeler ataerkil düzendeki erkeğin hakimiyetini kadının ise ötekiliğini güçlendirdiği iddiamızı desteklemektedir. Kutsal kitaptaki ibarelerin eril otoriteler tarafından erkeğin lehinde kadının ise aleyhinde olacak şekilde hatalı yorumlanması, kadının ikincilliğini doğal ve olması gereken hatta Tanrı tarafından emredilen bir durummuş gibi kadına dair olumsuz algıların oluşmasına sebep olmuştur. Kur'an'da da Cennet'ten kovulma olayı bulunmaktadır ancak bunun sorumlusu sadece kadın olarak görülmemektedir. Erkeğe ve kadına beraber sorumluluk yüklenmektedir.[166]

> Bunun üzerine şeytan onların ayaklarını kaydırdı da onları içinde bulundukları yerden çıkardı. Biz de şöyle buyurduk: Bir kısmınız bir kısmınıza düşman olarak aşağıya inin. Belli bir süreye kadar yeryüzünde sizin için bir bekleme yeri, bir yararlanma imkânı olacaktır.[167] 'Derken şeytan ona şöyle

---

[161] Fetna Ayt Sabbah, *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*, çev. Ayşegül Sönmezay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), 140.
[162] Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemlerin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 59.
[163] ez-Zariyat 51/56
[164] Batuk, *Hıristiyanlığın Asli Günah Doktrini Bağlamında Mitoloji ve Tarihsellik*, 13.
[165] I. Timeteos'a 2:11-15
[166] Taslaman - Taslaman, *İslam ve Kadın*, 20.
[167] el-Bakara, 2/36

> diyerek vesvese verdi: Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacıyla, eskimez çökmez mülk ve saltanatı göstereyim mi? Nihayet, ikisi de ondan yediler. Bunun üzerine, çirkin yerleri kendilerine açıldı; üzerlerine Cennet yapraklarından örtmeye başladılar. Âdem, Rabbine isyan etti ve şaşırıp kaldı.'[168]

Bu ayete baktığımızda ise Havva isminin hiç geçmediğini ve kandırılanın da Âdem olduğunu görüyoruz. Kısacası Kur'an'da kadın saptırıcı, kontrol altında tutulması gereken, erkeğe mutlak tabiiyetin emredildiği bir varlık olarak yer almaz.

Görüldüğü üzere söylemler ve imgeler yaşantıyı ve pratiği etkiler. Söylemlerimiz yaşantılarımızı, algılarımızı ve kabullerimizi biçimlendirir hatta yönetir. Bu nedenle dil metafizik, ontolojik, sosyolojik ve felsefi etki ve yetki alanına sahiptir. Ontolojik inşa sürecinin parametrelerinden biri dildir. Kadının konumunu, neliğini ve nasıllığını tartıştığımız bu çalışmamızda dilin sınırlarına değinmemek inşa sürecinin yarım kalması anlamına gelecektir. Bu nedenle dilin kadınların konumunu belirlemede, benlik ve kimlik oluşumlarında nasıl bir etkiye sahip olduğunu görmek, var olan/kullanılan dilin içindeki ataerkil unsurları değiştirmek yahut dönüştürmek ve kadının özgür beden, benlik ve kimlik inşasında dili kadınların lehine pragmatik olarak kullanabilmek ve düzenlemek noktasında bize sağlam bir temel sağlayacaktır. Çünkü dil yalnızca bir araç değil amaçtır.

Dil toplumsal, kültürel, dini, siyasi tüm birikimi kodlayan, işleyen ve aktarandır. Eflatun dilin önemini, işitilen bir söz ya da bilgi ile satın alınan bir yiyecek arasında kurduğu benzetme ile açıklar. Ona göre satın alınan bir yiyeceğin yararı veya zararı tüketilmeden önce sorularak öğrenilebilir fakat işitilen bir söz ya da bilgi yarar-zarar tespiti yapılamadan hemen zihnin (ruhun) içine alınabilir.[169] Yani Eflatun'a göre işitilen söz bir ok gibidir. Etkisi hızlı ve kuvvetlidir. Dolayısıyla bireyler ve toplumlar dilin bu retorik niteliği ile etkiye, yöneltilmeye, yönlendirilmeye ve dönüştürülmeye açıktır. Kadının, erilliğin baskın olduğu bir dil ile kuşatılması ve sınırlandırılması, kadına karşı baskıcı, kısıtlayıcı önyargıların ve nitelemelerin yine bu dil ile gerçekleştirilmesi kadının toplum nazarında ikincil konumda olmasına neden olduğu söylenebilir.

Dil sadece ontolojik bir inşa süreci değildir. Aynı zamanda bizim epistemolojik ve metafizik dünyalarımızı da inşa eder. Çünkü dil varoluşun bir türüdür, bir var olma tarzıdır. Bu noktada felsefenin öncelikli olarak bir dil sorunu olduğunu söyleyen Levinas'a göre, bir söylemin felsefi olup olmadığına onun altmetinsel dili teşhis edildiğinde karar verilebilir.[170] Bu yöntem feminist bir bakış açısıyla günlük konuşma dilinin pratiklerine ve geleneksel dini metinlere uygulandığında eril öğelerin baskın olduğu, kadınların bu öğelerle oluşturulan dil

---

[168] et-Taha, 20/120-121
[169] Burhanettin Tatar, "Kadın Bilincinin Özgürleşmesi Bağlamında Dil Sorunu", *İslamiyat* 3/2 (2000), 47.
[170] Özkan Gözel, *Levinas* (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 42.

ile konuşmak zorunda bırakıldığı bir gerçektir. Çünkü ataerkil sistem zaman içinde dili de dönüştürerek dişil gramer türü öznel bir tür olmanın dışına çıkarılarak yok edildi ve kadınlara ilişkin sözcük dağarcıkları eril özneye bağlanarak küçümsenip değersizleştirildi.[171] Kadınların hem dilsel, ontolojik ve epistemolojik alandan dışlanması hem de erkeğe nispetle konumlandırılmaları ve dini-kültürel düzlemde ikinci sınıf olarak kabul edilmeleri kendilerini ifade etmelerini, toplum ve sistem tarafından duyulmalarını imkânsız hale getirmiştir.

Din dili geleneksel ifadelerin kahir ekseriyetini hala muhafaza etmektedir. Bu nedenle feminist filozofların çoğu din dilinin sembolik tahliline bu tahlilin farz ettiği kutsal dünya anlayışına artık sahip olunmadığından dolayı güvenilir olmadığını düşünür ve batılı din diline yönelik en büyük eleştiri de "Baba Tanrı" ifadesinedir. Feministlere göre, Tanrı hakkında eril terimler kullanmamak en iyisidir. Çünkü bu terimlerin hakiki anlamda kullanılmadığı belirtilmese dahi yine de eril bir Tanrı suretini pekiştirmede katkıda bulunmaktadır.[172] Din dilinin yaygın ve geleneksel yöntemlerinden ilki Tanrı'nın ne olduğuna dair konuşmaktır ki bu olumlama metodudur. Ancak bu yöntem Tanrı'nın kişileştirilmesi ve O'nun bir bedene sahip olması sorununu gündeme getirmektedir.[173] İkinci yöntem ise Tanrı'nın ne olmadığına dair konuşmaktır ki bu da olumsuzlama metodudur. Buradaki sorun ise sınırlılıklardan ve değillemelerden ötürü 'Tanrı, hakkında konuşulamaz olandır' sonucuna varmaktır. Çok fazla değilleme metodu kullanmak yani 'Tanrı bu değildir' demek Tanrı hakkında konuşabilmeyi neredeyse imkânsız hale getirebilmektedir. Feminist teologlar bu metodun kullanılması ataerkilliğin hakimiyet ve tahakküm niteliklerini güçlendirmektedir. Örneğin erkek-olmayanlar, beyaz-olmayanlar ve Batılı-olmayanlar gibi değillemeler patriarkal sistemin baskın iktidarı içinde kaybolmaya ve ezilmeye mahkûm olurlar.[174] Her ne kadar Kitab-ı Mukaddes'te Tanrı kendisi için "Uzun zamandır ses çıkarmadım, sustum, kendimi tuttum. Ama şimdi feryat edeceğim doğuran kadın gibi, nefesim tutulacak, kesik kesik soluyacağım."[175] gibi kadına ait ifadeler kullansa da Hıristiyan teolojisi içinde kadının tarihsel gerçekliği yeni bir din dili teorisinin geliştirilmesine ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Feminist bir bakış açısıyla incelendiğinde dilin ve hatta din dilinin kadınların varoluş tarzına ket vurduğu, ontolojik ve metafizik bağlamda eril menfaatleri destekleyici

---

[171] Luce Irigaray, *Ben Sen Biz: Farklılık Kültürüne Doğru*, çev. Sabri Büyükdüvenci - Nilgün Tutal (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 18.
[172] Michael Peterson vd., *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 429-432.
[173] Latif Tokat, "Din Dili", *Din Felsefesi*, ed. Latif Tokat (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 218.
[174] Peterson vd., *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*, 432.
[175] Yeşaya 42/14

geçerlilikler oluşturduğu iddiası ortaya atılmıştır. Derrida bunu yapısöküm tekniğiyle, Lacan ise yapısalcılıkla aşmaya çalışmıştır. Bilinçdışı dil gibi yapılanmıştır[176] diyen Lacan, dilin toplumsal olarak bedende yarattığı etkileri psikanaliz pencereden değerlendirmiştir. Her ideoloji o ideolojinin savunucularını ve taraftarlarını bütüncül olarak etkiler. Yani bir ideoloji hakkında konuşmak ya da o ideolojiyi savunmak sadece teorik düzlemde gerçekleşmez. Dilsel ve pratik düzlemde de bir karşılığı olmalıdır. Bugün pozitivizmden, transhümanizmden, modernizmden ya da feminizmden konuşulacaksa bu ideolojilerin teorik ya da pratik yönleri görmezden gelinemeyeceği gibi yalnızca felsefi ya da salt dini bir üslup da kullanılamaz. Bu noktada feminist din felsefesi bizlere din ve felsefenin dinamiklerini feminist bir bakış açısıyla yeniden okuma, düşünme, anlama ve konuşma metodu önererek kadının ontolojik bir problem olmasının altında yatan meselelere alternatif bir gelenek ve yaklaşım tarzı sunarak değiştirilmesi gereken bazı engellerle, özellikle de epistemolojik ve etik bariyerlerle yüzleşir.[177]

Aynı değer yargılarına sahip, aynı ya da benzer inançlara bağlı olan toplumların dil adetleri de benzerlik gösterir. Ataerkil toplumlar dil alışkanlıklarını kadının öznelliğini göz ardı ederek geliştirmişlerdir. Patriarkinin dilsel, düşünsel ve pratik uygulamalarda yapmadığı/yapamadığı şey kadının hakikati ile varlığını eşitleyememektir. Bu dil konusunda da kendini belirgin bir şekilde gösterir. Eril önermelerle kurulan bir dil yapısında kadın asla gerçek bir özne değildir. Bu önermelerle kurulan dil yapısı içinde tartışılan herhangi bir konuda -örneğin giyim-kuşam adabı- doğruluk değerleri, kısıtlamalar, normlar, ölçütler çoğunlukla kadın üzerinden belirlenir. Erkek hâkim konumda olduğu için kendi eylemi ve düşünceleri 'olması gereken' olacağından takdim edilecek ölçütler ötekinin temsilcisi üzerinden tartışılmaktadır. Giyim-kuşam örneğinden yola çıkarsak kısıtlamaların genelde kadın için olduğu görülecektir. Mesela kadının giyim tarzı toplum nazarında kadının kimliğidir. Mini giyinen kadın namus ölçütüne uymazken ve yargılayıcı söylemlere maruz kalırken daha bol kıyafetler tercih eden bir kadın erkek gibi olmak, kadınlıktan uzaklaşmak ve estetik olmamakla eleştirilir. Benzer durum dini düzlemde de gerçekleşmektedir. Örneğin İslam dininde tesettür yani giyinmenin ölçüsü her iki cins içinde belirlenmiştir. Fakat tesettür bahsi konuşulduğunda daima kadına tesettürün farz kılındığı belirtilmekte, kadının giyiminin ölçüleri, nasıl olması gerektiği, verilen ölçülere uyulmadığı taktirde yaptırımlarının ne olacağı tartışılmaktadır.

---

[176] Jacques Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, çev. Nilüfer Erdem (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 26.
[177] Paul Copan - Chad Meister, *Din Felsefesi Klasik ve Güncel Meseleler*, çev. Aydın Çavdar (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, ts.), 362.

Kadınların feminizmle sahip oldukları bu yeni görünümün kabul edilmesi ne ataerkil toplum tarafından ne erilliğin hâkim olduğu siyasi iktidar ve politik güçler tarafından ne de babanın/kocanın mutlak güç sayıldığı aile yapıları tarafından hiç kolay olmamıştır. Ayrıca feminizmle beraber patriarkal düzen ve onun temsilcileri için kadın ve kadınlık durumları öğrenilmesi, keşfedilmesi gereken bir konu olmuştur. Kadınların meydan okumaları, hak talepleri, var olan dil yapısını ve kavramlarını değiştirme ve dönüştürmeye yönelik faaliyetleri yeni düşünce ve davranış varyasyonlarının üretilmesine, çağın yeniden ve farklı bir gözle okunmasına yol açmıştır.

Feminizm savunucularından olan Christine de Pizan, dini metinlerdeki günahkâr ve lanetli Havva imajından kadını kurtarmanın yollarını arayan ve dini metinlerin kadınların lehine anlaşılmasına toplumun diğer kesimlerini de davet eden isimlerden biridir. Pizan, kutsal kitaptaki yaratılış, kadının yaratılışı hadisesini ele alır. Havva'nın Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmasından kadının hep erkeğin gerisinde kalması gerektiği, kocasına tabi olması ve hizmetçiliğini yapması gerektiği, kadının yaratılışta dahi tek ve özerk olarak yaratılmasının Tanrı tarafından gerekli görülmediği dolayısıyla kadının bedenen ve ruhen değerli bir varlık olmadığı ancak erkeğin ötekisi olabileceği gibi pek çok düşünceyi aşarak kadına alan sağlama ve kadının ontolojik olarak ötelenmesinin önündeki dini dilsel kalıpları şu sözleriyle aşmaya çalışmıştır:

> Tanrı, Âdem orada uyurken onun kaburga kemiğinin birinden kadının vücudunu yarattı bu da kadının onun yanında bir arkadaş olarak durması ve asla köle gibi ayaklarının dibinde durmaması gerektiğine, onu kendi bedeni, vücudu gibi sevmesine işaret ediyordu… Bunu daha önce not ettiniz mi bilmiyorum ama o (Havva) Tanrı'nın suretinde yaratıldı. Bu kadar soylu bir iz taşıyana hangi ağız iftira atabilir?... Kadın en yüce zanaatkar tarafından yaratılmıştı. Nerede yaratıldı? Tanrı'nın cennetinde. Hangi maddeden? Kötü, aşağılık bir maddeden mi? Hayır, Tanrı'nın şimdiye kadar yarattığı en asil maddeden: Tanrı'nın kadını yarattığı erkeğin vücudundan.[178]

Pizan, kadının yaratılış öyküsü nedeniyle maruz kaldığı baskı, şiddet ve ikincillik senaryolarını bu ifadeleriyle gidermeye çalışsa da toplumun idaresi ve dinin de yorumlayıcıları çoğunlukla erkekler olduğu için kadının konumunda büyük bir farklılık yaratamamıştır.

Kadınların erkek hegemonyasından kurtulma ve ataerkil düzeni değiştirme yolunda dinle ilişkileri farklılık göstermiştir. Çünkü 'kadınlar' dediğimiz grup homojen yapıda olan tektipleşmiş, aynı yaşantıları, idealleri ve kaygıları taşıyan bir grup olmanın aksine farklılıkları bünyesinde barındıran farklı kültürlerde yetişmiş farklı etnik gruplara mensup olan ve sosyoekonomik açıdan da farklı sınıflarda yer alan heterojen bir gruptur. Patriarki her toplumda benzer özellikler gösterirken kadınların bu farklılıkları patriarkalin tutumlarından

---

[178] Pizan, *The Book Of The City Of Ladies*, 23-24.

etkilenme şekillerini ve oranlarını da bir hayli değiştirmektedir. Bu nedenle farklı kültürlerde farklı sınıflarda farklı uluslar içinde yaşayan kadınların dinle ilişkileri ve dine bakış açıları da birbirinden farklıdır. Örneğin on sekizinci yüzyılda Katolik rahipler, kendi otoritelerini güçlendirmek, erkekleri yeniden kiliseye çekmek, kilise düşmanlığıyla baş etmek için kadınlarla bir iş birliği ve anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşma her iki taraf içinde kârlı olmuştur. Kadınlar, kilise sayesinde güç kazanarak meşruiyet çemberlerini genişletmişler ve kilisenin hayır işlerine, dini toplantılarına katılım sağlayarak toplumsallaşma imkanını da elde etmişlerdir.[179] Kadınların dini yaşayış tarzları, Tanrı ile kurdukları bağ ve dinden beklentileri içinde yaşadıkları toplumun kültür, gelenek ve değer yargılarıyla da şekillenmiştir. Bu nedenle kadın-din ilişkisi için kesin yargılarda bulunmak, rasyonel sonuçlardan konuşmak oldukça zordur.

Dinler ve toplumun sahip olduğu kültürel yapı, gelenek ve görenekler kısacası yaşayış tarzları her daim iç içe olmuştur. Bunun sebebi dinlerin de belirli normlar koyan bir yaşam biçimi önermesidir. Bu durum dinin toplumla uyuştuğu oranda kabullenilip pratiğe dökülmesi gibi bir avantaj sağlarken zamanla din ile kültürün adeta bir bedende birleşip kültürün din, dinin de kültür gibi anlaşılmasına yol açmıştır.

Bu bölümün giriş kısmında sorduğumuz kadınların bir Tanrı veya dini inanca sahip olmaları hakiki bir özne olarak varlık göstermelerine engel olur mu sorusunu tam da burada cevaplayacağız. Çünkü karar vermemiz gereken şey bir dine ya da bir Tanrı'ya inancın varlığının mı kadını, bedenini, kadının varoluş biçimini kısıtladığı yoksa bir dinin yorumlanış, yaşanış ve toplum tarafından algılanış biçiminin mi bu kısıtlamaların sebebi olduğudur. Dinlerin, özellikle tek tanrılı dinlerin, ortak özelliklerinden biri benzer kültürler içinde ortaya çıkmalarıdır. Ataerkinin baskın olduğu kültürlerde ortaya çıkan dinlerin yorumlayıcıları da din görevlileri de din adına konuşanları da genellikle erkektir. Tamamen erkek zihniyle harmanlanmış ve topluma da bu şekilde anlatılmış dini yapı, kural ve normların kadınları yüceltmesi beklenen bir durum değildir. Tarihte de kadınların 'Tanrı buyruğu' adı altında toplumdan, mekândan dışlanması, eve ait kabul edilmesi, hakir görülmesi dinin ataerkil zihniyetin ürünlerini ve isteklerini meşrulaştırıcı şekilde yorumlanmasından ve iktidar sahibi erkek tarafından o dinin kendi menfaatleri ve varoluşunu destekleyici nitelikte yaşanmasından ve yaşatılmasından kaynaklanmıştır.

Din, hayatı anlama ve anlamlandırma, benliğini ifade etme ve ortaya koyma, yaşantını

---

[179] Berktay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, 192.

belirtilen kural ve normlara göre düzenleme demektir. Bu nedenle dinler arasında benzerlikler, etkileşimler ve diyaloglar mümkün olduğu gibi farklılıklar da vardır. Dinler, insan hayatını bu denli etkilediği için ve insana bir yaşam tarzı sunduğu için, evrenin, insanın varoluş şeklini ve amacını belirttiği için elbette ontolojik, metafizik ve ahlaki kalıplar, tasvirler ve yargılar sunar. Ancak yukarıda yer verdiğimiz İncil'deki ifadelerin hiçbiri bizzat kadının ötekileştirilmesini, değersiz bir varlık olarak kabul edilmesini öğütlememektedir. Tevrat, İncil ve Kur'an'ı Kerim anlatıları eril dil ve üslup tarafından yorumlanmış ve "Tanrı ve O'nun buyruğu olan din, kadının erkeğe tabi olmasını emrediyor" algısı oluşturulmuştur. Sonuç olarak din değil din yorumları ve din algıları kadını ötekilik konumuna iten faktörlerden biri olmuştur. Bu nedenle herhangi bir dine inanmak ontolojik açıdan bir problem teşkil etmemektedir. Çünkü din, topluluk içinde ve yorumlarla yaşanan bir olgudur.

2.2. Kadının İnşa Sürecinde İnanç Faktörünün Etkisi

İnsan olarak cinsiyetli olmak, her bireyin toplum içinde yaşarken tecrübe ettiği bir durumdur. Kadın veya erkek olmak insanların kendi seçimi değildir. Ancak tercihimiz olmayan birçok şeyi yaşıyor ve tecrübe ediyoruz. Hayat akışı içerisinde deneyimlerimizden konuşmak, onlardan ders çıkarmak ve her birini yaşantımızın bir parçası olarak kabul edip değiştirmek veya olduğu gibi kabul etmek insan olarak sıklıkla yaptığımız şeylerdir. Peki cinsiyet konusu neden bu kadar zor ve karmaşıktır. "Kadın nedir?" "Erkek nedir?" sorularına cevap vermenin birçok yolu vardır. Tıpkı herhangi bir şeyin ne olduğunu açıklamada farklı yöntemler ve araçlar kullandığımız gibi cinsiyet tanımı yaparken de biyolojik, tıbbi ve bilimsel verilerden yararlanabiliriz. Yahut tamamen duygulardan, hislerden bahsederek de kadın ya da erkeğin tanımını yapabiliriz. Ayrıca toplumda nerede ve nasıl olduğumuza bakarak, statü ve kimliklerimizi analiz ederek, tecrübe ve deneyimlerimizden faydalanarak da bu soruya cevap verebiliriz. Peki gerçekte kadın nedir?

Tüm insanlığın, ideolojilerin, dinlerin ve sistemlerin insana, kadına dair tanımlamaları vardır. Ancak dinlerde, ideolojilerde ve kültürlerde kadın daha çok bir tabu olarak yer alır. Cinsiyet tanımını hangi yöntemle yaptığımız oldukça önemlidir. Patrick Grazanka cinsiyet sorununu bireysel farklılıklara indirgeyerek değil sosyal bir form olarak incelemenin gerekliliğinden bahsetmektedir. Çünkü cinsiyeti bir sorun olarak konuşuyor olmamızın en önde gelen faktörlerinden biri cinsiyetin toplumsala dönük yönünün olmasıdır. Cinsiyet toplumun her noktasına dahil olmuş ve toplum, din, hukuk gibi birçok parametre ile şekillenmiş, tanımlanmış ve hayatın her alanına işlenmiş bir kabuldür. Cinsiyet ve toplumsal

cinsiyet birbirinden tamamen ayrı iki kavram değildir. Toplumsal cinsiyetin bireyler üzerindeki etkisi kuşatıcıdır. Durkheim bir toplumun, tabiatta örneğini gözlemleyebileceğimiz maddi ve manevi kuvvetlerin en güçlü bir birleşimi olduğunu, başka hiçbir yerde bulunmadığını, bunun yanı sıra bireyin üstünde toplumun bulunduğunu ve toplumun isimden ibaret bir şey olmayıp faal güçler sistemi olduğunu ve zihnin ürettiği bir şey olmadığını söyler.[180]

Düşüş teolojisiyle birlikte kadına yüklenen değer ve roller toplumsal cinsiyet rollerini aşarak kadın bedeninin, varlığının ve cinselliğinin olumsuzlanmasına sebep olmuş, düşüşün öfkesi ve cinselliğe karşı o günkü toplumda var olan tüm negatif tutumlar kadına ve bedenine aktarılmıştır. Kadına dair anlatım, varsayım, tasvir ve kabullerin hem dini hem toplumsal hem de siyasi düzlemde eksiklik, ötekilik, aşağılama ve değersizlik içermesi ve bunun adeta bir gelenek haline getirilerek sürdürülmesi hatta farklı toplumsal kurum ve iktidar yapıları tarafından yeniden üretilmesi kadının dünyadaki düşüş serüveninin duraklamadan devam etmesine sebep olmuştur.

Augustinus eserleriyle kadınların erkeklerin gölgesinde kalmalarını kendi din yorumlarıyla desteklemiş ve bunun doğal olan olduğunu savunmuştur. Kadınları erkeklere tabi kılanın Tanrı olduğunu yazdığı eserleriyle adeta Tanrı'ya tasdikletmiştir.[181]

Özgür bir beden ve benlik inşa edebilmek için, kadın kimliklerini başka kimlik, rol ve statülerin arkasına gizlemeden var olabilmek için çaba gösteren kadınlar ve feminizm açısından din, ataerkil baskının bir aracı anlamına gelmektedir. Ataerkilliği sürekli üreten, erkek merkezcilikten bir türlü vazgeçemeyen, daima erkekler tarafından yorumlanan ve üretilen dini görüş ve uygulamaların kadınların dünyasında bir karşılığı yoktur.[182] Bu düşünce kısmen doğru olmakla birlikte tamamen gerçeği yansıtmamaktadır. Dinler yorumlarla yaşanan ve insana bir yaşam tarzı sunan yapılardır. Ancak dini yorumlayanların çoğunluğunun erkek olması yorumların eril zihniyet temelinde şekillenmesine neden olmuştur.

Dinler ancak toplumla var olabilir ve yaşayabilirler. Çünkü din toplumsal bir olgudur ve toplum içinde anlam kazanır. Bu nedenle dinler sosyal hayata dair düzenlemeler, öğütler ve Tanrı buyruklarını içerir. Bu buyruklar toplumun yaşam şekliyle bir araya gelerek birbirlerini dönüştürmeye başlar. Bu dönüşüm esnasında genelde Tanrı buyrukları toplumun yaşam düzenine galip gelir. Yine de sosyal, siyasi, hukuki birçok yaşantıyı ve normları

---

[180] Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın (İstanbul: Ataç Yayınları, 2005).
[181] Augustinus, *İtiraflar*, 495.
[182] Bilal Sambur, "Feminizm-Kurumsal Din veya Ataerkil Din Çatışması" (Erişim 15 Temmuz 2023).

yeniden şekillendiren din yalnızca Tanrı buyruklarından ibaret değildir. Din, kutsal yönü kadar toplumsal yönü de kuvvetli bir olgudur. Burada dönüşüm kelimesini kullanmamızdaki kasıt ise Tanrı buyruklarının yaşam koşulları içinde insanlar tarafından yorumlanabilmesi ve düzenlenebilmesinin olanağını ve gerçekliğini hatırda tutmak içindir. Yani din toplumu toplum da dini dönüştürebilir. Yani…. Bu nedenle kadının toplumdaki yerini analiz etmede dinin toplumdaki yeri, dinin kadına bakışı ve kendi kutsal sistemi içinde kadına verdiği değer, roller ve konumunun yanı sıra dinin çizdiği ve önerdiği sosyal ve pratik hayat içindeki kadın portresinin de yakından incelenmesi oldukça önemlidir.

Kadın dini anlatılarla yaşadığı ontolojik düşüş tecrübesini patriarkiyle ve onun dini veçhesiyle toplumda da tecrübe etmiştir. Algılamak, bedenin yardımıyla kendine bir şeyi mevcut kılmaktır.[183] Dolayısıyla bedenli olmanın algısı aynı zamanda bedenin sınırlarını aşmaktır. Beden hem bir mekân ve sınır hem de sınırları aşma ve yeni mekanlar inşa edebilmenin somut tezahürüdür. İnsan bedeni ve mekanlar arasında kuvvetli bağlar bulunmaktadır. Bunu kadın için düşündüğümüzde kadının bedensel olarak sınırlanması, eve mahkûm edilmesi, kutsal mekanlarda tutsak edilmesi veya dışlanması tarih boyunca karşılaştığımız gerçekliklerdendir. Kadın kamusal alana değil eve aittir fikri uzun yıllar savunulmuş ve kabul görmüştür. Kadın sınırlı, korunaklı yerlere aitken erkek tüm mekanları kapsamakta ve onları yönetmektedir. Dolayısıyla erkek ise özü itibariyle eve ait değildir. Ataerkil düzen tarafından kadına sağlanan özgürlük alanı evdir. Kadın, erkek için daima 'orada duran' ve dilediği anda erişilebilir olan bir gerçekliktir.[184] Ataerkil söylem kadına evin güvenli bir mekân olduğunu, dışarının ise tehlikeli ve ona uygun olmadığı fikrini dayatarak manipülatif bir yaklaşım sergiler. Kadının tüm potansiyelini eve aktarmasını, varlık amacının ise evin sınırları dışına çıkmamasını arzu eder. Montesquieu "kadınların evin efendileri olmaları akla ve mantığa aykırıdır"[185] diyerek kadının özgürlüğünü elinden alan ve bir şiddete dönüştüren bu durumu dahi imkânsız görmüştür. Kadının eve ait olduğunu savunan isimlerden biri de Louis de Bonald'dır. Ona göre "çocuk karşısında kadın neyse, kadın karşısında erkek odur ya da bakan karşısında uyruk neyse, iktidar karşısında bakan odur. Kadınlar siyasal topluma değil aileye aittirler; doğa onları kamusal işlevleri yerine getirmek için değil ev işleri yapmak için yaratmıştır."[186] Görüldüğü üzere kadının hakiki bir varlığı,

---

[183] Maurice Merleau-Ponty, *Algının Önceliği ve Felsefi Sonuçları* (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti, 2017), 111.
[184] Burhanettin Tatar, "'Ev Metafiziği' ve 'Eve Düşüş' Sarkacında Kadın", *Pandemi ve Kadın* (İstanbul: Kadem Yayınları, 2022), 30.
[185] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/144.
[186] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/147.

benliği, tek başına bir anlamı yoktur. Bir erkeğe, aileye ve topluma ait olarak görülmüştür. Kadının doğduğu andan itibaren ötekilik kimliği içine hapsedilerek büyütülmesi, kendini keşfetme ve özgürlüğünü kazanma serüvenini de ertelemesine neden olmuştur.

Özgürlüğün beden ve zihin için hatta benlik için sonsuz ve sınırsız olmadığı açık bir hakikattir. Kendi bedenimiz gerçek bir öz, hakiki bir özne ve ontolojik olarak var olma yönlerinden ayrı ve değerli olsa da beden, mekân ve diğer bedenlerle sınırlandırılan üstelik bunlarla iletişim halinde olan bir olgudur. Bu yönüyle hem biricik hem herkes olan beden, benliğin dışarı çıkabilmesi, "ben" olabilmesi için somut bir anahtardır. Yani beden bir portakal gibi bir sandalye gibi somut olarak yalnızca fiziki bağlamda incelemeye tabi tutulamaz. Bu şekilde bir inceleme gerçekleşirse bu tek yönlü bir inceleme olur ki bu da beden üzerinde sınırlamalara giderek hem bedeni hem benliği sınırlamak anlamına gelir.

Patriarki tam da bu tek yönlülüğü kullanarak kadın bedeninin var oluş özelliklerinden yalnızca birkaçını kullanarak bedenini metalaştırma, özgürlük vaatleriyle ontolojik ve metafizik olarak sınırlayarak (kadın eve ait olandır, kadın için en helal daire, en özgür ortam evdir gibi söylemlerle) hapsetme gibi yol, yöntem ve söylemlerle kadın bedenine sadece var olduğu için tehlike olarak addetmiş ve yaptırımlar uygulamıştır. Bu haliyle patriarki ve dini yorumlar tüm toplumu dönüştürerek algılama yöntemlerini ve tarzlarını dönüştürerek kadının benliğinin özgür ve özgün olabilmesini engellemiştir. Din özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlıkta kilisenin baskı ve şiddet içeren uygulamaları ile kadına bakışı, kadına dair ne varsa çirkin ve değersiz göstererek kadını günaha düşmenin kapısı, cehennemin yolu olarak tasvir etmiştir.

Beden dünyayı anlama ve algılama biçimimizdir. İnsan olmanın, tecrübe edebilmenin, eyleme geçebilmenin, düşünebilmenin ve düşünceyi ortaya koyup var edebilmenin bir yoludur. Dünyaya, yaşama, hayata ve pratiklere hatta duygulara ait tasarı ve tasavvurlarımızın taslağı bedenimizdir. Bundan dolayı bir insanın bedenli olduğunu fark edip benimsemesi oldukça büyük bir yaşamsal adımdır. Bedenli bir yaşam süren insanın dünyayı yaşama ve keşfetme biçimlerinden, yollarından biri olan dini tanıması, anlaması ve anlamlandırması da beden iledir. Buna rağmen beden, bedensel faaliyetler, bedeni arzu ve ihtiyaçlar genelde kötü görülerek arka plana atılır. Dinlerin ortak özelliği önce bedeni eğitmek ve terbiye etmektir. Bu beden kadın bedeni olduğunda çoğunlukla dini uygulamalar, söylemler, kısıtlamalar ve bedensel eğitim ve terbiyenin derecesi artarak daha sert ve agresif bir veçheye bürünür. Bu da dinlerin kadına dair profillerinden ve kadın tanımlamalarından kaynaklanır.

Birçok dinde ve dini oluşumda kadın arka plandadır. Örneğin Hıristiyanlıkta ve Yahudilikte günahın, dünyaya düşüşün, kirliliğin ve kötülüğün sebebi kadın olarak görülür ve

kabul edilir. Bu nedenle kadınların ibadet etmeleri bile sınırlandırılır. Toplum içinde var olması fitneye sebebiyet vereceği düşüncesiyle evlere, manastırlara, kiliselere kapatılırlar. Tanrı'ya ve diğer kullara (erkeklere) ömür boyu hizmetle başlangıçtaki günahtan arınabilecekleri düşünülür ve kabul edilir.

Toplumda ve dinlerde kadınların bedensel güçsüzlükleri ve kadınlık durumları gibi birçok özelliği dile getirilerek kadın üzerinde "erkeğin himayesi olmalıdır çünkü kadın güçsüzdür" düşüncesi bir inanç esası haline gelmiştir. İşte dinlerin ataerkil yanlarından biri budur. Oysa şunu düşünmemiz gerekir. Güçsüzlük dediğimiz şey tam olarak nedir? Kime güçsüz denir? Güçsüzlüğün kriterleri nelerdir? Güçsüzlük dediğimizde hangi güçsüzlüğü anlamalıyız? Fiziki güçsüzlük mü, ekonomik güçsüzlük mü, psikolojik güçsüzlük mü, siyasi güçsüzlük mü? Güçsüzlük, ancak insanın kendi önüne koyduğu hedefler, yararlanabileceği aletler ve kendine koyduğu yasalar ışığında güçsüzlük olarak ortaya çıkar. Yani törelerin şiddeti yasakladığı bir yerde kas gücünün herhangi bir anlamı kalmaz.[187]

Ötekilik ve ikincillik durumunun aşılabilmesi için kadınlar önce kendilerini, bedenlerini tanımaları gerektiğinin, bir kimlik inşa etmeleri ve varoluşlarını önce kendilerinin kabullenerek anlamlandırmalarının daha önemli ve değerli olduğunun farkına vardılar. Kadınlık, kadınlık durumları, erkekten biyolojik olarak farklılıklarımız hiçbiri ikincil konumda olmak için, kadının ötekileştirilmesi için yeterli ve makul sebepler değildir. Bu nedenle kadınlar, kadın olmanın getirdiklerini kabul edip kucaklayarak, kadınlığın hakikatini üstlenerek ve inkâr etmeyerek kendiliklerini elde edebildiler. Dişilik ya da erkeklik biricikliğe ket vurabilecek, şahsın özerkliğini, özgürlüğünü yok edecek ya da birini diğerine üstün kılmayı zorunlu hale getirecek durumlar ve olgular arasında sayılmamaktadır. Çünkü hayvani düzlemden çıkıp insani bir bakış açısı benimsendiğinde biyoloji, soyut bir bilim haline gelir ve insan türünün özellikleri yahut yaşamsal faaliyetleri hiçbir türünkine indirgenemez.[188]

Biyoloji insanların bedensel ve antropolojik kodlarını bize gösterir ancak insanın düşünebilme, hayal edebilme, kabullenme ve anlamlandırma gibi ayırıcı özellikleri vardır ve bunlar biyolojinin değil sosyal bilimlerin konusudur. İnsan anlamlandırma ihtiyacını derinlerde hisseden hatta varlık olarak var oluşunu buna bağlayan bir canlıdır. Bu ihtiyacı tatmin etmek için insanda bulunan temel içgüdü inançtır. İnsanlar hayatları boyunca sonsuz sayıda şeye inanır ve inandırılırlar. Genellikle bir inancın inanç olabilmesi için kesin kanıtlanmış verilerle, kutsal kaynaklarla yahut bilimsel olgularla desteklenmesine ihtiyaç

---

[187] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/66.
[188] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/67.

duyulmaz. Her birey içinde büyüdüğü dinin veya inanç sisteminin en iyisi, en doğrusu olduğunu düşünür.

Kadın ve kadınlık kavramları sürekli değişen bağlamlar içerisinde ilişkisel olarak tanımlanmış kavramlardır.[189] Bu durumun kadın için avantajları ve dezavantajları mevcuttur. Değişkenliğin mevcudiyeti duruma göre kadına bir esneklik ve özgürlük alanı sağlarken tam tersinin gerçekleşme olanağı da bir hayli fazladır. Örneğin Orta Çağ'da kadının yeri ve durumu din buyrukları ve din adamlarının uygulamalarıyla belirlenmişken feodal düzene geçildiğinde çok daha karanlık ve belirsiz bir hal almıştır. Bu düzende kadın derebeyinin malıdır ve miras sahibi kadın bir toprak parçası ve şatodur. Kadınlar hediye olarak verilebilir ve erkek toprak genişletmek için çok sayıda evlilik yapabilirdi.[190] Kadınların metalaştırılması oldukça olağandı.

Peki tüm bu uygulamalar, tarihsel gerçeklikler, aktarılan deneyimlerden sonra kadınların Tanrı inancına sahip olmaları, bir dini kabul etmeleri onların kendi öz-benliklerini dışavurum tarzlarına ket vurur mu? Din kadını kısıtlar mı?

Kadınların cinselliği, arzuları, bedenleri, kadınlık durumları, doğurganlık potansiyelleri erkek egemen iktidar güçleri tarafından ataerkil toplum, kilise, muhafazakâr siyasi, politik yapı ve söylemler vb. ataerkil toplumsal yapılarda kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ailenin kurulması, korunması ve devamlılığı gibi kadının şahsi varlığını gözetmeyen, kadının bedenini ve varlığını topluma mal ederek onu iktidarın temsilcisi olan erkeğin himayesine girmesini arzulayan ve bu yolda aile ve toplum gibi büyük kavramlar kullanarak pragmatik amaçları gözetmeye çalışıyormuş gibi görünen tüm kurum, yapı ve sistemler erkeğin hakimiyetini güçlendirmeye hizmet etmektedir.

Patriarki dini argümanları kendi ideolojik penceresinden eril dille yaptığı yorumlar aracılığıyla lehinde kullanmış ve bu kullanım kadınlar için marjinal alanların, mekanların oluşmasına hatta o mekanların kadınların benliğiyle örtüşmesine sebep olmuştur. Muhafazakâr siyasi iktidarların yönetim biçimlerinde de benzerlikler mevcuttur.

Kadın, dini, siyasi, sosyolojik, felsefi, hukuki birçok alanda yoğun tartışmaların odak noktası olageldiği bilinmektedir. Kadınlar ve kadınlık durumlarının konuşulması toplumda, dinin algılanmasında ve daha birçok alanda sansüre uğramıştır. Çünkü iktidar temsilinin kendi ortaya koyma, gösterme metotlarından biri sansür mekanizmasıdır. Sansür üç biçimde gerçekleşir. İlki kısıtlanan şeye izin verilmediğini olumlamak, ikincisi kısıtlanan şeyin

---

[189] Aybakan Saliya, *Judith Butler ve Post-Modern Feminizm*, 45.
[190] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/128.

söylenmesini, dile getirilmesini engellemek, üçüncüsü ise kısıtlanan şeyin topyekûn varlığını reddetmek.[191] Aile ve toplumdaki egemen güç olarak yer edinen iktidar mekanizmalarından biri patriarki diğeri de dindir. Ataerkil iktidar kadınlık durumlarını yok sayar, kadını bedensel, mekânsal ve ontolojik olarak sınırlar. Kadını ikincil ve öteki konumunda bırakarak toplumdan tecrit etme, uzaklaştırma yolunu tercih ederek ekonomik, siyasal, hukuki ve dini yetkinlikleri elde etme, kazanma imkanından mahrum bırakır. Kadını atıl bir varlık olarak eve ve aileye ait kılarak ikincil konumda kalmaya zorlar.

İktidar biçimlerinin diğer gösterim metotları olumsuz bağıntı, kural düzlemi ve yasak döngüsüdür. Engellenmek istenen şey ve onu oluşturan tüm öğeler olumsuz bağıntıyla reddedilir. Kural düzleminde ise iktidar engellenmek istenen şeyi var olan düzenin içerisine yerleştirmesi ve daha sonra onu kısıtlaması, cebren düzene uygun hale getirmeye çalışmasıdır ki bunu da dil, söylem ve yasalar yoluyla yapar. Yasak döngüsünde ise engellenmek istenen şey üzerine tam yasaklama getirilir ve o şey ya hiç ortaya çıkmamak ve ortadan kaldırılmak gibi iki var olamama seçeneğine mahkûm edilir.[192]

Kadının ezilmesinin dini boyutu, dünyevi boyut olarak adlandırabileceğimiz patriarki ve toplumsal cinsiyet kalıplarından çok daha güçlüdür. Kadına dair dini kimliklendirme ve roller patriarkinin düzenlediği kadın kurgusuna kutsiyet atfetmiştir. Bu durum İslam dininde çok daha belirgin olarak kendini göstermektedir. Çünkü İslam diğer tek tanrılı dinlerden farklı olarak Tanrı ve toplum arasında kesintisiz bir etkileşim ağı kurmaktadır. İslam kabul edildiği topluma kompleks bir yaşam pratiği önererek toplumun her düzeyine ve kurumuna nüfuz eder. Bireyselliği değil toplumsallığı över. Bundan dolayı tanrısal buyruklar ve bu buyruklar içinde yer alan kadın tasvirleri sadece kadın ve Tanrı arasında kalmaz toplumsal düzene karışır. Hıristiyanlık tarihinde de kilisenin devlet otoritesinden üstün tutulduğu, toplumun bütün kurumlarını ele geçirdiği ve hükmettiği dönemler mevcuttur ama kilisenin bu tavrı yani dini buyrukların toplumun tümüne hakimiyeti İncil'de Tanrı tarafından bizzat emredilmiş değildir. Ancak İslam'da din aynı zamanda hukuku, aileyi, siyasal işleyişi ve devlet düzenini, düşünme ve ilim faaliyetlerini, şahısların eylemlerini kapsayan bir yasal düzenlemedir.

Ailenin düzenlenmesini ve aile içinde bireylerin rollerinin belirleyicisi olarak varlık gösteren İslam dini, neşet ettiği toplumda kendinden önceki çoktanrılı inanç sistemini değiştirse de kültürel olan ataerkil aile düzenini İslami ahlak sınırları içinde revize etmiştir. Yani yepyeni bir aile yapısı ortaya koymamıştır. Dolayısıyla İslam'ın aile yapısı da otoriter,

---

[191] Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 64.
[192] Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 63.

ataerkil, poligam, baba soylu ve patrilokaldir.[193] Erkek merkezli bu aile yapısında kadının kendini önceki ikincil durumundan kurtarması da pek mümkün olmamıştır. Her ne kadar İslam'da Hıristiyanlıktaki gibi Tanrı'yla bütünleşmiş ya da Tanrı'nın temsilcisi rolünü üstlenen bir erkek tasavvuru olmasa da İslam'ın ortaya çıktığı coğrafyada ataerkil düzen hakimdir. Açıkça söyleyebiliriz ki İslam'ın geldiği dönemde de ataerkil sistem oldukça güçlü bir yapıydı. Bu nedenle Kur'an'da da o dönemin tarihsel dokusunu hissederiz. Hatta birçok toplumsal konunun (evlenme, evlilik içi kadın-erkek ilişkileri, boşanma, kadın-erkek arasındaki iş bölümü, haklar ve sorumluluklar, kadın ve erkek özelinde belirtilen kurallar ve verilen tavsiyeler) ataerkil sınırlar içinde kalarak düzenlendiğini çünkü ne kadınların ne de erkeklerin var olan toplumsal yapıyı dönüştürebilecek zihinsel/duygusal ve ekonomik donanımları bulunmadığını bilmekteyiz. Bu sebeple mevcut erkek egemen yapı korunarak ama ahlaki ve vicdani duyarlılık alanları ile kuşatılarak mümkün olabilecek en adil yapılanmaya doğru bir ıslah öngörülmüştür.[194]

Genel olarak erkek egemen bir topluluğun bu egemenliği din ve onun tesis ettiği yasalarla (şeriat) kuvvetlendirmesi sonucunda toplumsal cinsiyet rollerinde bir değişim olmamıştır. İslam kadın-erkek, anne-baba rollerini ve aile yapısının kültürel kodlarını kutsal bir söyleme dönüştürmüştür. Söyleme dönüştürülen gerçeklik ise yok olmaz, bozulmaz ve değişikliğe uğramaz. Sadece gerçeğin üzerine yayılmakla yetinir.[195]

Çağlar boyunca kadına karşı takınılan tavır ve tutumlar kısmen değişiklik gösterse de yirmi birinci yüzyılda hala feminizmden konuşuluyor olunması, hala kadınların haklarını savunmak, iktidara ve toplumsal düzene bu hakları hatırlatmak zorunda kalınması kadınlığın tarihsel seyrinde önyargıların, tabuların ve tahakküm geleneğinin yıkılamadığının bunun yanı sıra toplumsal cinsiyet rollerinin de ataerkil aile yapıları tarafından yeni nesillere aktarılarak devamlılığın sağlandığının, politika, hukuk, siyaset ve din gibi kolektif iktidar yapılarının da bu devamlılığın sürdürülmesi noktasında önemli katkılarının olduğu apaçık bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Gelenekler ve kültürler sıkı bir korumayla nesiller boyu aktarılırlar. Kadının toplumsal konumundaki ikincilliği de tıpkı bu şekilde günümüze kadar gelmiştir. Mitolojik ve dini anlatılarla başlayan bu ötekilik ve tecrid serüveni başka maskelere bürünerek varlığını devam ettirmektedir. Kadının kötülükle, fitneyle özdeşleştirilmesi, toplumsal düzeni

---

[193] Berktay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, 124.
[194] Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemlerin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 164.
[195] Sabbah, *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*, 92.

sağlamak ve kaostan kurtulmanın yolu olarak kadının görmezden gelinmesi, erkeğin kontrolü altına verilmesi, evlere kapatılması gibi yöntemler herhangi bir zamanda bir şeyin iktidar güçleri tarafından toplumsal amaçlar gözetilerek ve iyi görülerek yapılmasının -burada kastımız toplumsal konforun ve kadının ikincil olması gerektiğine dair dini söylemlerin uygulanmasının düzen getireceği ve aileyi koruyacağı düşüncesidir- aynı şeyi daha fazla yapmanın yahut bu düzeni sürdürmenin zorunlu veya daha iyi olmadığını anlamaktır. Çünkü toplumlar ve inançlar doğrusal olmayan, dalgalanmalara ve dönüşümlere açık dinamik yapılardır.

Haddinden fazla kendini kanıtlama isteği ve içgüdüsünün yansımaları güç gösterileri, öteki üzerinde denetim yapıları ve tahakküm kurma şeklinde kendini göstermektedir. Kendini kanıtlama, kendini gösterme eylemi toplum tarafından erkekler için ideal bir rol olarak sunulmuş bunun yanında kadın için ise boyun eğici itaat gösterileri beklenmiştir.[196] Ayrıca toplum kadının erkeğe itaatini tüm zaman ve mekanlar içerisinde ve tüm konumlar ve sistemler çerçevesinde sunmasını makul ve ideal olarak kabul etmiştir. Kadınlar erkeklerin iş ve ev yaşamlarını rahatlatacak ve daha konforlu hale getirecek işlerde çalışmaya bir anlamda zorlanmıştır. Örneğin kadınlar iş hayatında daha çok sekreter, resepsiyonist, hostes, hasta bakıcı, temizlikçi, aşçı gibi alanlarda çalışırlar.[197] Daha doğrusu eril tahakkümün baskın olduğu iş hayatı kadına sadece bu alanlarda çalışabilme olanağı sunar. Ev yaşamında ise kadın tüm yaşamsal pratikleri, yaşamak için temelde gerekli olan yemek, temizlik, giyim-kuşam gibi faaliyetlerin tamamından tek başına sorumludur. Temel yaşamsal beceri ve gereksinimlerin ataerkil yapı tarafından kadına ait bir rol ve kimlik haline getirilmesi, feminizmin hem ev-içi hem de ev-dışı alanda kadının benlik ve kimlik algısı üzerindeki tahakküm çeşitlerinin göstergesi olarak karşı çıktığı konulardan biridir.

Francis Bacon geliştirdiği ‘ruh’ anlayışıyla araştırmanın doğasını ve amacını da değiştirmiştir. Kendisine kadar olan süreçte bilimsel araştırmanın amacı doğal düzeni anlamak ve ona uygun yaşamakken Bacon’la birlikte bu doğaya hükmetmek ve onu kontrol altına almak olarak değişmiştir.[198] Felsefede de dahil olmak üzere bilimsel ve düşünsel alanlarda kadın ve doğa eşleştirmesi, kadının doğa ile özdeşleştirilerek her an ne yapacağı belli olmayan, fiil ve eylemleri tahmin edilemeyen, kontrol edilemez ve irrasyonel olarak

---

[196] Fritjof Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, çev. Mustafa Armağan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 42-43.
[197] Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, 44.
[198] Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, 56.

tanımlanması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bacon'un düşüncesiyle değişen doğaya hakimiyet düşüncesi doğayla özdeşleştirilen kadın için de geçerli sayılmıştır.

Kadın ile erkek arasındaki ilişki çoğu toplumda ve kültürde bir üstünlük kurma ve birinin diğerine hakimiyeti altına alma şeklinde anlaşılmıştır. Bu anlayış toplumdaki bireyler üzerinde tek tek etkili olmasının yanı sıra aile kurumunda, çalışma hayatındaki ekonomik eşitsizlikte, hukukta, siyasette ve politikada kadınların azlığında ya da statü olarak daha aşağılarda olmasıyla kendini göstermektedir.

Birçok Ortadoğu ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'de l926'dan beri yürürlükte olan Türk Ceza Kanunu'nda, kadın bedeni üzerinde erkeğe, aileye ve topluma tasarruf yetkisi veren bir zihniyet hakimdir. Örneğin, kadınların maruz kaldığı en kötü şiddet türlerinden biri olan tecavüz, TCK'da "Kişilere Karşı Suçlar" altında değil, "Adab-1 Umumiye ve Nizam-ı Aile Aleyhine Cürümler" başlığı altında sınıflandırılmıştır. Yani bir kadının yaşayabileceği en kötü deneyimlerden biri olan tecavüz, Türkiye'de, kadına karşı değil, toplum adabına ya da aileye karşı işlenen bir suç niteliği taşıyordu, zira kadının bedeni ve cinselliği, TCK'ya göre, topluma ya da aileye aitti.[199] Ancak 1 Haziran 2005'te yürürlüğe giren 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabında genellikle kadına karşı işlenen tecavüz suçu "Kişilere Karşı Suçlar" başlığı altında yer verilmiştir. Değişen ceza hukuku anlayışı ile bu suçlar, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar bölüm başlığı altında düzenlenerek cinsel özgürlük korunmuştur. Kişilere karşı suçlar başlığı altında cinsel saldırı suçunun yer alması hem kadının bedeni ve cinselliği görünür kılınarak devlet eliyle koruma altına alınmasını sağlanmış hem de önceki 'Irza Tasaddi' ifadesinin yerine 'Cinsel Saldırı Suçu' ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade değişikliğinin önemi ise örfte ve genel kullanıma göre ırz kavramının kadına isnat edilmesidir. Çünkü namus kavramının yalnızca kadına ve bedenine yüklenmesi bundan dolayı da kadının aile ve töre cinayetlerine kurban gitmesi, toplumdan tecrit edilmesi gibi kadının hayatına, varlık ve beden bütünlüğüne zarar verici uygulamaların hedefinde olmasına sebep olmaktadır.

Din, insana dönük yüzüyle insanların arzu ve isteklerinin meşrulaştırma aracı olarak yüzyıllardır işlev görmektedir.[200] Din mensuplarının içinde köktendinci hareketler olduğu gibi dinlere karşıt olan, herhangi bir dini inancı rasyonel bulmayan kesimlerin varlığı ve eylemleri hiç de az değildir. Özellikle günümüzde İslamofobi olarak tanımlanan bu eylemlerin tetikleyicisi olarak elbette ekonomik, dini, toplumsal, psikolojik, siyasi pek çok neden

---

[199] Pınar İlkkaracan, *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 12.
[200] Nazife Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 4 (2010), 62.

bulunmaktadır. Dünyanın adeta küresel bir köy haline gelmesiyle göçler artmıştır. Birçok ülke ırk ve din açısından kozmopolit bir yapıya ulaşmıştır. Irksal ve dinsel çoğulculuk kavramlarının ortaya çıkması ve bunun toplumlar tarafından da anlaşılması ve sindirilmesi zaman almıştır. Hatta kozmopolit kavramı bile, örtük olarak, içinde ırkçılığı barındırır.[201] Yapılan göçler sonucu değişen demografik yapılar toplum içinde yeni bir öteki oluşturur. Öteki'yle ilişkinin en belirgin özelliği ise aradaki kapanması zor farklılıktır. Bu bir başkalık deneyimi ve ötekiliğin getirdiği yabancılaşmadır. Müslümanların yaşantı ve inançlarının Batı'dan farklı olması, Batı'nın bu farklılığı tolere edemeyip inançları ve yaşayışları bakımından Müslümanları kötü görmeleri çoğulculuk fikrini yeterince özümseyememelerinden kaynaklı olabilir. Derrida bu konuda 'radikal bir sarsılmanın ancak dışarıdan gelebileceğini' ve bu sarsılmanın 'tüm Batı'nın ötekisiyle şiddetli ilişkisinde' ortaya çıkacağını söylemiştir.[202] Dünyadaki bu yapısal değişimle beraber gelen kültürlerarası tanışıklık sonucuna örnek olarak Birleşik Krallık'taki Müslümanların durumunu ve ekonomik cepheden kadınların o toplum içinde değerlendirilmesini gösterebiliriz. Birleşik Krallık'ta yaşayan tüm inanç grupları arasında en fazla işsizlik oranına Müslümanların sahip olması, Müslüman kadınların 'asalak' olarak nitelendirilmesi ve bunun sebebinin ise buraya göç eden Müslümanların özellikle Müslüman kadınların işsizlik oranının genel nüfusun üç katından fazla oluşudur.[203] Bu durumun sebebi İslam dininin eril söylemleriyle oluşturulmuş din yorumlarıyla kadının kamusal alanda çalışmasına izin verilmemesi ya da hoş görülmemesidir. Kadının evine ve çocuklarına bakması, kocasıyla ilgilenmesi ve hizmet etmesi övülmüştür. Bu durum dini yorumların revize edilmesiyle ve var olan algıların toplumsal yaşamın değişmesiyle birlikte güncellenmesi sonucunda kırılmış ve kadın kamusal alanda kendine yer edinmeyi başarmıştır.

2.3. Feminizm, Din ve Tanrı İlişkisi

Din, ataerkil dünyada kadınların hayatta yer edinme, hayata uyarlanabilme ve eril baskının kutsalıyla mücadele etme yolu ve yöntemi olarak da görülebilir. Kadın her dinde aynı konum ve statüde değildir. Hukukta, din algılarında, toplumda ve siyasette kadının ikincilliği aşikâr bir durum olsa da bu ikincilliğin veçheleri farklılık göstermektedir. Kadının bu farklı görünümleri bizi kadın hakkında ya da kadın-din, kadın-Tanrı ilişkileri hakkında

---

[201] Direk, *Başkalık Deneyimi -Kıta Avrupa Felsefesi Üzerine Denemeler-*, 54.
[202] Direk, *Başkalık Deneyimi -Kıta Avrupa Felsefesi Üzerine Denemeler-*, 55.
[203] Elmira Akhmetova, "Women in Islamic Civilisation: Their rights and contributions", *ICR Journal* 7/4 (2016), 475.

kesin yargılara varmaktan alıkoymaktadır. Yani kadınların farklı özelliklerinin olması, dini argümanların ve dinlerin kadına dair farklı tutumları, dinlerin içinde yer alan kadın tasvirlerinin toplumsal olarak farklı yorumlamaları ve yaşanış biçimleri tek bir kadın algısından bahsetmemizi zorlaştırmaktadır. Ancak dinlerin ve ataerkil yapının aynı anda aynı coğrafyada baskın olduğu zaman ve mekanlar değişse bile başlangıçta vurgulanan kadının ötekiliğinin, zaman, mekân ve şartlar değişse de hala kadın hakları için çaba gösterilmesine, kadına şiddeti engellemek için toplumsal, hukuki ve politik düzlemde ses yükseltmelerin devam ettirilmesine, kadının ailesinden bile korunmaya çalışılmasına bakıldığında toplumsal etkilerinin hala devam ettiği de apaçık bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Din, bireyin kutsal ya da ilâhî olarak nitelendirilen bir kaynağa olan bağlılığından ortaya çıkan bir inanç ve yaşam şeklidir. Bu aleme hükmettiği kabul edilen sonsuz mutlak güce bağlı olarak geliştirilen tüm terim, davranış ve uygulamalar din kavramı içinde yer almaktadır.[204] Yani bizim kadının dindeki ve toplumdaki yeri, konumu, statüsü, sahip olduğu kimlik ve rolleri hakkında konuşurken ve dinlerin kadın üzerindeki etkilerinden bahsederken dinin pratik hayatın düzenleyicisi, insanların söz, fiil ve davranışlarını belirleyicisi olarak toplumsal yönünü hatırımızda tutmamız gerekmektedir.

Orta Çağ'da kadınların durumunu belirleyen iki ana kesim, kilise ve aristokratlar, kutsal kitaptaki Havva/kadın anlatımlarını kadının doğası olarak formüle etmiş ve bu formülizasyonu yerleşik bir teori haline getirerek kadının erkekten daha aşağıda olduğu ya da olması gerektiğini, hukukta, aile ve toplum içerisinde de gerçek bir birey, hakiki bir özne olarak tanınmamasının her açıdan iyi ve geçerli olduğunu kabul ediyorlardı.[205] Hıristiyanlık, günahkar Havva ve Kutsal bakire Meryem ikilemini içinde barındırıyordu. Ama aynı toplum feodal yönetim biçimine ve ataerkil bir toplum yapısına sahipti. Bu nedenle kadın denildiğinde çoğu zaman akla günahkâr Havva'nın temsilcileri geliyordu. 13. yüzyılda anlatılan öyküler, fabllar ve eğlendirmeye yönelik hikayelerin tümünde ihtiyar kötü cadı kadınlar, kocasını aldatan kadınlar, budala ve aklı bir karış havada olan kızlar vardır.[206] Bu hikayeler içinde kadınların hep kötü özelliklerle anlatılması bize toplumsal hafızaya dair ipuçları vermektedir. Feminizm Batı menşeili bir ideolojidir. Bu noktada eril tahakküme yöneltilen eleştiri oklarının hedefi genellikle "Karanlık Çağ" olarak adlandırılan Orta Çağ dolayısıyla da Hıristiyanlık olmuştur. Kadının durumu ve problematik yönünün temel

---

[204] Ahmet Erhan Şekerci, *Aydınlanma ve Din: İngiliz Aydınlanma Geleneğinde Din Algısı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 20.
[205] Fatmagül Berktay, *Kadın Olmak Yaşamak Yazmak* (İstanbul: Pencere Yayınları, 1998), 210.
[206] Berktay, *Kadın Olmak Yaşamak Yazmak*, 214.

dayanağı dinlerin ve -teoloji üzerindeki etkisinden dolayı- felsefelerin olduğu vurgulanmıştır.[207]

Batılı düşünürlerden biri olan Nietzsche "Kadın özerk olmak ister: Bu amaçla erkekleri, "kadının kendisi" hakkında aydınlanmaya başlar, bu Avrupa'nın genel çirkinleştirilmesindeki en kötü gelişmelerden biridir. Kadınların bu kendilerini beceriksizce çırılçıplak ortaya koyma çabaları neyi aydınlatacak ki! Kadının utanmak için o kadar çok sebebi var ki: Kadında o denli çok aşırı titizlik, yüzeysellik, akıl hocalığı taslama sevdası, küçücük kendini bir şey sanmalar, küçücük dizginsizlikler, küçücük büyüklük tutkusu gizli ki -Davranışları ancak çocuklarla incelenebilir!- şimdiye dek temelde bulunanların hepsi erkek korkusuyla en etkin biçimde denetlenip bastırıldı."[208]

Nietzsche'nin bu sözleri daha önce de yer verdiğimiz batılı filozofların ve düşünürlerin kadın hakkındaki görüşleriyle ve kadın tanımlamalarıyla benzerlik göstermektedir. Kadınlara ait varoluşsal tüm özelliklerin küçümsenmesi ve aşağılanması, kötü olanın hep kadına nispet edilmesi ve bayağı görünen fiziksel, düşünsel bütün özelliklerin kadın cinsine ait olarak kabul edilmesi Batı toplumundaki ataerkil yapıyı kanıtlar niteliktedir. Aktaş'a göre ise Batı toplumunda uzun süreler kabul gören rasyonalizm ve onun getirisi olan manevi/ruhsal olanı önemsememe Yahudi ve Hıristiyan gelenekler tarafından da desteklenmiş, kadına ve doğaya hakimiyet, onları kontrol altına ve kullanma faaliyetleri de yine bu gelenekler tarafından beslenmiştir.[209]

Kadının varoluş mücadelesini de hakikat dışı gören Nietzsche "…Şimdi, kendisi hakkında bir korku uyandırmak istiyor: -Belki de bununla egemenlik kazanmayı. Ama, hiç de hakikati istemiyor: Kadın için hakikat nedir ki! Başından beri, kadın için hakikatten daha yabancı, itici, düşmanca ne var ki, -En büyük sanatı yalandır, en yüce derdi görünüş ve güzellik, itiraf edelim."[210] diyerek hakikat olgusunun kadının varlığıyla bağdaştırılamayacağını savunmaktadır.

Georges Duby Orta Çağ'a ilişkin bütün kaynakların erkekler tarafından hatta din adamları tarafından yazıldığını söylemektedir. Ona göre bu din adamlarının amacı çeşitli şekillerde ve düşmanca, saygısızca ve kadınlardan korkan söylemlerini gizeminden arındırmaktır. Senyörler ve prensler için kadınlar, ailenin çıkarlarına hizmet etmek için var olmuşlardır. Aynı zamanda kadının doymak bilmez cinsel iştah varsayımı erkeklerin her

---

[207] Aliye Çınar, "Din ve Kadın", *Klasik ve Çağdaş Konularla Din Felsefesi II*, ed. Abdullatif Tüzer - Fatma Yüce (Ankara: Elis Yayınları, 2022), 2/155.
[208] Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam (İstanbul: Yorum Yayınevi, 2001), 66.
[209] Cihan Aktaş, "Kadının Toplumsallaşması ve Fitne", *Journal of Islamic Research* 5/4 (1991), 252.
[210] Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, 66-67.

zaman korkusu olmuştur. Bu nedenle erkekler bir iltifat ve gelenek örtüsü altında kendi onurlarını korumak için kadınlara herhangi bir nesne gibi davranma kararlılığını sürdürerek bir 'erkek ahlakı' ortaya koymuşlardır.[211]

Tarihte dini mekanların kadınlar için birçok işlevi olmuştur. Örneğin kadınların eğitim almasında, sosyalleşmesinde, ev dışında bir meşguliyetlerinin olmasında, hemcinsleriyle iletişim halinde olarak karamsarlıktan kurtulmada, örgütlenmede, manevi olarak tatmin olmada, erkek egemenliğini kırma ve toplumsal adaptasyonda, ihtiyaç sahibi kadınların barınmalarında ve mağduriyetlerinin giderilmesinde, evlenmede dini mekanlar önemli rol oynamışlardır. Bu işlevsellik konumuz içinde yer alan üç din ve onların dini mekanları için de geçerlidir.

Daha önce bahsettiğimiz gibi din, bir yaşama biçimi olduğundan dolayı yer aldığı coğrafyaya ve içinde var olduğu toplumun yaşantısına göre şekillenebilir. Toplumlar tarih boyunca savaşlar, kıtlık, tabiat olayları, doğumlar, hastalıklar ve ölümlerle farklı evrelerden geçmiştir. Yaşanan büyük çaptaki olayları anlamlandırmak onlarla baş etmede oldukça mühim olduğu için Tanrı inancı ve din en önemli anlamlandırma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dinin farklı yaşanış ve yorumlanış biçimleri vardır. Din, toplumun yapı taşlarıyla iç içe olan dinamik ve canlı bir kavramdır. Bu nedenle özellikle buhran dönemlerinde toplum dine daha çok bağlanma eğilimindedir. Doğal afetler, ahlaki yozlaşmalar, süregelen yaşantıya vekurallara uymayan reaktif ideolojiler ve onların eylem ve talepleri toplumsal olarak kopuşların, sarsıntıların yaşandığı süreçlerdendir. Evrensel ve dinsel bir kategori olarak köktendincilik de buna benzer süreçlerin yaşanması sonucu özellikle sekülerleşmeye karşı ortaya çıkmış bir dindarlık formudur. Buna göre dini esaslardan asla taviz verilemez ve kutsal kitap yanılmazdır. Köktendincilik diğer bir ifadeyle fundamentalizm, ikinci dünya savaşından sonra yükselişe geçen bir tutum olmuştur.[212] Kavram olarak fundamentalizmin ortaya çıkışı Hıristiyanlık içinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle en yaygın tanım olarak *fundamentalizm,* bilimsel bilgiden etkilenmiş modern Hıristiyan düşüncesinin aksine, Hıristiyan kilisesinin bir dizi öğretilerine ve özellikle de İncil ayetlerinin doğruluğuna inanmak ve onu desteklemek demektir.[213] Başlangıçta Hıristiyanlığın dini değerlerini korumak ve insanlığı, ahlakı, günlük yaşamdaki işleyişi, devlet düzenini dinin emirlerine göre tahsis etmeyi amaç edinen bir

---

[211] Georges Duby, *The Knight the Lady and the Priest*, çev. Barbara Bray (New York: Pantheon Books, 1983).
[212] Zerrin Kurtoğlu, "Fundamentalizm", *Felesefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci (Ankara: Ebabil Yayınları, 2009), 6/894-896.
[213] Sönmez Kutlu, *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 63.

sistem olarak ortaya çıksa da modernleşme ve sekülerleşme hareketlerine karşı gösterdiği radikal tutumlarla birlikte fundamentalizm kavramı dini altyapısını kaybederek hoşgörüsüzlük, faşizm ve tahammülsüzlükle suçlanmıştır.

Fundamentalizm dini, teolojik ya da felsefi bir duruş değil aynı zamanda siyasal ve sosyal bir güç olarak da algılanmaya başlanmıştır.[214] Yani köktendincilik sadece tek dine ait bir kavram değildir. Esasen sekülerleşme ve modernleşmenin kavramları ve düşünce sistemiyle savaşmak ve onların argümanlarına karşı kutsal kitabın öğretilerini ve dini esasları koymayı amaçlamaktadır. Bu nedenle feminist ideolojinin ortaya koyduğu özgür kadın kimliği, bedeni ve cinselliği kavramlarının kutsal kitapla uyuşmadığını savunulur. Dolayısıyla köktendincilik ve kadın kimliğinin ya da cinselliğinin köktendinci ideolojilerce bir araç olarak kullanılması yalnızca İslam'a özgü değildir. Hıristiyan, Musevi, Budist ya da Hindu kadınlar da köktendinci akımların kadınların insan haklarını hiçe sayan uygulamalarıyla karşı karşıya kalmaktalar. Hangi dinden olursa olsun, tüm köktendincilerin kullandıkları ortak yöntem, dine ait mutlakiyetçi ve sorgulanması engellenen bir söylem yaratmaya çalışmalarıdır.[215]

Her dini sistem içinde köktendinci hareketler ortaya çıksa da bahsettiğimiz anlam değişmesinden ötürü hiçbir dini örgüt, cemaat ya da hareket kendini köktendinci olarak tanımlamamaktadır. Yine de ortaya çıkan birçok dini hareket genellikle etki alanını kanıtlamak ve kendini gösterebilmek için ya da modernleşmenin getirilerinden, örneğin kadınların çalışma hayatına girmesinden veya kanun önünde daha fazla hak elde etmesinden, rahatsızlık duyan ancak bunu dile getirmede pasif kalan kimseler, kendi bünyesine taraftar toplamak için kadın kimliği ve bedeni üzerinde baskıcı uygulama ve söylemler üretirler.

Bu baskıcı söylemlere karşı çıkanlar, toplumsal tabu alanı olarak ilan edilen kadın bedeni ve cinselliği hakkında açıkça yazanlar ne yazık ki o an toplumda var olan dini-siyasi rejim tarafından baskı görmüş hatta toplumdan tecrit edilmiştir. Bunun en açık örneği Teslime Nesrin'dir. 1990'lı yılların başında *Lajja (Utanç)* adlı bir kitap yayınlamıştır. Bangladeş'te yayınlanan bu kitabın içerisinde orada yer alan Hinduların haklarını savunmaya yönelik iddialarla birlikte İslam'ın kadınlara bakışını da eleştirel bir dille ele alan ve evlilik dışı cinselliğin kadının hakkı olduğunu söylüyordu. Kısacası toplumsal ve dini birçok tabuya dokunuyordu. Kitabın basımından sonra önce kendi ülkesinde köktendincilerin tepkilerine ve saldırılarına uğradı daha sonra ise Hindistan ziyareti sırasında baskıya maruz kalarak

---

[214] Kurtoğlu, "Fundamentalizm", 6/898.
[215] İlkkaracan, *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*, 22.

saldırıya uğradı.[216] Şimdilerde İsveç'te yaşamını sürdüren Nesrin, kendi ülkesinden tecrit edildikten sonra bir süre Fransa'da yaşamış ve kadın hakları mücadelesinden dolayı "Onursal Hemşeri" unvanı almıştır. Fransa'da yayımlanan L'Humanité gazetesinden Dominique Bari ve Rosa Moussaoui'nin sorularını yanıtlamış ve her dinin köktendinciliğine karşı çıktığını söylemiştir. Nesrin'e göre dinlerde erkeklerin gücü kadınlar üzerinde kurabildikleri baskıyla ölçülüyor. Köktencilik de kaynağını dinden alıyor. Yani hiçbir din kadın-erkek arasında eşitliği övmüyor, öğütlemiyor. Tüm dinler kadınlara düşman. Hepsi kadına baskıyı teşvik ediyor, hepsi kadınların erkeklerle aynı haklardan yararlanmasını engelliyor. Hiçbir biçimde kadının özgürlüğüyle bağdaşmayacak ataerkil sistemlerin ilelebet sürmesini istiyor.[217] Nesrin gibi daha birçok kadın yazar dinin ataerkil toplum ve devlet düzeni içinde baskı görmüştür. İşin ilgi çekici yanı ise baskı o denli büyüktür ki Nesrin gibi düşünenler dahi toplumsal baskı, vatanından ayrılma, iş ve statü kaybı gibi pek çok sonucu göze alamadıkları için fikirlerini beyan edememişlerdir. Nesrin'in durumu patriarki ve dinin birleşiminin kurduğu tahakkümünün en belirgin kanıtlarındandır. Din bir kurallar bütünüdür ve bu kurallar çerçevesinde mensuplarına bir yaşam biçimi sunar. Örneğin evlilik dışı cinsel ilişki neslin devamlılığını zedeleyeceğinden ve soy bağını koparacağından tektanrıcı dinler dahil olmak üzere birçok dini inanç sistemi ve ideoloji tarafından yasaklanmıştır. İnanan kimseler bu yasağı ailenin korunması, neslin sağlıklı bir şekilde devamlılığı gibi faydaları göz önünde bulundurarak dinin çizdiği sınırlar çerçevesinde bir cinsellik tercih ederler. Bu nedenle inanan ya da inanmayan bir kişinin "dinler kadının cinselliğini engelliyor, kadının cinsel özgürlüğünü elinden alıyor" gibi bir algı ve düşünce ortaya koymak, dinin toplumu ve toplumsal pratikleri düzenleyici unsurlarını görmezden gelerek tek yönlü ve indirgemeci bir yaklaşımla konuyu ele almak anlamına gelmektedir. Özellikle İslam dini insan hakları bakımından kadın ve erkek ayrımına gitmemiştir. Zarurat-ı hamse kavramıyla ifade edilen canın, malın, dinin, aklın ve neslin korunması hususunda oldukça hassas olan İslam dini bunların korunmasında erkek ve kadını eşit görmektedir. Nesrin "tüm dinler kadına düşman" derken kendi yaşadığı ve dini bir veçhesi olan tecrübelerini bu indirgemeci yaklaşımla aktarmıştır.

Ötekilik yalnızca yaşamsal karşılığı olan bir süreç değil aynı zamanda zihinsel ve bilişsel bir süreçtir. Deneyimler, tecrübeler ve toplumsal normlar insanı şekillendirir. "Belirlenmemiş olan ve her birimizin tarihi tarafından saptanmak zorunda olan şey başkasıyla

---

[216] İlkkaracan, *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*, 23.
[217] "Tüm Dinler Kadınlara Düşman-Teslime Nesrin" (Erişim 11 Ağustos 2023).

olan ilişkinin türüdür" der Sartre.[218] Bu noktada insan zihninin aşkınlık düşüncesine sahip olması, sadece görüneni değil görünmeyeni de düşünebilmesi onun en dikkat çeken ve hayranlık uyandıran özelliklerinden biridir. Dolayısıyla insanların var oluş ve yaşamın nedenliliği üzerine düşünebilmesi ona Tanrı'yı ya da aşkın olan bir varlığı tahayyül edebilme imkânı sunmaktadır. Aşkın olan varlık bazen doğa bazen de Tanrı olmuştur. Tanrı'nın da farklı tezahürleri bulunmaktadır. Tektanrıcı olarak kabul ettiğimiz Yahudilik ve İslam'ın bile Tanrı hakkında bazı sınırlamaları bulunur. Örneğin Yahudiler, Tanrının kutsal adını söylemeyi yasaklarlar ve Müslümanlar da tanrısal imgelemi görsel olarak ifade etmekten uzak dururlar ve Tanrı hakkında konuşulurken somut bir gerçekliğe atıfta bulunulmaması noktasında oldukça dikkatlidirler. Bu titizlik, 'Tanrı' dediğimiz gerçekliğin bütün insani ifadeleri aştığını anımsatmak içindir.[219]

Kadının karanlık ve çelişkili tarihinde dini algılar önemli ve kritik bir rol oynamaktadır. Bu yüzden Hıristiyanlıkta Meryem ve Havva dikotomisi içinde kendine yer bulmaya çalışan kadının hikayesi trajiktir. Bir yanda el üstünde tutulacak kadar kutsal Hz. İsa'nın annesi diğer yanda ilk günahı işleyerek tüm insanlığı günah içinde doğmaya mahkûm eden, çekilen acıların, var olan kötülüklerin sebebi olan Havva vardır.[220] 'Kadın nedir?' sorusu sorulduğunda kutsal Meryem'in değil de Havva'nın sahip olduğu özelliklerin sıralanmasında elbette dönemin inanç sisteminin sosyal hayatın her alanına hakimiyeti ve kutsal kitabın kadına dair baskılayıcı ve tahakküm altına alıcı "Ey kadınlar kocalarınıza Rabbe tabi olur gibi tabi olun. Çünkü bedenin kurtarıcısı Mesih Kilisenin başı olduğu gibi erkek de kadının başıdır"[221] gibi söylemlerinin de etkisi büyüktür. On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda Roma kilisesinde Meryem Ana kültünün yaygınlaşmasıyla günahkâr Havva imajı kısmen kırılarak Meryem, günahkâr kadını kurtaran 'Yeni Havva' olarak tasvir edilerek önce kilise nazarında sonra da toplum nazarında kadının konumu kısmen iyileştirilmiştir.[222]

Patriarkinin kadına din ve Tanrı buyruğu olarak sunduğu birçok şey aslında kendi istek, arzu ve zihinsel kurgularının ürünüdür. Birçok dini sistemde Tanrı merhametli, affedici, bağışlayıcı, kolaylaştırıcı ve iyidir. Ancak konu kadın olduğunda Tanrı'nın oldukça sert, tutucu, kısıtlayıcı ve cezalandırıcı olduğunu görürüz. Kadınların eve kapatılmaları, eşlerine

---

[218] Jean-Paul Sartre vd., *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi* (İstanbul: İttihaki Yayınları, 2010), 520.
[219] Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi: İbrahim'den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Anlayışı*, çev. Özel Hamide Koyukan - Kudret Emiroğlu (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998), 5.
[220] Özlem Genç, "Ortaçağ Avrupasında Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011), 241.
[221] Efesolulara 5: 22-23
[222] Muhittin Çeken, "Tapınak Şövalyelerinde Kadın" 87/308 (2023), 27.

yahut babalarına tabi olmaları, övgüden çok yerginin muhatabı olmaları bunun göstergesidir. Bu nedenle kadınların Tanrı deneyimleri toplumsal düzlemde oldukça acılı ve travmatiktir. Tanrı şiddetin emredicisi, değersizliğin, ötekileştirmenin, erkeğe tabi olmanın kurucusudur. Dolayısıyla kadınlar kendi kurtuluş mücadeleleri tarihinde zaman zaman dini mekanları ve Tanrı buyruklarını özgürleşme aracı olarak görseler de modernleşme, sekülerleşme ve bunların getirdiği ekonomik ve kapitalist yaşam formunda Tanrı'yı ve dini kurtuluş mücadelelerinin bir parçası haline getirmekten uzak durmuşlardır. Din ve toplum düzeninin sıkı sıkıya bağlı olduğu toplumlarda ise kadının var oluş mücadelesi, Tanrı buyruklarını kadın gözüyle yeniden yorumlama ve sevgiye, merhamete dayalı yeni bir din dili oluşturma yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Kadın ve erkek kavram olarak iki farklı biyolojik cinsiyetin ifadesidir. Ancak toplumda kadın ve erkek dediğimizde sadece biyolojik cinsiyet farklılığının çok ötesinde anlamlar ifade etmektedir. Bunun da sebebi toplumsal cinsiyettir. İnsanlar doğdukları andan itibaren önce ailesinde sonra toplum içinde kendi cinsiyetine ait vurgular, şemalar ve algılarla karşılaşır. Bunları öğrenir ve benimser. Ataerkil toplumlarda bu durum erkeğin yüceltilmesi, kadının ikincilleştirilmesi, erkeğin önemli konum ve işlerle görevlendirilmesi, kadının daha basit, sıradan, değerli bulunmayan ve kalıcılığı olmayan işlerle görevlendirilmesiyle olur. Bunun sonucunda erkek hâkim konuma gelirken kadına yönelik bilgi üretimine ve onu denetleme güdüsüne sahip olur. Bu durum toplum tarafından da kabul görüp desteklendiği için sosyal bir realite olarak kendini gösterir. Kadın ev ve aile merkezli algılanırken erkek güç ve otorite figürü olarak yükselmektedir.[223]

Hıristiyan filozoflarından Tertullianus ve Augustinus da kadın hakkında oldukça kötümser, suçlayıcı ve aşağılayıcı bir üslup benimsemişlerdir. Kadına şeytanın kapısı diyen Tertallianus aynı zamanda onu tüm kötülüklerin müsebbibi olarak kabul ederken Augustinus ise ister eş ister anne olsun kadında sakınmamız gereken şey aynı Havva'dır demiştir.[224] Burada kutsal kitap anlatılarındaki kadın profilinin ne denli etkili olduğu görülmektedir. Kadın ve onun cinselliği hem aşağılanmakta ve küçümsenmekte hem de korkulan ve sakınılması gereken bir durum olarak görülmektedir. Onlara göre kadının cinselliği her yeni doğanda tekrar eden bir lekedir. İnsanlığın yaşadığı felaketler de yine kadının başlangıçta yaptığı hatanın bir cezasıdır. Bu düşünceye göre Tanrı da bir hata yüzünden tüm insanlıktan sürekli intikam almaya çalışan, onları cezalandıran aşkın bir güç olarak karşımıza

---

[223] Asım Yapıcı, *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020), 131-132.
[224] Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi: İbrahim'den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Anlayışı*, 144.

çıkmaktadır.

Kadınlık kimliğine kadına ait olmayan pek çok sıfat, algı, rol ve davranış biçimleri yüklenmiştir. Kadının kim olduğuna kadın değil toplum karar vermiştir. Hangi işleri yapabileceği, ne giyineceği, nerede oturacağı, nerede yaşayacağı, anne olup olmaması, nasıl davranması gerektiği de daima ataerkil toplumun algısıyla belirlenmiştir. Bundan dolayı kadın kendi bedenine ve benliğine dair kendine ait bir portre oluşturamamış, sürekli başkaları tarafından çizilen bir çerçevenin içine uyum sağlamaya özen göstermiştir. Bir yerlere ait olma çabası, verili görev ve rollere göre davranma zorunluluğunu hissetme kadında ötekilik bilincinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Diğerlerine göre kendini tanımlayan bir varlık olarak kadın, içinde barındırdığı potansiyellerin tamamını kendine çizilen sınırlar dahilinde ortaya çıkarmaya ya da bastırmaya çalışmıştır. Tüm bunlar kadınlık durumlarını anlamasına, kendi varlığını anlamlandırmasına, benliğinin edilgen hale gelmesine ve kendine yabancılaşmasına neden olmuştur.

Kadınlık tarihine baktığımızda kadınların var oluş mücadelesinin, kendileri için verdikleri savaşın evrim basamakları düzenli bir ilerleyiş halinde olmadığı açıktır. Çünkü her kadının yaşadığı coğrafya, kendine sağlanan imkanlar, maruz kaldığı baskı ya da ötekilik hissiyatı aynı değildir. Burjuva sınıfına mensup zengin ya da toprak sahibi bir kadınla standart bir yaşam süren yahut dönemin maddi koşullarının altında bir yaşantıya sahip olan bir kadın aynı beklentilere sahip değildir. Dinler, ataerkil toplumlardaki kadının pratik hayattaki koşullarını kolaylaştırmadıkları gibi kadının ezilmesinde pozitif yönlü katkı sağlamışlardır. Özellikle Hıristiyanlık ideolojisinin bu konuda etkisi oldukça büyüktür. İncil'de cüzzamlılara olduğu kadar kadınlara da uzanan bir hayırseverlik esintisi vardır ve kadınlar ancak Kilise'nin boyunduruğu altına girdiklerinde göreli olarak onurlandırılmışlardır.[225]

Kadın bedeninin ancak bir erkekle ya da erkeğin yanında anlam bulacağı düşüncesi ataerkil toplum düzenindeki yerleşik fikirlerdendir. Bu nedenle kadın bekarken namusunu, bekaretini korumalı, evlendiğinde ise anne olmalıdır. Bu iki seçeneğin dışında kalması durumunda toplum içindeki kısmi saygınlığını da yitireceği, şiddete, mobbinge maruz kalabileceği açıkça kadına bildirilir. Oysa kadın varlık olarak var olması bakımından değerlidir. Kadının ve cinselliğinin ya da kadın bedeninin ataerkil toplum yapısı ve çeşitli din yorumları tarafından tehlikeli görülmesi kadına mecburi kimlik atıflarının yapılmasına neden olmuştur. Ontolojik olarak var olması, dünyayı bedeniyle algılaması noktasında kadın,

---

[225] Beauvoir, *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, 1/125.

erkekle eşittir. Kadının beden ve cinselliğine atıfla kullanılan kavramlardan biri namustur. Namus kelimesi Yunanca nomos kelimesinden türetilmiştir ve günümüzde de kullanılmaktadır. *Nomos*, İlkçağ Yunan felsefesinde yazılı ya da yazılı olmayan "yasa", "yerleşik kural", "gelenek-görenek" ya da "töre" anlamında kullanılan bir terimdir. Felsefi bir söylem olarak başlangıçta doğada hüküm süren düzenliliğe ve doğa yasalarına karşıt bir biçimde toplum içinde insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemeye ilişkin "kurallar bütünü" olarak ortaya çıksa da zaman içerisinde kutsal bir kimliğe bürünerek "tanrısal kökenli, yazılı olmayan evrensel yasa" anlamında da kullanılmaya başlandı.[226] Ancak ataerkil toplumlarda yasakoyucu ve yasa düzenleyiciler erkeklerdir. Bundan dolayı kadın için yasaların koruyuculuk kapsamı feministler tarafından tartışılmıştır. Thrasymakhos, adaletin gücü elinde bulunduranların bir icadı olduğunu iktidardakilerin yasaları kendi çıkarlarına göre koyduklarını ve yasakoyucuların dışında kalan herkesin toplumsal düzen ve adalet için bu yasalara tabi olmalarının gerekliliği hakkında beklentileri olduğunu söylemektedir.[227] Feminist düşünürler de bu pencereden bakarak genel olarak iktidarı ve gücü elinde bulunduran aynı zamanda yasaları koyan, düzenleyen ve uygulayanların da erkek olduğunu söyleyerek kadınların erkeğin adaletine göre bir yaşam sürdüğünü savunurlar. Çünkü evlenmek, anne olmak kadının kendi bedenine ait tasarruflardır.

Kadının neliği, konumu, varlığı çoğunlukla erkekler tarafından tanımlanmıştır. Çünkü kadın varlık olarak pek çok din, kültür ve ideolojide pozitif bir anlam ifade etmemektedir. İnsanlar olarak pratik ve teorik yaşam döngüsünde faydalı, pragmatik ve olumlu düşünceleri, varlıkları kendi öz varlığı ile tek başına düşünüp anlamlandırırken olumsuz ve negatif düşünceleri ya da varlıkları diğer şeylere "ötekine" göre anlamlandırmaya eğilimimiz yüksektir. Bu noktada Heidegger'in *el altında (zuhanden)* ve *elde mevcut (forhanden)* kavramlarının analizi durumu daha açık hale getirmektedir. Heidegger'e göre el altında bir nesnenin pratik amaçlar için kullanıma elverişli durumunu dile getirmektedir. Elde mevcut ise yine bir nesnenin bizim pratik amaçlarımızdan azade halini yansıtmaktadır. Buna göre el altında, bir şeyi kendi dışındaki bir şey açısından görme durumudur. Elde mevcut ise bir şeyi kendine özel hali ile anlamaktır. El altında, bir şeye empoze edilen sınırlı (pratik) bir anlam ufkunu ön plana çıkardığı için o şey artık kendine özgü bir mekândan ve anlamdan yoksundur.[228] Kadın, ataerkil toplumlarda el altında bir varlık olarak görülür. Kendine özgü

---

[226] Abdülbaki Güçlü vd., *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2008), "Nomos", 1045.
[227] Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020).
[228] Burhanettin Tatar, "Bilinmeyen Alan (Terra ıncognita)'ın Keşfine Bir Vesile Olarak Ötekinin Boşluğu",

ontolojik bir varlıktan uzaklaştırılmış, erkeğe göre konumlandırılmış ve mekânsal özgürlüğü kısıtlanmıştır. Oysa her birey varlık ve benlik sahibi olması hasebiyle biriciktir.

Bir insan, bir sanat eseri, bilimsel bir bilgi yahut tarihsel bir olay/kişi hakkında konuşulduğunda, konuşulan insanın boyu, sanat eserinin hacmi veya bulunduğu konum, bilimsel bilginin üretildiği laboratuvarın fiziki şartları dikkate alınmazken kadın hakkında konuşulduğunda onun ontolojik anlamından öte ne olduğu, nerede olduğu ya da olması gerektiği öncelenmektedir. Oysa varlık olarak önemli olan varlığımızın anlaşılması ve fark edilmesidir. Her insan kendi varlığı için açılan boşluk için(d)e doğar ve tam da bu nedenle özel ve kıymetlidir.[229] Peki söz konusu kadın olduğunda neden onun öz-varlığı görmezden gelinerek varlık alanının dışına çıkarılıyor? Kanaatimizce toplumdaki ontolojik boşluk din, gelenek, siyaset ve politika gibi etkenlerle ve iktidar biçimlerinin normlarıyla doldurulduğu için tarihsel süreçte kadının kendini gösterebilme bunun yanı sıra var olan potansiyelini gerçekleştirebilmesini de olumsuz etkilemiştir.

Ayrıca kadınlar uzun yıllar sadece eş ve anne olduğu için değer görmüştür. Yasalar tarafından korunması bile bu iki kimliğe sahip olmasına bağlıdır. Yani ataerkil toplumlarda annelik hem kadına değer verilen bir özgüllüğü, yani birini dünyaya getirme gücünü, hem adına siyasal ya sosyal haklar talep edilecek bir toplumsal işlevi; hem de ezilmenin kaynaklarından birini oluşturur.[230] Dinlerde de durum böyledir. Kadının değerli sayıldığı, övgü aldığı konular iyi bir eş olma ve anne olma üzerinedir. Örneğin Hıristiyanlıkta Kutsal Meryem'in kadın olarak değer görmesinin sebebi hem bakire olması hem de anne olmasıydı. Aynı şekilde Yahudilikte doğum ve neslin devamı oldukça önemli bir yere sahiptir. Kendilerini seçilmiş bir toplum olarak gören Yahudiler için Yahudilik sadece bir din ya da inanış değil aynı zamanda bir kimliktir.[231] Dolayısıyla her doğan bebek Yahudi kimliğiyle doğar. İslam'da durum diğer iki dinden daha farklı olsa da yani Kur'an'ın pek çok yerinde kadına iyi davranma öğütlense de köktendinci hareketler ve dini buyrukların eril dil tarafından yorumlanması kadının toplumsal yerinin iyileştirilmesinde engel teşkil etmiştir.

Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi 30 (2020), 3.

[229] Tatar, "Bilinmeyen Alan (Terra ıncognita)'ın Keşfine Bir Vesile Olarak Ötekinin Boşluğu", 4.

[230] Hırata vd., *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, 39.

[231] Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 251-252.

SONUÇ

Feminist düşünürlere göre tarih, kadın için bir özgürlük alanı tayin etme konusunda eksik ve yetersiz kalmıştır. Kadın ataerkil kültür içinde baskı, şiddet ve tahakkümün öznesi olmuş, hakiki öznenin ancak ötekisi olarak görülmüştür. Ancak kadın hakkındaki din algıları ve din yorumları rollerin, dayatmaların sonucu veya kesişim kümesi değildir. Patriarki kadını ve bedenini özne değerinde görmeyip metalaştırdığı ve nesneleştirdiği için eril dünyada kendi çıkarları doğrultusunda kadının varlığını sürdürme gayesi taşıdığı için dolayısıyla aslında hakiki bir özne olan kadının varlık alanını kısıtladığı ve müdahalede bulunduğu için ontolojik bir sınır ihlali yapmıştır.

Çalışmamızda kadının ontolojik bir varlık olarak toplumda, dinde ve felsefede neden ve nasıl problem haline geldiğini, bunun sebeplerini, altında yatan temel dinamikleri ortaya koymaya çalıştık. Bu dinamiklerin Tanrı ve kadın arasında mesafeleri açtığı, kadının dine ve Tanrı'ya olan tutumunun değişmesine yol açtığı da bir gerçektir. Kadının yeri ve konumu varlığı ve kimliği uzun yıllar tartışılmıştır. Bu tartışmanın kökleri mitoloji anlatılarına kadar da uzanmaktadır. Anaerkil bir hüviyete sahip olan mitolojik anlatılardaki kadın profillerini tamamen hayal ürünü veya radikal feministlerin uydurmaları olarak görmek, koca bir tarihi hayal gücüne indirgemekten öteye gitmeyecektir. Mitolojilerin, devletleşmeyle beraber zamanla dönüşüm geçirdiği de bilinen bir gerçektir. Ataerkil dönüşüm burada başlamış olup Yahudilik ve Hıristiyanlığın kadına karşı takındıkları tutumla oldukça güçlenmiştir. Yani ataerkillik din ile kutsal bir görünüm kazanmış ve kadın toplumdaki öteki haline gelmiştir. Bu süre uzun yıllar devam etmiştir. Aydınlanma ile beraber dinlerin irtifa kaybetmesi, insanın değer kazanması ve her şeyin merkezine konulmasıyla kadınlar, feminizm denilen ideolojik hareketle kendi haklarını kazanmaya çalışmışlardır. Kadınların bu çabası için o zamanlar "Kadınlar daha önce de çıldırmışlardı. İşte yine aynı şeyi yapıyorlar. Bu bir saman alevinden başka bir şey olamaz."[232] denilmişti. Ancak geçmişe ve günümüze baktığımızda bu söylemlerin bir karşılığının olmadığını açıkça görebiliriz.

Çalışmamızda tektanrıcı dinlerin kadın tasavvurlarını, kadının din ve Tanrı ile olan ilişkisini ve feminizmin bu ilişki içindeki din yorumlarını da felsefi bir düzlemde ele almaya çalıştık. Din algılarının ve yorumlarının ataerkil sistemi destekleyip desteklemediğini görmek ve kadının toplumdaki ikincil konumuna günah, kirli, eksik söylemlerle nasıl bir etkide bulunduğunu incelemek için sınırlılığımız dahilinde tektanrılı dinlerin kutsal kitaplarındaki

---

[232] Mitchell, *Kadınlık Durumu*, 28.

kadın tasavvurlarına ve yaratılış öykülerine yer verdik. Buna göre Yahudilik ve Hıristiyanlığın kutsal kitaplarında yer alan yaratılış öykülerindeki Havva tasvirinin yorumlanması ve diğer tüm kadınlar için geçerli kılınarak bir düşüş teolojisinin oluşturulması kadının konumu ve statüsünü negatif yönde etkilemiştir. İslam dini ve kutsal kitabında yer alan kadına dair söylemler ve toplumsal boyutta kadın-erkek ve aile ilişkilerinin yer aldığı kısımları incelediğimizde ise dinin vahyolunduğu coğrafyada yaygın ve etkin bir sistem olan patriarkinin izlerini görmek mümkündür. Ancak buradan İslam'ın ontolojik olarak kadının ötekiliğini emrettiği gibi bir sonuç çıkaramayız. Çünkü Kur'an'ın birçok yerinde erkek ile kadın arasında yaratılış açısından hiçbir farklılığın olmadığı, insanların kul olma yönünden eşit oldukları ve üstünlüğün ancak takva ile olacağı belirtilir.

İnsanlık tarihine baktığımızda tüm gücüne ve benimsenmişliğine karşın, ataerkil sistemin dünyanın hemen her yerinde sorgulama geçirdiğini, özellikle Batı dünyasında oldukça sarsıldığını görmek mümkündür. Uzun yıllar erkeklerin egemenliğinde olan iktidar araçlarına -bilgi, ekonomi ve yönetim gücü- kadınların ulaşması ve sahip olması patriarkinin büyüsünü bozmuş ve meşruiyetine darbe vurmuştur. Bu itibar ve meşruiyet kaybıyla birlikte ataerkil zihniyet ile adeta bir bütün olarak görülen din anlayışları ve yorumları da payını almıştır.[233] Dinin özü ile din anlayışları, din algıları, din yorumları birbirinden farklıdır. Din dediğimiz şey kutsalı içinde barındıran, insanı hakikate ulaştırmayı vaat eden bir yaşam biçimi ve yoldur. Belli sınırlılıkları, insana, evrene ve yaşama dair teorik ve pratik formları bulunur. Toplumsal yönü kuvvetli bir olgudur. Bu nedenle yoruma, yaşamsal farklılıklarla özdeşleşmeye açıktır. Kadınların Tanrı ve din algılarıyla ilişkisi tarihsel süreçte coğrafi şartlara göre değişiklik göstermiştir. Örneğin Hıristiyan bir kadınla Müslüman bir kadın aynı Tanrı tasavvuruna ve aynı din algısına sahip değildir. Çünkü mensup oldukları dinlerin kadın tasavvurları, kadına yaklaşımları da birbirinden farklıdır. İslam dini için kadının ötekileştirilmesi veya toplumdan tecrit edilmesi gibi bir durumdan söz etmesek de sembolik anlatımların yanlış kanalize edilmeleri ve İsrailiyattan olan bazı düşüncelerin hakikat gibi anlaşılmasıyla bazı tepkisel oluşumlar ortaya çıkmıştır. Oysa İslam ataerkil yapıyı tasvip eden ve eril tahakkümü desteklemek için var olan bir oluşum değildir.

Tarihsel bir varlık olan insan, kadınlarla ilgili sembolik ifadeleri bile anlamakta yetersiz kalırken bir de bunun üzerine toplumda kadın varlığının bizzat kendisi ile yüzleşmek durumunda kalır. Bu da problemlerin sebeplerinden biri olmaktadır.

Burada çözüm önerisi olarak feminist felsefeyi sunabiliriz. Çünkü feminist felsefenin

---

[233] Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemlerin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 42.

hedefi, toplumsal ve zihinsel olarak ötekileştirilen kadının yine bir zihin değişimiyle var olması gereken yere gelebilmesini sağlamaktır. Biz burada felsefenin bize sağladığı olanakları ve özgürlük sahasını kullanarak ontolojik olarak bir problem haline getirilen kadının durumunu ortaya koymaya çalıştık. Tarihte kadınların toplumda, dinde, felsefede ötekiliğe itilme durumlarına ilk tepkileri ve mücadele etme yöntemleri feminizmle olmuştur. Bizim burada asıl konumuz tepkisel ve politik bir veçheye sahip olan feminist ideolojinin kadının yerini nasıl değiştirdiği ile beraber asıl ilgilendiğimiz nokta kadının ontolojik olarak felsefi bir değerlenmesidir. Biz ise feminizmin ortaya koyduğu toplumsal cinsiyet, cinsel fark gibi kavramlarla felsefi düşünce sistemimizin dinamiklerini ortak bir paydada değerlendirerek yaygın olan eril tahakkümü ve rasyonalitenin temsilcisi olarak erkek cinsinin değişebilirliğini ortaya koymaya çalıştık. Felsefi düzlemde kadını görünür kılmanın, gerçek bir özne haline gelmesinde feminist din felsefesi önemli bir katkı sunabilir. Burada hatırda tutmamız gereken konu ise kadın-erkek arasındaki var oluş ve görünürlük mücadelesinin din anlayışları üzerinden bir hesaplaşmaya dönüştürülmemesi gerektiğidir. Çünkü feminizm insan kaynaklı bir ideoloji iken dinler ve din anlayışları kutsiyet özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Dinlerin insana bakan yönü yorumlarla eleştirilebilir olandır ki bu eleştiri geleneği yüzyıllardır var olan ve var olmuş ve var olmaya da devam edecektir. Ancak dinlerin tanrısal yönü, inanç ve iman tarafı, bizzat Tanrı buyruğu olan emir ve yasaklamalar iktidar mücadeleleri içinde, özellikle inanmış insan için, taraf olamayacak kadar önemlidir.

Biyolojik olarak verili cinsiyetimiz, DNA kodlarımız ve kromozom dizilimimiz bizi kadın ve erkek olarak tanımlar. Ancak toplum içinde kadın ve erkek olmak, birinin diğerine üstünlüğünü gerekli kılmaz. Tıp doktoru Miriam Grossman da biyolojik cinsiyetin bir gerçeklik olduğunu ancak dişilik-erillik normlarının yani toplumda kadın ve erkek birey olmanın ifadesinin bir algı, his, kendini tanıma yolu ve deneyim olduğunu söylemektedir.[234] Bundan dolayı biyolojik olarak atanan cinsiyetimiz diğerine üstünlük kurmamızın doğrudan ya da dolaylı bir gerekçesi olmamaktadır. Kadını kadın olduğu için veya dinde kötü olarak tanımlandığı için ötekileştirmek, fırsat eşitliği tanımamak adaletli bir tavır olmaktan uzaktır.

Dinlerin kadın tasvirleri ve kadının toplumsal statüsüne etkileri konusuna gelecek olursak İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan daha farklı bir noktada yer almaktadır. Çünkü kadının yaratılışına dair Hıristiyanlığın kutsal kitabındaki gibi ötekileştirici bir ayrıma gitmez. Kadını günahın ve kötülüğün sebebi olarak tanımlamaz. Ayrıca İslamiyet'in ilk

---

[234] "What Is a Woman? Belgesel - Türkçe Altyazılı", haz. Ayık Kitap, *YouTube* (06 Haziran 2023), 00:26:02-00:27:51.

dönemlerinde yani Hz. Muhammed döneminde ve sonrasında kadınlar kamusal alana girme, mal edinme, eğitim alma gibi pek çok hakka sahip olmuştur. Kadınların İslamiyet'in erken dönemlerinde bile birçok hakka sahip olmasına rağmen sonradan edilgen ve marjinal bir konuma yerleştirilmeleri, toplumdan ve kamusal alandan uzaklaştırılmaları, dışlanmaları kademeli olarak gerçekleşmiştir ve kadının ötekiliğinin doğru anlaşılabilmesi için dini, siyasi ve toplumsal düzlemde değerlendirilmelidir. Yani kadının toplum içinde ikincil konuma indirgenmesi, ötekileştirilmesi, baskı ve zorlamalara hatta fiziksel, ekonomik ve psikolojik şiddete maruz kalması kadının öz benliğine, varlık düzlemindeki yaşamsal formuna ve kadınlık kimliğine yabancılaşması demektir ki bu da ontolojik bir kayıptır.

Son olarak da şunu belirtmek isteriz ki kadınların kadınlığını gösterme şekilleri zamana bağlı olarak değişiklik gösterse de artık kadınlarla ilgili yapılan tartışmaların nesnesinin değil öznesinin kadın olması gerektiği düşüncesindeyiz. Çünkü kadın hakiki bir varlık ve öznedir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Mevlüde Feyza. *Sümer, Türk, Yunan Mitolojilerinde Tanrıçalar ve Dişi Ruhlar Üzerine Karşılaştırmalı İnceleme*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ts.

Akdemir, Ferhat. *Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi*. Ankara: Elis Yayınları, 2007.

Akhmetova, Elmira. "Women in Islamic Civilisation: Their rights and contributions". *ICR Journal* 7/4 (2016), 474-491. https://doi.org/10.12816/0035218

Aktaş, Cihan. "Kadının Toplumsallaşması ve Fitne". *Journal of İslamic Research* 5/4 (1991), 251-259.

Aktok, Özgür. "Heideggeri'in Tekniğe Yönelik Düşüncesinde Ontik-Ontolojik Ayrımı: Tekniğin Teknik-Olmayan Özü". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 32 (2021), 205-231.

Aktulan, İlknur. *Beden ve İktidar: Radikal Feminizmin Cinselliğie Bakışının İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Akyüz, Esence Mısra. *Güncel Sanatta Feminizm Bağlamında "Kadın" İmgesi*. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Alıcı, Mustafa. "Feminist Din Çalışmaları". *Felsefe Ansiklopedisi*. ed. Ahmet Cevizci. Ankara: Ebabil Yayınları, 2009.

Anderson, Pamela Sue. "Feminist Din Felsefesi". *Din Felsefesi: Klasik ve Güncel Meseleler*. 362-364. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2018.

Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi: İbrahim'den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Anlayışı*. çev. Özel Hamide Koyukan - Kudret Emiroğlu. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.

Augustinus. *İtiraflar*. çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.

Aybakan Saliya, Derya. *Judith Butler ve Post-Modern Feminizm*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Batuk, Cengiz. *Hıristiyanlığın Asli Günah Doktrini Bağlamında Mitoloji ve Tarihsellik*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora, 2006.

Batuk, Cengiz. *Mitoloji ve Tarihsellik: Hıristiyanlığın Asli Günah Mitinin Tarihsel Dönüşümü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Baudrillard, Jean. *Tüketim Toplumu*. çev. Hazan Deliceçaylı - Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2008.

Beauvoir, Simon de. *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*. çev. Gülnur Acar Savran. 2 Cilt.

İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, 2021.

Beauvoir, Simon de. *İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim*. çev. Gülnur Acar Savran. 2 Cilt. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, 2021.

Berktay, Fatmagül. *Kadın Olmak Yaşamak Yazmak*. İstanbul: Pencere Yayınları, 3. Basım, 1998.

Berktay, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları, 8. Basım, 2021.

Bora, Tanıl. *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Basım, 2021.

Braidotti, Rosi. *Göçebe Özneler: Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı*. çev. Öznur Karakaş. İstanbul: Kollektif Kitap, 1. Basım, 2017.

Capra, Fritjof. *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*. çev. Mustafa Armağan. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1992.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 7. Basım, 2019.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 10. Basım, 2020.

Copan, Paul - Meister, Chad. *Din Felsefesi Klasik ve Güncel Meseleler*. çev. Aydın Çavdar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, ts.

Çakır, Serpil. "Kapitalizm ve Patriarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm". *Demokrasi ve Toplum Dergisi* 2/4 (Aralık 2008), 185-196.

Çeken, Muhittin. "Tapınak Şövalyelerinde Kadın" 87/308 (2023), 23-51.

Çelikçi, Handan. "Radikal Hayalciler/Kadınlar". *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2020), 343-348.

Çınar, Aliye. "Din ve Kadın". *Klasik ve Çağdaş Konularla Din Felsefesi II*. ed. Abdullatif Tüzer - Fatma Yüce. Ankara: Elis Yayınları, 2022.

Çınar, Aliye. *Kadınlığın İnşası: Çift Kutuplu Toplumsal Cinsiyet Teorisi*. Ankara: Us Yayınları, 2019.

Çimen, Didem. *Özne ve Cinsiyet Tartışmaları Üzerine Postmodern Feminizm ve Kuir Kuramı*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Direk, Zeynep. *Başkalık Deneyimi -Kıta Avrupa Felsefesi Üzerine Denemeler-*. Ankara: Fol Kitap, 2021.

Dişçi, Zeliha. "Toplumsal Cinsiyetin Gölgesinde: Benedictus De Spinoza' da Beden, Hayal Gücü ve Kadın Tahayyülü". *Mülkiye Dergisi* 1/45 (ts.), 5-32.

Donovan, Josephine. *Feminist Teori*. çev. Aksu Bora vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 13.

Basım, 2020.

Duby, Georges. *The Knight the Lady and the Priest*. çev. Barbara Bray. New York: Pantheon Books, 1983.

Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.

Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. çev. Sema Rifat. İstanbul: Om Yayınevi, 2. Basım, 2001.

Engels, Friedrich. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Eriş Yayınları, 2003.

Ertürk, Ramazan. *Varoluşçu Din Felsefesine Giriş*. İstanbul: Yarın Yayınları, 2012.

Firestone, Shulamith. *Cinselliğin Diyalektiği*. çev. Yurdanur Salman. İstanbul: Payel Yayınları, 2. Basım, 1993.

Foucault, Michel. *Cinselliğin Tarihi*. çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 10. Basım, 2020.

Genç, Özlem. "Ortaçağ Avrupasında Kadın". *Ortaçağda Kadın*. ed. Altan Çetin. Ankara: Lotus Yayınevi, 2011.

Gözel, Özkan. *Levinas*. İstanbul: Say Yayınları, 2012.

Gray, John. "Zihnin Beden Problemi". Sosyal Bilimler. çev. Hakan Çalımlı. *sosyalbilimler.org*. 12 Aralık 2021. sosyalbilimler.org/zihnin-beden-problemi

Güçlü, Abdülbaki vd. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 3. Basım, 2008.

Gümüş, Fatime. *Luce Irigaray'da Fark Feminizmi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Gürhan, Nazife. "Toplumsal Cinsiyet ve Din". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 4 (2010), 58-80.

Hırata, Helena vd. *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*. çev. Gülnur Acar Savran. Ankara: Dipnot Yayınları, 2015.

Irigaray, Luce. *Ben Sen Biz: Farklılık Kültürüne Doğru*. çev. Sabri Büyükdüvenci - Nilgün Tutal. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.

İlkkaracan, Pınar. *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Basım, 2014.

İnan, İhsan. *Analitik Felsefe*. ed. Ahmet Cevizci. 6 Cilt. İstanbul: Etik Yayınları, 2003.

Kılıç, Recep. *Din Felsefesi*. ed. Ahmet Cevizci. 6 Cilt. Ankara: Ebabil Yayınları, 1. Basım, 2006.

Kitabı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2016.

Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 5. Basım, 2017.

KOÇ-KAM. "Feminizmin Gelişim Serüveni: Dalga Yerine Kuşak Diyelim mi?, Aylin

Görgün Baran", 13 Ocak 2021. https://kockam.ku.edu.tr/feminizmin-gelisim-seruveni-dalga-yerine-kusak-diyelim-mi-aylin-gorgun-baran/

Kurtoğlu, Zerrin. "Fundamentalizm". *Felesefe Ansiklopedisi*. ed. Ahmet Cevizci. Ankara: Ebabil Yayınları, 2009.

Kur'ân Yolu, 2021. https://kuran.diyanet.gov.tr

Kutlu, Sönmez. *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*. Ankara: Fecr Yayınları, 4. Basım, 2016.

Küçük, Abdurrahman vd. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 10. Basım, 2018.

Lacan, Jacques. *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*. çev. Nilüfer Erdem. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

Lavenda, Robert H. - Schultz, Emily A. *Kültürel Antropoloji: Temel Kavramlar*. çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3. Basım, 2021.

Linton, Ralpf. *The Study of Man*. Kanada: Canada eBook, 2021.

Llyod, Genevieve. *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde "Erkek" ve "Kadın"*. çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2021.

Mansfield, Nick. *Öznellik: Freud' dan Haraway' e Benlik Kuramları*. çev. Elif Okan Gezmiş. İstanbul: Babil Kitap, 2021.

Merleau-Ponty, Maurice. *Algının Fenomenolojisi*. çev. Emine Sarıkartal - Eylem Hacımuratoğlu. İstanbul: İttihaki Yayınları, 2. Basım, 2020.

Merleau-Ponty, Maurice. *Algının Önceliği ve Felsefi Sonuçları*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti, 1. Basım, 2017.

Millet, Kate. "Sexual Politics: A Manifesto for Revolution". *Radical Feminism*. 365-367. New York Times Book, 1973.

Mitchell, Juliet. *Kadınlık Durumu*. çev. Günseli İnal vd. Ankara: Dipnot Yayınları, 2021.

Mollaer, Fırat. "Yapısökümün Çifte Buyruğu: Kimlik/Farklılık ve 'Versus Krizi'" 8/2 (2017), 215-230.

Nietzsche, Friedrich. *Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future*. ed. Rolf-Peter Horstmann - Judith Norman. çev. Judith Norman. Cambridge University Press, 2002.

Nietzsche, Friedrich. *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. çev. Ahmet İnam. İstanbul: Yorum Yayınevi, 2. Basım, 2001.

Notz, Gisela. *Feminizm*. çev. Sinem Derya Çetinkaya. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2018.

Özgür Keysan, Asuman. *İslam ve Feminizm: Uyum mu yoksa Çatışma mı?* Glasgow: University of Strathclyde, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Özkan, Şebnem. “Feminist Antropoloji”. *Felsefe Ansiklopedisi*. ed. Ahmet Cevizci. Ankara: Ebabil Yayınları, 2009.

Öztürk, Nilüfer. *Bir Beden Sosyolojisi Olarak Namus Kavramı ve Kadın Bedeni*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Peterson, Michael vd. *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayınları, 9. Basım, 2020.

Pizan, Christine de. *The Book Of The City Of Ladies*. çev. Earl Jeffrey Richards. New York: Parsea Books, 1982.

Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Rochefort, Florance. *Feminizmler Tarihi*. çev. Özlem Altun. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2020.

Rousseau, Jean-Jacques. *İtiraflar*. çev. Reşat Nuri Güntekin. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.

Sabbah, Fetna Ayt. *İslam’ın Bilinçaltında Kadın*. çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 1995.

Sambur, Bilal. “Feminizm-Kurumsal Din veya Ataerkil Din Çatışması”. Erişim 15 Temmuz 2023. https://turkish.aawsat.com/home/article/2851921/profdr-bilal-sambur/feminizm-kurumsal-din-veya-ataerkil-din-%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1

Sartre, Jean-Paul vd. *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*. İstanbul: İttihaki Yayınları, 3. Basım, 2010.

Schopenhauer, Arthur. *Aşka ve Kadınlara Dair: Aşkın Metafiziği*. çev. Ahmet Çalışkanlar. İstanbul: Olympia Yayınları, 2016.

Schopenhauer, Arthur. *Kadınlar ve Diğer Konular*. çev. Ahmet Ceylan. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021.

“SoruYorum - Neden Cinsiyet Var ?” haz. AçıkBeyin. *YouTube*. Yayın Tarihi 25 Aralık 2020. https://www.youtube.com/watch?v=12nKH8JCzds

Spinoza, Baruch. *Etika*. çev. Hilmi Ziya Ülken. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 4. Basım, 2011.

Spinoza, Benedictus. *Teolojik-Politik İnceleme*. çev. Cemal Baki Akal - Rüveyda Ergün. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 4. Basım, 2016.

Stone, Alison. *Feminist Felsefeye Giriş*. çev. Yonca Cingöz - Bilge Tanrısever. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2. Basım, 2019.

Şefkatli Tuksal, Hidayet. *Kadın Karşıtı Söylemlerin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. Ankara: Otto Yayınları, 8. Basım, 2021.

Şekerci, Ahmet Erhan. *Aydınlanma ve Din: İngiliz Aydınlanma Geleneğinde Din Algısı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Taslaman, Caner - Taslaman, Feryal. *İslam ve Kadın*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 1. Basım, 2019.

Tatar, Burhanettin. "Bilinmeyen Alan (Terra ıncognita)'ın Keşfine Bir Vesile Olarak Ötekinin Boşluğu". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 30 (2020), 1-16.

Tatar, Burhanettin. "'Ev Metafiziği' ve 'Eve Düşüş' Sarkacında Kadın". *Pandemi ve Kadın*. İstanbul: Kadem Yayınları, 2022.

Tatar, Burhanettin. "Kadın Bilincinin Özgürleşmesi Bağlamında Dil Sorunu". *İslamiyat* 3/2 (2000), 45-60.

Tekin, Mustafa. "Feminizmin Din Dili ve Söylemi". *İlahiyat Akademi Dergisi*, 105-124.

Tokat, Latif. "Din Dili". *Din Felsefesi*. ed. Latif Tokat. 209-226. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2018.

Tokat, Latif. *Varoluşçu Teoloji*. Ankara: Elis Yayınları, 2013.

Topcan, Özlem. *Yahudilik ve Hıristiyanlık Din Geleneklerinde Toplumsal Cinsiyet (Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

"Tüm Dinler Kadınlara Düşman-Teslime Nesrin". Erişim 11 Ağustos 2023. http://ahmetdursunarsivi.blogspot.com/2015/08/tum-dinler-kadinlara-dusman-teslime.html

West, David. *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*. çev. Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1. Basım, 1998.

"What Is a Woman? Belgesel - Türkçe Altyazılı". haz. Ayık Kitap. *YouTube*. Yayın Tarihi 06 Haziran 2023. https://www.youtube.com/watch?v=1vmv00fuTDc

Yapıcı, Asım. *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2. Basım, 2020.

Yörük, Altan. "Feminizm/ler". *Sosyoloji Notları* 7 (2009), 63-85.

Zemahşerî, Ebu'l-Kāsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hārizmî ez-. *eL-Keşşâf 'an Hakâ'ikı Ğavâmidı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvî'l Fî Vucûhi't-Te'vîl*. ed. Murat Sülün. 6 Cilt. İstanbul: Mega Basım, 2017.